

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

TERÖRÜN PSİKOLOJİK İZLERİ: DOĞRUDAN VE DOLAYLI MARUZİYET ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hilal KAYA

**DİSİPLİNLERARASI ADLİ BİLİMLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Gülsen ERDEN**

**ANKARA
2017**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**TERÖRÜN PSİKOLOJİK İZLERİ: DOĞRUDAN VE DOLAYLI
MARUZİYET ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Hilal KAYA

**DİSİPLİNERARASI ADLİ BİLİMLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Gülsen ERDEN**

ANKARA

2017

Ankara Üniversitesi

Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlayıp sunduğum “Terörün Psikolojik İzleri: Doğrudan ve Dolaylı Maruziyet Üzerine Bir İnceleme” başlıklı tez; bilimsel ahlak ve değerlere uygun olarak tarafımdan yazılmıştır. Tezimin fikir/hipotezi tümüyle tez danışmanım ve bana aittir. Tezde yer alan deneysel araştırma tarafımdan yapılmış olup, alıntılar dışındaki cümleler ve yorumlar bana aittir. Yukarıda belirtilen hususların doğruluğunu beyan ederim.

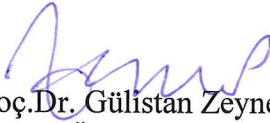
Öğrencinin Adı Soyadı: Hilal KAYA

Tarih: .../.../.....

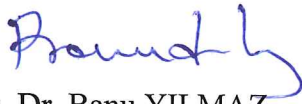
İmza:

Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Disiplinlerarası Adli Bilimler Anabilim Dalı
Adli Psikoloji Tezli Yüksek Lisans Programında
Hilal KAYA tarafından hazırlanan
“Terörün Psikolojik İzleri: Doğrudan ve Dolaylı Maruziyet Üzerine Bir İnceleme” adlı tez
çalışması
aşağıdaki jüri tarafından **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak
OY BİRLİĞİ ile kabul edilmiştir.

23.01.2017

Yrd. Doç. Dr. Gülistan Zeynep GÜLÇAT
Ufuk Ü. Edebiyat Fakültesi
Jüri Başkanı

Prof. Dr. Gülsen ERDEN
Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi
Üye

Doç. Dr. Banu YILMAZ
Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi
Üye

Tez hakkında alınan jüri kararı, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından onaylanmıştır.

Prof. Dr. K. Zafer KARAER
Sağlık Bilimleri Enstitüsü Müdürü

İÇİNDEKİLER

Etik Beyan	ii
Kabul ve Onay	iii
İçindekiler	iv
Önsöz	vii
Kısaltmalar	x
Şekiller	xi
Çizelgeler	xii
1.GİRİŞ	1
1.1. Ruhsal (Psikolojik) Travma	2
1.2. Travma Sonrası Stres Bozukluğunu Açıklayan Kuramlar	7
1.3. Dünyaya İlişkin Varsayımlar	8
1.4. Ruhsal Travmayla İlişkili Değişkenler	11
1.4.1. Travmatik Olayın Türü	11
1.4.2. Olay Şiddeti ve Olay Etkisi	14
1.4.3. Travmatik Olaya Maruziyet Düzeyi	15
1.4.4. Travmada Bireysel Farklılıklar	17
1.5. Terörizm ve Terör Psikolojisi	20
1.6. Bir Toplumsal Travma Olarak 10 Ekim 2015	24
1.7. Araştırmanın Amacı ve Hedefleri	25
2. GEREÇ ve YÖNTEM	27
2.1. Katılımcıların Özellikleri	27
2.2. Veri Toplama Araçları	32
2.2.1. Kişisel Bilgi Formu	32
2.2.2. Travma Sonrası Stres Tanı Ölçeği	34
2.2.3. Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği (DİVÖ)	36
2.3. İşlem	37
3. BULGULAR	38
3.1. Maruziyet Düzeyi ve Demografik Değişkenlerin Temel ve Ortak Etkilerine İlişkin Varyans Analizleri	38
3.1.1. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisi	38
3.1.2. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Dünyaya İlişkin Varsayımlar Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisi	41
3.1.3. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Olay Şiddeti, Olay Etkisi ve Özdeşim Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisi	44
3.2. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Bulguları	46
3.2.1. Doğrudan Gruba Ait Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Bulguları	47
3.2.2. Dolaylı Gruba Ait Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Bulguları	48

3.2.3. Medya Maruziyeti Grubuna Ait Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Bulguları	49
3.3. Regresyon Analizi Sonuçları	50
3.3.1. Doğrudan Gruba Ait Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulguları	51
3.3.2. Dolaylı Gruba Ait Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulguları	53
3.3.3. Medya Maruziyeti Grubuna Ait Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulguları	54
3.4. Maruziyet Düzeyinin Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Açıklayıcı Etkisi ve Aracılık Eden Değişkenler	56
3.4.1. Maruziyet Düzeyinin Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Açıklayıcı Etkisi (Birinci Adım)	58
3.4.2. Maruziyet Düzeyinin Olay Şiddeti, Özdeşim ve Dünyaya İlişkin Varsayımlar Üzerindeki Açıklayıcı Etkisi (İkinci Adım)	59
3.4.3. Olay Şiddeti, Özdeşim ve Dünyaya İlişkin Varsayımların Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Açıklayıcı Etkisi (Üçüncü Adım)	61
3.4.4. Maruziyet Düzeyinin Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Açıklayıcı Etkisinde Olay Şiddeti, Özdeşim ve Dünyaya İlişkin Varsayımların Aracı Rolü (Dördüncü Adım)	62
4.TARTIŞMA	67
4.1. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Temel ve Ortak Etkisine İlişkin Bulgularının Tartışılması	67
4.1.1. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisine İlişkin Bulgularının Tartışılması	67
4.1.2. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Dünyaya İlişkin Varsayımlar Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisine İlişkin Bulgularının Tartışılması	70
4.1.3. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Olay Şiddeti, Olay Etkisi ve Özdeşim Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisine İlişkin Bulgularının Tartışılması	73
4.2. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Bulgularının Tartışılması	76
4.2.1. Doğrudan Gruba Ait Korelasyon Analizi Bulgularının Tartışılması	76
4.2.2. Dolaylı Gruba Ait Korelasyon Analizi Bulgularının Tartışılması	77
4.2.3. Medya Maruziyeti Grubuna Ait Korelasyon Analizi Bulgularının Tartışılması	77
4.3. Regresyon Analizlerine İlişkin Bulguların Tartışılması	78
4.3.1. Doğrudan Gruba Ait Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulgularının Tartışılması	78
4.3.2. Dolaylı Gruba Ait Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulgularının Tartışılması	80
4.3.3. Medya Maruziyeti Grubuna Ait Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulgularının Tartışılması	81
4.4. Maruziyet Düzeyinin Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Açıklayıcı Etkisine Aracılık Eden Değişkenlerin Tartışılması	84
4.4.1. Olay Şiddetinin Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Tartışılması	84
4.4.2. Özdeşimin Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Tartışılması	85
4.4.3. İyilik Varsayımının Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Tartışılması	87

5. SONUÇ ve ÖNERİLER	89
ÖZET	94
SUMMARY	95
KAYNAKLAR	96
EKLER	103
ÖZGEÇMİŞ	110

ÖNSÖZ

Bu araştırma kapsamında 10 Ekim 2015 günü Ankara Garında meydana gelen terör saldırısına doğrudan, dolaylı ve medya yolu ile maruz kalan bireylerde gözlenen travma sonrası stres belirtileri, dünyaya ilişkin varsayımlarındaki değişim, olay şiddeti ve olay etkisi değerlendirmeleri ve özdeşim düzeyleri karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Bu açıdan ele alındığında araştırmanın konusu olan terör saldırısı özelinde, saldırının bireyler üzerinde yarattığı etki düzeyi araştırılmıştır.

Belki de benim için hala tamamlanmamış parçaları olduğundan teşekkür etmek için hep erken olduğunu düşündüm bu çalışmada. Kendi kendime hep 'henüz erken...' dedim. Oysa şimdi, bu teşekkürü yazarken hiçbir şey için erken ya da geç olmadığını düşünüyorum. Yaşamın her bir hücresine yerleşmiş bunca belirsizlik varken...

Lisans öğrenimim süresince doğru adımlar atmama yardımcı olan, yüksek lisansa başladığım ilk günden itibaren yaşadığım sorunlarla baş etmemde her daim desteğini hissettiğim, mücadele edecek o gücü ortaya çıkaran ve zorlu bir süreçte olmasına rağmen mücadelemizde yanımızda olan sevgili danışman hocam Prof. Dr. Gülsen ERDEN'e sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim. Bu çalışmanın zorluklarını bilmesine rağmen, beni hiçbir zaman kendi istekleri doğrultusunda hareket etmek zorunda bırakmadı. Tatlı gülümseyişleriniz ve tatlı uyarılarınız için bir kez daha teşekkürler hocam.

Travma çalışmalarına katılmanın, sahada ya da arka planda bu işin bir parçası olmanın ne anlam ifade ettiğini; tüm zorluklarıyla nasıl mücadele edilmesi gerektiğini ve travma çalışmalarının ağır sorumlulukları altında ezilmeden nasıl faydalı olunabileceğini öğrenmek hiçbir zaman bitmeyecek olan bir süreç sanırım. Bu teze başlarken etrafımdaki pek çok kişinin zorlu bir konu seçtiğim söylemlerini anlamakta zorlanmıştım; ancak öğrendim ki travma çalışmak, sadece akademik boyutta olsa bile; her türlü aşaması ile ağır yükler ve sorumluluklar taşımak; nihayetinde ise kendi mikro travmalarınızla baş etmek zorunda kalmak demektir. Bu

gerçeği öğrenirken yanımda bir rehberim olmasa, okyanusun ortasında bir başıma kalabileceğimi gördüm ve bir rehberim olduğu için kendimi hep çok şanslı hissettim. Doç. Dr. Banu YILMAZ'a hayatıma kattığı güzel dokunuşları ve rehberliği için kocaman teşekkürler!

Tez jürimde yer alan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Zeynep GÜLÇAT'a samimiyeti, içtenliği ve özverisi için çok teşekkür ederim.

Bu çalışmaya başlarken çok yoğun olduğu bir dönemde, bana vakit ayırarak içinden çıkmakta zorlandığım sorularıma cevap veren Doç. Dr. Sedat IŞIKLI'ya da teşekkür etmek isterim. Ayrıca Prof. Dr. İnci ÖZGÜR İLHAN'a sevgi dolu bakışları, güçlendiren gülümseyişi, yardımseverliği; ama en çok da kalbinin güzelliği için teşekkürler. Ve sevgili hocamız Dr. Dilek AKYÜZLÜ'ye motivasyonel konuşmaları ve akılcı çözümleri için ne kadar teşekkür etsem az!

Sevgili arkadaşlarım Gözde ve Merve'ye, ekip çalışmalarının nasıl en güzel halini alabileceğini gösterdikleri için, mesleki yaşamım boyunca hep borçlu kalacağım. Canım arkadaşım Merve CESUR'a deneyimlerini paylaştığı, sorunlarımı çözerken yanımda yer aldığı, dostluğu ve dürüstlüğu için; sevgili Özge ÜNAL'a arkadaşlığının ötesinde mantıklı yaklaşımları ve analitik çözümleri için, Elvan KİREMİTÇİ'ye dostluğu, sevgisi ve veri toplama sürecimdeki yardımları için ve son olarak tüm CavCavlarıma bana kattıkları her güzel şey için teşekkürler.

Sevgili yol arkadaşlarım Merve VATANSEVER, Merve KOÇAK ve Gökçe BAYKUZU GÜNDÜZ'e en başta bana katlanabildikleri için şükran borçluyum. Bu süreçte benden çok kaygılanıp benden çok çabaladınız, sağolun! Sizi çok sevdiğimi bilin ve destekleriniz için teşekkürlerimi kabul edin.

Veri toplamak bu çalışmanın sanıyorum en zor kısmıydı ve bu süreçte burada saydığım isimlerden çok daha fazlası benimle birlikte koşturdu. Pek çoğu bu çalışmanın birer katılımcısıydı ve bu gerekçeyle isimleri bende gizli kalarak hepsine

sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Bununla birlikte Psikolog İsmail Altan TÜLÜ ve Psikolog Sinan TETİK'e doğru insanlarla iletişime geçmemde yardımcı oldukları için ve Esra GÜVEN'e gülüyüzü ve yardımları için ayrıca teşekkürler.

Sevgili kujenim Ebru BULGURCUOĞLU'na yanımda olduğu, tez sürecinde yaşadığı deneyimlerini benimle paylaştığı için çok teşekkür ederim. Biricik dayım Fahri DEMİREL ve teyzem Şükran KAYA'ya veri toplama sürecinde benimle birlikte koşturdukları için ne kadar teşekkür etsem az. İsimlerini tek tek saymasam da tüm aileme bana karşı sevgi dolu oldukları, kapılarını açık tuttukları ve dualarında yer verdikleri için sonsuz teşekkürler.

Ve sevgili çekirdek ailem... Geldiğim noktadan dönüp baktığımda hayatımın her anında sizlerden bir iz bulmak o kadar güzel ki! En çok da hayatta karşıma çıkan yeni durumlara farklı açılardan bakabildiğimde hissediyorum varlığımızı, çokluğunuzu, farklılıkları kabul edişinizi, özgürlüğü, adaleti, demokrasiyi ve en çok da sevginizi. İşte bu yüzden iyi ki varsınız! Sevgili ağabeyime, çıktığım yolda en başından beri beni yalnız bırakmadığı, kendimi en sıkışmış hissettiğim anlarda bana yeni bir kapı araladığı için; ama en çok da her ne olursa olsun hala ve ısrarla onu sevmekten ve özlemekten vazgeçemeyecek kadar güzel anılar bıraktığı ve bir kardeş olmanın sorumluluğunu tattırdığı için teşekkür etmeliyim sanırım. İki ağabeyle büyümek bir hayatta kalma mücadelesidir derim her zaman. Geriye dönüp baktığımda, şu kısa yaşamımın mücadelelerle geçtiğini fark ediyorum. Bu mücadelenin bazen bir parçası, bazense bir tarafı olan sevgili ağabeyim(!) Oğuz'a akademik olarak en çok sıkıştığım anlarda bir şekilde beni toparlamayı başardığı ve ufuk açıcı önerileri için teşekkürler. Ve tabi ki var olma sebeplerim sevgili annem ve babam... sizler için söylenecek o kadar çok şey var ki! Geriye dönüp bakıyorum ve ne kadar şanslı olduğumu görüyorum. Karşılaştığımız zorluklarla baş ederken, bir yandan da bizi nasıl hayata hazırlamış olduğunuzu fark ediyorum. Yaşadığımız onca güzel anların yanında, zor günlerde aile olarak bir arada olabilmemizin; benliğimi nasıl da olgunlaştırdığımı fark ediyorum. Benliğimde güzel olan her ne varsa, hepsi sizden birer armağan. Annem ve babam size teşekkür değil, minnet borçluyum; iyi ki varsınız, iyi ki benimlesiniz!

KISALTMALAR

APA	American Psychiatric Association
ASB	Akut Stres Bozukluğu
DİV	Dünyaya İlişkin Varsayımlar
DİVÖ	Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği
DSM	Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders
TDK	Türk Dil Kurumu
TPD	Türk Psikologlar Derneği
TSSB	Travma Sonrası Stres Bozukluğu
TSSBAÖ	Travma Sonrası Stres Belirtileri Alt Ölçeği
TTB	Türk Tabipler Birliği
TYK	Terör Yönetimi Kuramı
STK	Sivil Toplum Kuruluğu

ŞEKİLLER

Şekil 3.1. Doğrudan Grupta Travma Sonrası Stres Belirtilerini Yordamada Değişkenlerin Regresyon Analizine Dahil Edilme Adımları	52
Şekil 3.2. Dolaylı Grupta Travma Sonrası Stres Belirtilerini Yordamada Değişkenlerin Regresyon Analizine Dahil Edilme Adımları	53
Şekil 3.3. Medya Maruziyeti Grubunda Travma Sonrası Stres Belirtilerini Yordamada Değişkenlerin Regresyon Analizine Dahil Edilme Adımları	55
Şekil 3.4. Aracı İlişkinin Sınanmasında Yapılan Regresyon Analizleri	63
Şekil 3.5. Olay Şiddetinin Aracılığının Sınanmasında İzlenen Yol	63
Şekil 3.6. Özdeşim Puanının Aracılığının Sınandığı Yol	64
Şekil 3.7. İyilik Varsayımının Aracılığının Sınanmasında İzlenen Yol	65

ÇİZELGELER

Çizelge 1.1. Travma Sonrası Stres Bozukluğu	4
Çizelge 1.2. Akut Stres Bozukluğu	5
Çizelge 2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri	28
Çizelge 2.2. Katılımcıların Geçmiş Travmatik Deneyimleri	32
Çizelge 3.1. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyet Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisine İlişkin MANOVA Sonuçları	40
Çizelge 3.2. Travma Sonrası Stres Belirtileri Alt Boyutları ve Toplam Puanı Ortalamaları	41
Çizelge 3.3. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyet DİV Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisine İlişkin MANOVA Sonuçları	42
Çizelge 3.4. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Ortak Etkisine İlişkin MANOVA Sonuçları	43
Çizelge 3.5. DİV Alt Boyutları ve Toplam Puanının Ortalamaları	44
Çizelge 3.6. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyet Olay Şiddeti, Olay Etkisi ve Özdeşim Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisine İlişkin MANOVA Sonuçları	45
Çizelge 3.7. Olay Şiddeti, Olay Etkisi ve Özdeşim Puan Ortalamaları	46
Çizelge 3.8. Doğrudan Gruba Ait Korelasyon Analizi Sonuçları	47
Çizelge 3.9. Dolaylı Gruba Ait Korelasyon Analizi Sonuçları	48
Çizelge 3.10. Medya Maruziyeti Grubuna Ait Korelasyon Analizi Sonuçları	50
Çizelge 3.11. Doğrudan Grupta Travma Sonrası Stres Belirtilerinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Bulguları	52
Çizelge 3.12. Dolaylı Grupta Travma Sonrası Stres Belirtilerinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Bulguları	54
Çizelge 3.13. Medya Maruziyeti Grubunda Travma Sonrası Stres Belirtilerinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Bulguları	55
Çizelge 3.14. Aracı Değişken İlişkisinde İzlenecek Adımlar ve Regresyon Analizleri	57

Çizelge 3.15. Maruziyet Düzeyinin TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	59
Çizelge 3.16. Maruziyet Düzeyinin Olay Şiddeti Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	60
Çizelge 3.17. Maruziyet Düzeyinin Özdeşim Puanı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	60
Çizelge 3.18. Maruziyet Düzeyinin İyilik Varsayımı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	60
Çizelge 3.19. Olay Şiddetinin TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	61
Çizelge 3.20. Özdeşim Puanının TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	61
Çizelge 3.21. İyilik Varsayımının TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	62
Çizelge 3.22. Maruziyet Düzeyinin TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Yordayıcı Etkisinde Olay Şiddetinin Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	63
Çizelge 3.23. Maruziyet Düzeyinin TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Yordayıcı Etkisinde Özdeşim Puanının Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	64
Çizelge 3.24. Maruziyet Düzeyinin TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Yordayıcı Etkisinde İyilik Varsayımının Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları	65
Çizelge 3.25. Tüm Gruba Ait Korelasyon Analizi Sonuçları	66

1. GİRİŞ

Günlük yaşamın bir parçası olan olumsuz yaşam olayları kimi zaman taciz, tecavüz ya da işkence gibi kısmen bireysel bir özellik taşıyan; kimi zamansa doğal afetler, savaş ya da terör gibi toplumsal boyutta olabilen ve kitleleri etkileyebilen travmatik yaşantıları içerebilmektedir. Tarih boyunca deprem, sel gibi doğal afetlerin yanı sıra; savaş, zorunlu göç ve terör gibi insan eliyle yaratılmış, özellikle toplumsal boyutta, pek çok travmatik yaşantının deneyimlendiği Türkiye coğrafyasında, bugün hala bu olumsuz yaşantılara yenilerinin eklendiği gözlenmektedir.

Türkiye’de taciz, tecavüz, aile içi şiddet, terör saldırıları ya da ülkenin doğusunda zaman zaman şiddetlenen çatışma ortamı gibi pek çok farklı türde travmatik yaşam olayına sıklıkla maruz kalındığı göze çarpmaktadır. Türkiye için sadece son beş yılda toplumsal boyutta iz bırakan olaylara bakıldığında; deprem, maden kazaları ve terör saldırıları gibi çok sayıda insanın yaşamını kaybettiği ve çok daha fazla sayıda insanın olumsuz etkilendiği facialara rastlamak mümkündür.

Travmatik olayların doğasının yanı sıra; yaşanan olumsuz olayın bireyde yaratacağı travmatik etki düzeyinde, kişilerin birtakım bireysel özelliklerinin koruyucu faktör olduğu bilinmektedir (Njenga ve ark., 2004; Özalp ve ark., 2004). Benzer şekilde toplumsal düzeyde etki eden olumsuz yaşam olaylarının etki düzeyini anlamakta da toplum yapısını anlamının önemli olduğu düşünülmektedir (Saylor, 1993).

Türkiye’de yaşanmış ve yaşanan toplumsal travmaların siyasi, ekonomik, toplumsal ve psikolojik boyutta, makro düzeyden başlayarak mikro düzeye kadar katlanarak inen bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Örneğin Türkiye son yıllarda, çok sayıda Suriyeli mültecinin ülkeye giriş yapması ve bu mültecilerin ülkenin hemen her köşesine yayılmasıyla birlikte toplumsal düzlemde pek çok değişimle karşı karşıya kalmıştır (Ünal, 2014). Bu konunun toplum nezdinde yarattığı yeni durumlara uyumu

kolaylaştırması açısından işlevsel politikalara ihtiyaç duyulmaktadır (Tunç, 2015). Bu tür yeni durumlar toplum yapısının değişmesine yol açan ve sancılı bir süreci beraberinde getiren bir alt yapıya sahiptir. Suriyeli mülteciler konusu gibi toplumun; artan terör saldırıları, ülkenin doğusunda devam eden çatışma ortamı, sokağa çıkma yasakları, Kilis'e atılan bombalar gibi çok sayıda olumsuz yaşam olayına da maruz kaldığı görülmüştür. Tüm bu şartlar altında, değişen toplumsal yapı ile birlikte toplum bireylerinin ağır birtakım yeni durumlara alışmak zorunda kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır (Kasapoğlu, 2007).

Nitekim 10 Ekim 2015 günü Barış Mitingi öncesinde Ankara Tren Garında yaşanan ve resmi rakamlara göre 102 kişinin hayatını kaybettiği ve 459 kişinin yaralandığı terör saldırısı Türkiye'nin yaşadığı en kanlı saldırılardan biri olarak hafızalarda yer etmiştir. Bu saldırılarda ölen ve yaralananların dışında saldırının yapıldığı yerde bulunan kişilerin yakınları, saldırı sonrası ölen ve yaralananlara müdahalede bulunan sağlık çalışanları ile gönüllüler ve bu olaya tanık olanlarla birebir temas halinde olan çok sayıda kişinin bu terör saldırısından psikolojik olarak etkilendiği düşünülmektedir (Türk Tabipler Birliği, 2016).

Bu tez çalışması kapsamında 10 Ekim 2015 günü Ankara'da meydana gelen terör saldırısının bireyler üzerinde yarattığı doğrudan ve dolaylı travmatizasyon, çeşitli değişkenlerle ele alınmıştır.

1.1.Ruhsal (Psikolojik) Travma

Travmatik yaşantılar bireylerin kendisinin yaşadığı yahut şahit olduğu, ölümle burun buruna gelme ve fiziksel bütünlüğe yönelik bir tehdit algısının oluşması ile tanımlanmaktadır (American Psychiatric Association, 2000). Travmatik yaşantılar doğası gereği iki ayrı başlıkta ele alınmaktadır. Bunlardan ilki insanoğlunun kontrolü dışında olduğu düşünülen deprem, sel, heyelan gibi doğal olaylar olarak ifade edilmektedir. İkincisi ise insan eliyle yapılan; taciz, tecavüz, kazalar ve savaşlar gibi

olayları kapsamaktadır. İnsan eliyle yaratılan travmatik olaylar kendi içinde istemli ve istemsiz olmak üzere sınıflanmaktadır. Bu sınıflamaya göre savaş, taciz, tecavüz yahut terör gibi karşıdaki kişiye zarar vermeyi amaçlayan olaylar insan eliyle yaratılmış istemli olaylar; trafik kazaları, nükleer kazalar, maden kazaları gibi karşıdaki kişiye zarar verme amacı gütmeyen; ancak kişi ya da kurumların ihmal ve hataları gibi çeşitli sebeplerle ortaya çıkan olaylar ise insan eliyle yaratılmış istemsiz olaylar olarak değerlendirilmektedir. Alanyazında yapılmış çalışmalar incelendiğinde travmatik olaya maruz kalan kişilerde; insan eliyle yaratılmış travmatik olayların, doğal olaylardan daha çok travmatik etkiler bıraktığı; bunun yanı sıra insan eliyle yaratılmış istemli olayların ise istemsiz olaylara nazaran etkilerinin daha ağır olduğu belirtilmiştir (Foa ve ark., 1999; Wickie ve Marwit, 2001).

Travmatik yaşantıya maruz kalan bireylerde gözlenen psikolojik tepkiler, daha önceleri farklı isimlerle rapor edilmiş olsa da travma, ilk olarak DSM III'te; bireyde stres tepkileri ortaya çıkaran, olağan insan yaşantısından ayrılan yaşantılar olarak tanımlanmış ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu olarak yer almıştır (APA, 1980). DSM III-R, DSM IV, DSM IV-TR ve son olarak DSM V ile travmanın tanımı genişletilmiş ve en son DSM V'te; bir ölümle ya da ölüm tehdidi ile, ciddi bir yaralanma ile ya da cinsel şiddetle karşılaşmak olarak ifade edilmiştir (APA, 2013).

Travmatik yaşantının hemen akabinde görülebilecek olası tepkiler aşırı uyarılmışlık, olayın yeniden yaşantılanması ve olaya ilişkin her türlü uyarandan kaçınma olarak üç başlık altında toplanmaktadır. DSM-V'te travmatik yaşantı sonrası kişilerde gözlenebilecek tepkiler, Akut Stres Bozukluğu (ASB) ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır. Travmatik yaşantı sonrası gözlenen etkilerin ilk dört hafta içerisinde ortaya çıkması ve başka bir psikolojik bozuklukla ilişkili olmaması ile ayrışan; en az üç ayrışma belirtisi gözlenmesi, olaya ilişkin uyaranlardan kaçınma, olayın tekrar tekrar yaşantılanması, işlevsellikte bozulma, kaygı ve artmış uyarılmışlık belirtileri ve belirtilerin en az iki, en çok dört hafta devam etmesi Akut Stres Bozukluğu olarak tanımlanmaktadır (APA, 2013). Akut Stres Bozukluğu tanı ölçütleri Çizelge 1.1'de gösterilmektedir (APA, 2013).

Çizelge 1.1. Akut Stres Bozukluğu (APA, 2013)

<p>Akut Stres Bozukluğu (ASB)</p> <p>A. Ölümle ya da ölüm tehdidi ile, ciddi bir yaralanma ile ya da cinsel şiddetle aşağıdaki yollardan biri (veya fazlası) ile karşılaşmış olmak:</p> <ol style="list-style-type: none">
Doğrudan maruziyet
Birinin başına gelmesine şahit olmak
Bir yakınının başına geldiğini öğrenme
Tekrarlayıcı ve aşırı bir biçimde olaya ilişkin detaylara maruz kalma (Not: Medya üzerinden maruz kalmak bu kriteri karşılamamaktadır.) <p>B. Aşağıda gösterilen 5 başlıktan en az 9 belirtilerinin travmatik olaydan sonra görülmesi</p> <p>İhlal Edici Belirtiler</p> <ol style="list-style-type: none">
Olaya ilişkin anıların istemsiz, tekrar edici ve ihlalcı bir şekilde görülmesi
Olayla ilgili tekrar edici rüyalar görülmesi
Travmatik olayı yaşıyormuş gibi hissetme ya da davranma gibi dissosiyatif tepkiler
Olayı hatırlatıcı ipuçlarına karşı uzun süren stres durumu ya da fizyolojik olarak tepki verme <p>Olumsuz Duygu Durum</p> <ol style="list-style-type: none">
Olumlu duygulanım yaşayamama <p>Dissosiyatif Belirtiler</p> <ol style="list-style-type: none">
Bireyin kendisi ya da çevresi ile ilgili algısının bozulmuş olması
Travmatik olaya ilişkin önemli bir detayı ya da parçayı hatırlayamama <p>Kaçınma Belirtileri</p> <ol style="list-style-type: none">
Travmatik olayla ilişkili duygulardan, düşüncelerden ya da olayı hatırlatıcı anılardan kaçınma, kaçınmaya çalışma
Olaya ilişkin anıları, düşünceleri ve duyguları hatırlatıcı dışsal faktörlerden kaçınma (insanlar, yerler, nesnelere vs.) <p>Uyarılmışlık Belirtileri</p> <ol style="list-style-type: none">
Uyku sorunları
Kişilere ya da nesnelere karşı sözel ya da fiziksel saldırganlık, rahatsız edici davranışlar ya da öfke nöbetleri
Hipervijilans
Dikkat problemleri
Abartılı irkilme tepkisi <p>C. B kriterindeki belirtilerin olaydan sonra en az 3 en çok 1 ay devam etmesi</p> <p>D. İşle, okulla ya da farklı alanlarla ilgili kişinin işlevselliğinin bozulması</p> <p>E. Rahatsızlığa ilişkin belirtilerin herhangi bir fizyolojik ya da tıbbi sebebi olmaması</p>
--

Travmatik olaya maruz kalan kişilerin olay sonrası gösterdikleri belirtilerin zaman içinde herhangi bir müdahaleye gerek olmaksızın kendiliğinden kaybolabileceği; ancak bazen gözlenen bu etkilerin kişinin yaşamını uzun yıllar etkisi altına alabileceği ifade edilmektedir (Yılmaz, 2006). Gözlenen belirtilerin bir aydan uzun sürmesi durumunda DSM-V'te tanı, Travma Sonrası Stres Bozukluğu olarak adlandırılmakta ve yeniden yaşantılama, olayı hatırlatıcı uyaranlardan kaçınma ve aşırı uyarılmışlık hali ile tanımlanmaktadır (APA, 2013). Travma Sonrası Stres Bozukluğu tanı ölçütleri Çizelge 1.2.'de gösterilmektedir (APA, 2013).

Çizelge 1.2. Travma Sonrası Stres Bozukluğu (APA, 2013)

<p>Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB)</p> <p>A. Ölümle ya da ölüm tehdidi ile, ciddi bir yaralanma ile ya da cinsel şiddetle aşağıdaki yollardan biri (veya fazlası) ile karşılaşmış olmak:</p> <ol style="list-style-type: none">
Doğrudan maruziyet
Birinin başına gelmesine şahit olmak
Bir yakınının başına geldiğini öğrenme
Tekrarlayıcı ve aşırı bir biçimde olaya ilişkin detaylara maruz kalma (Not: Medya üzerinden maruz kalmak bu kriteri karşılamamaktadır.) <p>B. Aşağıdaki ihlalci belirtilerden bir ya da fazlasının travmatik olayla ilişkili ve travmatik olaydan sonra başlamış olması</p> <ol style="list-style-type: none">
Olaya ilişkin anıların istemsiz, tekrar edici ve ihlalci bir şekilde görülmesi
Olayla ilgili tekrar edici rüyalar görülmesi
Travmatik olayı yaşıyormuş gibi hissetme ya da davranma gibi dissosiyatif tepkiler
Olayı hatırlatıcı ipuçlarına karşı uzun süren stres durumu
Olayı hatırlatıcı ipuçlarına fizyolojik olarak tepki verme <p>C. Travmatik anıyla ilgili ve travmatik olaydan sonra başlayan ve olayı hatırlatıcı uyarılardan kaçınma, aşağıdaki durumlardan bir ya da ikisinin görülmesi</p> <ol style="list-style-type: none">
Travmatik olayla ilişkili duygulardan, düşüncelerden ya da olayı hatırlatıcı anılardan kaçınma, kaçınmaya çalışma
Olaya ilişkin anıları, düşünceleri ve duyguları hatırlatıcı dışsal faktörlerden kaçınma (insanlar, yerler, nesnelere vs.) <p>D. Olaydan sonra ortaya çıkan ya da kötüleşen bilişsel ve duygusal durum (aşağıdakilerden en az ikisinin olması)</p> <ol style="list-style-type: none">
Olaya ilişkin önemli bir kısmı hatırlamama
Dünyaya, insanlara ve kendisine yönelik abartılı ve inatçı olumsuz inançlar
Olayın sebebine ilişkin kendisini ya da başkalarını suçlamaya yol açan bilişsel çarpıtmalar
Kalıcı olumsuz duygu durumu (öfke, korku, suçluluk, utanç, vs.)
Belirli aktivitelere katılımda ya da ilgide azalma
Başkalarından ayrışma veya yabancılaşma duyguları
Olumlu duygulara ulaşamama <p>E. Olaydan sonra başlayan ya da kötüleşen olayla ilgili uyarıcı tepkilerde belirgin değişimler (aşağıdakilerden en az ikisinin görülmesi)</p> <ol style="list-style-type: none">
Kişilere ya da nesnelere karşı sözel ya da fiziksel saldırganlık, rahatsız edici davranışlar ya da öfke nöbetleri
Kendine zarar verici davranışlarda bulunma
Hipervijilans
Aşırı uyarılmışlık hali, abartılı irkilme tepkileri
Dikkatle ilgili sorunlar yaşama
Uyku sorunları <p>F. B, C, D ve E kriterlerindeki belirtilerin bir aydan fazla devam etmesi</p> <p>G. İş, sosyal hayat ya da farklı alanlarda kişinin işlevselliğinin bozulması</p> <p>H. Belirtilerin fizyolojik ya da sağlıkla ilgili başka bir sebepten kaynaklanmıyor olması</p>

Travma Sonrası Stres Bozukluğunda gözlenen belirtiler genel anlamda üç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlardan ilki olan aşırı uyarılmışlık sürekli kaygılı olma, dikkati toplayamama, uykuya dalmada zorluklar yaşama, tedirginlik ve aşırı öfke hali gibi belirtileri kapsamaktadır (Hacıoğlu ve ark., 2002). Travmatik olaya maruz kalan kişilerde, travmatik olay anını tekrar yaşantılama ve sanki aynı olayı yeniden yaşıyormuş gibi hissetme durumu sıklıkla karşılaşılan bir belirtidir.

Travmatik olaya maruz kalmış kişiler, gün içerisinde olaya ait görüntülerin aniden ve tekrarlı bir şekilde gözlerinin önüne geldiğini (flashback) belirtebilmekte ve olayı o anda yaşıyormuş gibi, çılgılık atma; ağlama, irkilme gibi tepkiler gösterdiklerini ifade edebilmektedirler (Şavur ve Tomas, 2010; Şuer, 2005). Benzer şekilde rüyalarında da travmatik olaya ilişkin tekrarlayan rüyalar görmeleri yeniden yaşantılama boyutunun bir parçası olarak ele alınmaktadır. Travmatik olaya maruz kalmış kişilerde olayı hatırlatıcı yerlerden, kişilerden ve nesnelere uzak durmak isteme ve olayı hatırlatıcı uyaranlarla karşılaşmaktan titizlikle kaçınma bir diğer belirti boyutudur (APA, 2013). Kaçınma, kimi zaman olayın yaşandığı yere ve yakınına gitmek istememe gibi, gözle görülür bir biçimde ortaya çıksa da kimi zaman kişilerde olaya ilişkin duygusal tepki vermeyi engelleyen bir duruma yol açabilmektedir. Bu kaçınma durumu olaydan sonra ağlayamama, üzüntüsünü, öfkesini kısacası duygularını yaşayamama şeklinde olabilmektedir. Travmatik olaya maruz kalan kişilerin sosyal aktivitelerden uzaklaştığı, bu tür etkinliklere ilişkin heveslerinin azaldığı ve isteksizlik yaşadıkları gözlenmektedir (Erol ve Öner, 1999).

Brewin ve ark. (1999) travmatik yaşam olaylarına maruz kalmış ve ASB tanısı almış kişilerde %83 oranında TSSB geliştiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda travmatik deneyim yaşayan kişilerde ASB ve TSSB'nin yanı sıra madde kullanımı, depresyon, kaygı bozuklukları veya disosiyatif bozukluklar görülebileceği ve aynı zamanda TSSB'nin bu bozukluklara eşlik edebileceği ifade edilmektedir (Brady ve ark., 2000; Mehdiyev ve ark., 2009; Tural ve ark., 2001). Yılmaz (2006) fiziksel, duygusal, davranışsal, bilişsel ve sosyal boyutta travmatik olaydan sonra ortaya çıkması beklenen olası tepkilerin, kimi zaman DSM'de bahsedilen ASB ve TSSB kategorilerini karşılamayabileceğini; ancak olayın üzerinden belirli bir süre geçtikten sonra kişide işlevselliği bozucu bir etki yapabileceğini belirtmektedir. Bu çalışma kapsamında da katılımcıların maruz kaldıkları travmatik yaşantıya verdikleri tepki düzeyleri üzerinde durulacak, katılımcılar herhangi bir tanı kriteri altında değerlendirilmeyecektir.

1.2.Travma Sonrası Stres Bozukluğunu Açıklayan Kuramlar

Günlük yaşam olaylarının, bireyler üzerinde olasılığı ve beklenirliği kontrol edilebilir düzeyde bir strese yol açabildiği düşünülürken, travmatik yaşantıların beklenmedik ve ani oluşları sebebiyle bireyler üzerinde oluşturdukları stres düzeyinin çok daha güçlü olduğu belirtilmektedir (Foy ve ark., 1987). Stres durumlarında vücudun otomatik olarak salgıladığı stres hormonunun, birey travmatik bir durumla karşılaştığında da benzer şekilde faaliyete geçtiği bilinmektedir. Kişi travmatik bir durumla karşılaştığında ve vücut bütünlüğüne yönelik bir tehdit algılandığında ‘savaş ya da kaç’ tepkisinin verilmesi için ihtiyaç duyulan stres hormonu, günlük stres kaynakları için salgılanan miktardan daha fazla olacaktır; zira kişi görece zorlu bir durumla baş etme çabası içerisinde. Salgılanan stres hormonu vücudu fizyolojik olarak ‘savaş ya da kaç’ tepkisine hazırlarken nefes alıp vermenin hızlanmasına, kalp atışlarının artmasına, kan basıncının yükselmesine ve terlemeye neden olur. Travmatik yaşantılarda stres hormonunun fazla salgılanması stres kaynağı ortadan kalktıktan sonra da bir süre vücutta varlığını sürdürebilir ve bu durum kişinin ufak bir uyarıya dahi karşılaşırsa tehdit altında verdiği tepkilerin benzerini vermesine sebep olabilir. Joseph ve arkadaşları (1997) travmatik yaşantıya maruz kalmış kişilerde gözlenen psikolojik tepkilerin, vücutta kalan bu stres hormonundan kaynaklı olabileceğini ve bu sebeple travmatik yaşantıya maruz kalmış kişilerde gözlenen tepkilerin belli bir süreliğine normal olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir.

TSSB’yi stres hormonu ile açıklayan bu görüşün yanısıra; TSSB’nin doğasını bilgi işleme süreci ile açıklamaya çalışan kuramlar; travmatik olaya ait bilgileri, bireyin olay karşısındaki duygu, davranış, düşünce boyutlarındaki tepkileri ile fizyolojik tepkilerini içeren bir bilgi işleme süreci olarak değerlendirilmektedir (Amir ve ark., 2002; Brewin ve Holmes, 2003). Bilgi işlemeye dayanan açıklamalardan biri olan Korku Ağı Modelinde kişinin travmatik anıyı hatırlatıcı herhangi bir uyarıya karşılaştığında, uyarıcıya verilecek tepkinin; travmatik olay sırasında işlenmiş olan uyarıcı-tepki bilgisinden geleceği ve kişinin karşılaştığı uyarılara, travmatik olaya verdiği tepkileri vermeye devam edeceği ileri sürülmektedir (Foa ve ark,

1989). Bu modele göre aslında travmatik deneyim, kişi için yeni bir uyarıcı-tepki öğrenmesine sebep olmaktadır. Korku Ağı Modeli aynı zamanda evrimsel olarak hayatta kalmaya hizmet eden bir yapıda görünmektedir ve bu sebeple kişiler, travmatik bir olaya maruz kaldıklarında ‘savaş ya da kaç’ tepkisine yönelmektedir (Brewin ve Holmes, 2003). Travmatik deneyimlere ait bu tür uyarıcı-tepki öğrenmelerinde olay esnasında hissedilen korku ve çaresizlik hissinin çok yoğun olması ve aynı zamanda fizyolojik olarak kalp atışlarında artma, terleme, nefes alıp vermede hızlanma gibi tepkilerin ortaya çıkması uyarıcı-tepki ilişkisinin gücünü arttıran bir etken olarak değerlendirilmektedir (Dürü, 2006)

Travmatik olayların, kişileri hiç beklemedikleri zamanlarda ve aniden yakalayan doğası ve kişilerin travmatik deneyime ait oluşturdukları bilgi ağları, bireyde sürekli tehlike altında olduğuna ve uyaranlara karşı tetikte olması gerektiğine dair bir inanç yaratır ve kişinin dünyanın güvenilir, kontrol edilebilir, tahmin edilebilir olduğuna olan inancını zedeler (Dürü, 2006; Hacıoğlu ve ark., 2002). Janoff-Bulman ve Berg (1998) travmatik yaşantıya maruz kalan bireylerde, güvende hissetme duygusunun; yaşadıkları yoğun korku sebebiyle kaybolduğunu belirtmektedir. Dünyaya ilişkin temel varsayımlar olarak adlandırılan ve bireylerin günlük yaşamlarını devam ettirmelerinde yardımcı bir role sahip olan bu bilişsel şemalara ilişkin detaylı bilgi alt başlıkta açıklanmaktadır.

1.3. Dünyaya İlişkin Varsayımlar

İnsanların günlük yaşamda bilinçli olarak farkında olmadıkları; ancak yaşamlarına devam etmelerinde işlevsel olan ve zamanla gelişen, kendilerine ve yaşadıkları dünyaya ilişkin temel birtakım varsayımları vardır. Alanyazında farklı araştırmacılar tarafından farklı isimlerle anılmış olsa da Janoff-Bulman (1989) bu varsayımları 'Dünyaya İlişkin Varsayımlar' olarak adlandırmıştır.

İnsanların dünyaya ve kendilerine dair sahip oldukları bu temel varsayımlar, birer bilişsel şemadır (Janoff-Bulman ve Berg, 1998) ve insanların başkalarının başına gelen travmatik olayları değerlendirmede şemalarına uygun bir yönelimde karar verebilirken; benzer travmatik deneyimler kişilerin kendisinin başına geldiğinde şemalarına ters düşen bu yaşantıyla başa çıkabilmek için şemalarını değiştirme yolunu tercih edebileceklerini ifade etmektedir (Janoff-Bulman, 1989). Bu sebeple Janoff-Bulman (1989) travmatik bir olaya maruz kalan bireylerin, dünyaya ve kendilerine olan bu temel inançlarında bozulmalar yaşandığını ileri sürmektedir.

Janoff-Bulman'ın Temel Varsayımlar Modeli travma mağdurlarıyla sürdürülen yaklaşık 15 yıllık bir çalışmanın ardından oluşturulmuş kuramsal bir çerçeve sunmakta ve “dünyanın iyiliği”, “dünyanın anlamlılığı” ve “kendilik değeri” olarak belirlenen üç ana varsayımdan söz etmektedir (Janoff-Bulman ve McPherson, 1997).

“Dünyanın iyiliği varsayımı” bireylerin dünyaya ilişkin algılarının olumlu olup olmaması ile ilişkilidir (Janoff-Bulman, 1989). Bu temel varsayım, “kişisel olmayan dünyanın iyiliğine inanç” ve “insanların iyiliğine inanç” olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. “Kişisel olmayan dünyanın iyiliğine inanç”ın güçlü olması dünyada kötülüklerden çok iyiliklerin olduğu ve dünyanın aslında iyi bir yer olduğu inancını beslemektedir. Bunun yanı sıra “insanların iyiliğine inanç”ın güçlü olması ise insanların aslında iyi, saygılı ve yardımsever olduklarına dair bir inancı ifade etmektedir (Janoff-Bulman ve McPherson 1997).

“Dünyanın anlamlılığı varsayımı”, “adalet”; “kontrol edilebilirlik” ve “rastlantı” olmak üzere üç boyutta ele alınmakta ve temelde dünyanın anlaşılır ve anlamlı oluşuna dair bir inancı barındırmaktadır. Bu temel varsayıma göre aslında dünya; adil, anlaşılır ve kontrol edilebilirdir. Buradan hareketle adalet boyutunda dünyada iyi olayların iyi insanların başına, kötü olayların ise kötü insanların başına geldiği inancı yatmaktadır ve bu inancın Lerner'ın (1980) dünyada herkesin hak ettiği kadarını aldığını ve insanların aslında başına gelenleri hak ettiklerini

vurgulayan “adil dünya inancı” ile benzer olduğu görülmektedir. “Dünyanın anlamlılığı varsayımı”nın kontrol edilebilirlik boyutunda, kişilerin başına gelen ya da gelecek olan olayların; kişilerin kendi davranışları tarafından belirleneceği inancı hakimdir (Janoff-Bulman ve McPherson, 1997). Kontrol edilebilirlik boyutu aslında kişilerin uygun davranışlarla, başına gelebilecek olumsuz olaylardan korunabileceği varsayımını ifade eder görünmektedir. Rastlantı boyutu ise diğer iki boyuttan farklı olarak, bazı olayların neden bazı insanların başına geldiğine dair bir anlam arayışına gerek olmadığı ve bunun basit bir tesadüften ibaret olabileceği üzerine odaklanmaktadır. “Dünyanın anlamlılığı varsayımı”nın adalet ve kontrol edilebilirlik boyutları bir araya gelerek bir anlam arayışına odaklanırken, rastlantı boyutu; olayların sonuçlarını değerlendirmede anlam arayışının gerekli olmadığına vurgu yapar görünmektedir (Yılmaz, 2006). Rastlantı boyutundaki inanç güçlü olduğunda kötü olayların önceden kestirebilir ya da kontrol edilebilir olduğuna ya da adaletin hakim olduğuna inanılmaz ve dolayısıyla olayların engellenebilir olmadığı görüşü hakim olur (Janoff-Bulman ve Berg, 1998).

“Kendilik değeri varsayımı” bireylerin kendilerini değerli hissetmeleri ile gelişen temel varsayımlardan biridir ve bireyin kendine ilişkin inançlarını içermektedir (Janoff-Bulman ve McPherson, 1997). Kişinin kendisini ne kadar değerli algıladığı, kendilik kontrolü ve şans olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. İlk boyutta bireylerin kendilerine ilişkin olumlu bir değer algısı geliştirmiş olmaları kişilerin kendilerini adil bir dünyada incinmez ve kırılmaz olarak hissetmelerine neden olur ve bireyin kendisini iyi bir insan olarak algılaması iyi şeylerin olacağına inancını destekler (Janoff-Bulman, 1989). Bir diğer boyut olarak kendilik kontrolü, bireyin başına gelebilecek olayların sonuçlarını doğrudan kontrol etmesinden ziyade; bireyin olayların sonuçlarını kontrol edebilecek şekilde uygun davranışlar sergileyip sergilemediği ile ilgili görünmektedir. Talih ya da şans olarak adlandırılabilen üçüncü boyut ise kişilerin, dünya rastlantısallıkla hareket etse dahi, şanslı olanların başına kötü olayların gelmeyeceği ve her zaman iyi sonuçlar elde edebileceğine olan inancını ifade eder görünmektedir (Janoff-Bulman, 1989).

Kişilerin dünyaya ilişkin varsayımlarının psikolojik durumlarını anlamlandırma konusunda önemli bilgiler sunduğu düşünülmektedir. Yılmaz (2006) tarafından yardım çalışanları ile yapılan çalışmada, dünyaya ilişkin varsayımları olumsuz yönde olan kişilerin; travma sonrası stres belirtileri göstermeleri açısından riskli grupta oldukları belirtilmiştir. Benzer şekilde Tüfekçi'nin (2011) trafik kazası geçiren kişilerle yaptığı çalışmasında, kazada yara alan kişilerin dünyaya ilişkin varsayımlardan aldıkları puanların yara almayanlara göre daha düşük olduğu raporlanmaktadır. Mahkumlarla yapılmış başka bir araştırmanın bulgularına göre dünyaya ilişkin varsayımların ve yaşam boyu travmatik deneyimlerin anlaşılmasının psikolojik risk faktörlerini belirleyebilmek için önemli olabileceği ifade edilmektedir (Maschi ve Baer, 2013).

1.4. Ruhsal Travma ile İlişkili Değişkenler

1.4.1. Travmatik Olayın Türü

Ruhsal travma, olumsuz yaşam olayının bireysel algılanışı ve bireyin yaşadığı olaya yüklediği anlam ile ilgili olmakla birlikte; yaşanan olayın türü kimi zaman olayın travmatik oluşunu ve bireylerde yaratacağı etkileri belirleyen bir faktör olarak değerlendirilebilmektedir.

Travmatik olaylar, daha önce de söz edildiği gibi, doğal yaşam olayları ve insan eliyle yaratılan yaşam olayları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Doğal yaşam olayları insanoğlunun kontrolü dışında gelişen ve engellenebilirliği olmayan, doğanın düzeni ve akışı içinde gelişen ve bu özelliği dolayısıyla ki insanoğlu için anlamlandırması görece daha kolay olan travmatik deneyimlerdir. Sel, deprem, heyelan, tsunami ya da kasırgalar gibi doğal afetler; doğal yaşam olaylarına örnek olarak verilebilir.

Doğal yaşam olaylarının gerçekleşme surecinin, insanlar için kabul edilebilir açıklamaları olmakla birlikte; gerçekleşen doğal yaşam olayının yıkıcı etkisi, insanlar için anlamlandırılmasını ve kabul edilmesini zorlu kılabilmektedir. Örneğin bir tanrı inancının olduğu toplumlarda, yaşanan doğal afetler bazen; tanrıdan gelen bir ceza olarak değerlendirilebilir (Kula, 2002). Kişiler boye durumlarda yaptıkları ya da yapmadıkları davranışlarının sonucu olarak cezalandırıldıklarını hissedebilir ve olayın sebebini benliklerine atfedebilirler. Yoğun suçluluk duygularının eşlik edeceği bu tur durumlarda kişilerde travmatik etkilerin görülmesinin de yolu açılmış olmaktadır (Bilgi, 2011; Herman, 2011; Towsend, 2015). Kimi zaman da yaşanan olay bir doğal yaşam olayı olsa da bireyler bu olayın sebep olduğu yıkımın insanların ihmalden kaynaklandığını düşünebilirler. Nitekim 1999 Marmara Depremi doğal bir yaşam olayı olarak değerlendirilse de bu olayın yıkıcı etkisinin çok büyük boyutlara ulaşmasının sebebi aslında; şehirlerde gerekli prosedürlere uyulmadan yapılaşmanın olması ve kurumların ihmali neticesinde olmuştur (Işın, 2004).

Travmatik olayın turu, daha önce bahsedildiği üzere, temelde ikiye ayrılmakta; ikinci başlıkta insan faktörü devreye girmektedir ve doğal olaylardan farklılaşmaktadır. Alanyazın incelendiğinde insan eliyle yaratılmış travmatik yaşam olaylarının, doğal yaşam olaylarına nazaran bireyler üzerinde daha çok olumsuz etkisi olduğu görülmektedir (Johansen ve ark., 2007). Başkasına zarar verme amacının olmadığı; ancak insanların sebep olduğu bazı travmatik durumlar vardır. Bunlar genel olarak trafik kazaları, iş kazaları gibi kişilerin ve/veya kurumların ihmallerinin ya da yeterince önem vermemelerinin yol açtığı, zorlu durumların doğurduğu yaşantılardır. İnsan eliyle istemsiz olarak yaratılan travmatik olaylara örnek olarak, 2014 yılında 6 aylık bir sure içerisinde, Türkiye’de st üste yaşanan 301 madencinin hayatını kaybettiği Soma ve 18 madencinin ölümüyle sonuçlanan Ermenek maden kazaları gösterilebilir. Türk Psikologlar Derneğinin (TPD) SomaDA Projesi raporunda Soma maden kazası sonrası ölen madencilerin yakınlarının yanı sıra; yaralanan ve sağ kurtulan madenciler ile yardım çalışmalarına katılan kişiler ve onların yakınları olmak üzere yaklaşık on bin kişinin olumsuz etkilendiği belirtilmektedir (Türk Psikologlar Derneği, 2014). Bunların yanı sıra trafik kazaları

da travmatik etkiler bırakabilen insan eliyle yaratılan istemsiz olaylar arasındadır (Özaltın ve ark., 2004; Tüfekçi 2006).

Travmatik yaşantı türleri içerisinde, bireyler üzerinde en çok olumsuz etki bırakan olayların; insanların bir başkasına zarar verme motivasyonu ile istemli olarak yarattığı travmatik olaylar olduğu belirtilmektedir (Aker ve Önen, 2006; Herman, 2011; İkin ve ark., 2007). Bu başlık altında ele alınan taciz, tecavüz, işkence, gasp ya da bombalı terör saldırıları gibi olaylar; bireylerin yaşamlarına ve vücut bütünlüğüne kasıtlı olarak yapılan saldırılardır. Bir insanın, bir başka insana zarar verme motivasyonunda olması; Janoff-Bulman'ın (1989) bahsettiği varsayımlar ile çatışan bir durum yaratır görünmektedir. Yaşamı, dünyayı ve kendisini anlamlandırma ihtiyacı içerisinde olan insan için başa gelen bu kötü olayı anlamlandırmak inanç sistemi ile çatışmaya sebep olmaktadır. Tecavüz mağdurlarıyla yapılan çalışmalar, mağdurların güvende olma hissini ve yaşamlarının kontrolünü kaybetme hissi yaşadıklarını ve özsaygılarında düşme gözlemlendiğini rapor etmektedir (Demiral ve Sarikoç, 2016; Resnick, 1993; Sözen ve ark., 2013; Zara-Page, 2004).

İstemli olarak insan eliyle oluşturulan travmatik olaydan bir diğeri işkencedir. İşkence, farklı boyutları ve farklı şekilleriyle en ağır travmatik yaşantılardan biri olarak düşünülmektedir (Herman, 2011). Kimi zaman sistematik olabilmekte ve haftalarca, aylarca ve hatta yıllarca sürebilmektedir. İşkence, tek bir travmatik olay gibi ele alınmasına rağmen; aslında, içinde ayrı ayrı bir çok travmatik yaşantıyı barındırmaktadır. Bu yaşantılara kimi zaman aç bırakılmak, kimi zaman en ağır şiddet araçlarına maruz kalmak, kimi zaman tecavüze uğramak katılabilmektedir (Solmuş, 2015). Bir araştırmada uzun süre işkenceye maruz kalan kişilerin %33'ünde TSSB gözlemlendiği rapor edilmiştir (Başoğlu, 1994).

Terör saldırıları insan eliyle ve kasıtlı olarak yaratılan bir başka travmatik yaşam olayı olarak ele alınmaktadır. Çok sayıda insanın yaşamını yitirmesine sebep olabilen, bununla birlikte insanlar üzerinde ciddi bir ölüm tehdidi oluşturan terör eylemleri sonrasında, özellikle birebir tanık olan kişilerde, TSSB görüldüğü belirtilmektedir (Gabriel ve ark. 2007; North ve ark. 1999).

Travmatik olaylar, olayı deneyimleyen kişilerde benzer tepkilere yol açabilmekle birlikte; etki boyutları açısından farklılaşabilmektedir. Sözelimi tecavüze maruz kalmak, toplumsal bir arka planı olsa da, temelde çoğunlukla bireysel özellikler taşıyan bir travmatik deneyim olarak düşünülebilmektedir. Bununla birlikte belirli bir bölgede yaşanan doğal afet, şehirlerin yakılıp yıkıldığı ve insanların öldüğü savaşlar ya da çok sayıda insanın tanık olduğu terör saldırıları gibi travmatik yaşam olayları ise kitleleri etkileyebilen bir yapıda görünmektedir (Keten ve ark., 2014). Daha geniş bir halkayı etkileyen ve aslında toplumsal boyuta uzanan bir etkisi olan bu tür travmatik yaşantılar için toplumsal travma tanımı önerilmektedir (Kasapoğlu, 2007). Zira temelde sadece maruz kalan kişiler üzerinde olumsuz etkiler bırakıyor gibi görünse de bu tür travmatik olayların, toplumsal işlevselliğe etki etmediğini söylemek akılcı olmayacaktır. Kasapoğlu (2007) afetlerin bireyler üzerinde yaratmış olduğu kaygı ve korkuların, toplumsal boyutta bir güvensizlik algısına sebep olabileceğini ve bireyleri etkileyen her türlü sorunun, aslında toplumsal boyuta ulaşabileceğini belirtmektedir.

1.4.2. Olay Şiddeti ve Olay Etkisi

Yaşamda kötü olaylarla karşılaşıldığında pek çok faktör kişinin tepki verme biçimi üzerinde etki edebilmektedir. Bu faktörler, kişinin kendisine özgü birtakım bireysel özellikler olabilirken; yaşanan olayın doğasına özgü de olabilmektedir.

Travmatik olayların türünün önemli bir değişken olabileceği konusuna daha önce değinilmiştir. Olay türünün yanı sıra, olayın şiddeti de travmanın anlamlandırılmasında önemli bir faktör olarak görülmektedir (Dürü, 2006). Olay şiddeti daha çok; olayda ölen birileri olup olmadığı, kişinin kendisinin ya da bir başka insanın fiziksel bir yara alıp almadığı ya da kişinin ölümle burun buruna gelme hissine kapılması gibi; olayın sebep olduğu yıkıcı etkiye atıf yapar görünmektedir (Işıklı, 2006). Olayın şiddeti, bireyin olaya ilişkin algıladığı şiddeti belirtmekle birlikte; olayın kendine özgü yıkıcı etkisine de vurgu yapmaktadır. Olay şiddetinin yüksek bulunması kişilerin TSSB geliştirmesi riskini arttıran bir faktör olarak

değerlendirilmekte; travmatik olay şiddetli olduğunda bireysel özelliklerin daha az devrede olduğu belirtilmektedir (Breslau ve ark., 1998). Olay şiddetinin TSSB ile yakından ilişkili olduğunu belirten farklı çalışmalar mevcuttur (Bilici ve ark., 2013; Verger ve ark., 2004).

Yaşanan travmatik olaylar, bireyde kimi zaman herhangi bir psikolojik rahatsızlığa sebep olmasa bile; farklı düzeylerde günlük yaşam aktivitelerine etki edebilmektedir. Bu, bazen sosyal hayatın sınırlandırılması ile kendini gösterebilirken; bazen de kişinin ev, iş ve/veya okul işlevselliğinin bozulması ile ortaya çıkabilmektedir (Güloğlu ve Kararımak, 2013). Olayın yarattığı bu etkinin fazla olması, kişinin travmatize olmuş olabileceğini akla getirebilmektedir. Yaşanan olayın, kişinin yaşamının farklı alanları üzerindeki etkisi TSSB ile ilişkili görünmektedir (APA, 2013). TSSB'nin; sosyal içe çekilme, dikkatte bozulma ve uyku problemleri gibi belirtileri olay etkisi ile yakından ilişkilidir. Örneğin sosyal içe çekilme belirtileri gösteren bir kişi, sosyal aktivitelere katılmayacak; dikkat sorunları yaşayan bir kişi ise okul ve/veya iş ile ilgili gereken performansı sergileyemeyecektir.

1.4.3. Travmatik Olaya Maruziyet Düzeyi

Travmatik olayın türü, şiddeti ve etkisi gibi özellikler kadar; travmatik olaya ne derece maruz kaldığı da TSSB ile ilişkilidir (Njenga ve ark., 2004).

Taymur ve arkadaşlarının (2014) bir fabrikada yaşanan patlama sonrasında, patlama anında binada bulunanlar ile yakınlarında olan kişilerin dahil edildiği çalışmada; TSSB görülme oranının altı ay sonunda %16 olduğu; bununla birlikte olayın merkezinde bulunma, fiziksel yara alma gibi doğrudan maruziyete ilişkin etmenlerin TSSB gelişiminde risk etmeni olduğu belirtilmiştir. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çatışmaya katılarak gazi olan askerlerle yürütülen bir başka çalışmada TSSB yaygınlığının %29,6 oranında belirlendiği raporlanmaktadır (Güloğlu ve Kararımak, 2014). Deprem yaşantısı olan ve yardım arayışı için psikiyatri kliniğine

başvuran kişiler ile yapılan bir başka çalışmada ise katılımcıların %55,4'ünün evlerinin hasar gördüğü rapor edilmiştir (Bilici ve ark., 2013).

Her ne kadar travmatik olaya doğrudan maruz kalma, travmatik stres için daha birincil görünüyorsa da Orbach ve ark., (2001) travmatik olaya doğrudan maruz kalma ile dolaylı maruz kalma arasında travmatik stres belirtileri açısından fark olmadığını belirtmektedir. Nitekim Taymur ve arkadaşlarının (2014) çalışmasında patlamada tanıdığı birinin ölmesinin TSSB için risk etmeni olduğu belirtilmektedir. Yılmaz (2006) travmatik olaya doğrudan maruz kalmayan; ancak travmatik olaya doğrudan maruz kalan kişilere yardım eden çalışanların ikincil ya da dolaylı travmatizasyon yaşadıklarını belirtmektedir. Benzer şekilde, olaya tanıklık eden kişilerle birebir temas halinde olan; aileleri veya arkadaşları gibi kişiler de dolaylı olarak, yaşanan travmatik olaya maruz kalmaktadır. Bilgiç (2011) yaptığı çalışmada, ASB ya da TSSB semptomları gösterenler hastalardan %20,7'sinin travmatik olaya dolaylı maruziyeti olduğunu bulmuştur. Bir başka çalışmada travmatik olaya doğrudan maruz kalanlar ile yaralananlara ilk müdahalede bulunan, dolaylı maruziyeti olan, sağlık çalışanlarının TSSB belirtileri açısından karşılaştırıldığı; ancak aralarında fark olmadığı belirtilmiş; bununla birlikte belirtilerin kronikleşmesiyle ilgili doğrudan maruz kalan grubun daha yüksek puanlar aldığı rapor edilmiştir (Sungur ve Kaya, 2001). Yine çocukları hasta olan ebeveynlerin TSSB için riskli grupta yer aldıkları belirtilmektedir (Bal-Yılmaz ve Ersun, 2010).

DSM-V'te (2013), travma için dolaylı maruziyetin kapsamı; yardım çalışanları, sağlık personeli, polis gibi mesleki kimliği sebebiyle olaya maruz kalanlar ile olayı doğrudan yaşayanlarla birebir temas halinde olan yakınları olarak sınırlandırılmıştır. Benzer şekilde olaya ilişkin tanıklığı sadece görsel, yazılı veya sosyal medya üzerinden olan kişilerde travmatik etkiler görülemeyeceğine işaret etmektedir. Bununla birlikte medya üzerinden tanıklığın da psikolojik birtakım etkilere yol açabileceği belirtilmektedir (Güloğlu ve Kararırmak 2013; Woods ve Wineman 2004). Bir araştırmacı ise yaşanan travmatik yaşam olaylarının sadece birebir tanık olanları etkilemekle kalmadığını, bu etkilerin kuşaklar arası aktarımının da olduğunu ileri sürmektedir (Turpoğlu-Çelik, 2015). Terör eylemleri ile ilgili

alanyazın taraması yapıldığında, terörizmin toplumsal yapıya zarar vermeyi amaçladığı, toplumun güvende olma hissine zarar verdiği ve eylemin gerçekleştiği andan başlayarak medya yoluyla tüm topluma yayılabildiği ifade edilmektedir (Kökdemir, 2003; Muş ve ark., 2015).

1.4.4. Travmada Bireysel Farklılıklar

İnsanlar, yaşamları boyunca başlarına gelen farklı yaşam olaylarına farklı tepkiler gösterebilmektedir. Sözgelimi Ericson'ın Yaşamboyu Gelişim Kuramında dönemsel krizlerinden biri olarak değerlendirilen ergenlik, kimlik kazanımı; bazıları için kolay aşılabilen ve başarılı bir kimlik kazanımıyla atlatılan; görece kolay bir dönem olmakla birlikte, bu yaş grubundaki başkaları için ciddi sıkıntıları beraberinde getiren ve başarılı kimlik kazanımının sağlanamaması sebebiyle de psikolojik sıkıntılara sebebiyet veren bir dönem olabilmektedir. Kişilerin başlarına gelen olayları bireysel algılayış biçimleri, sıkıntı ve stres yaratan durumla baş edebilme becerileri, sosyal destek kaynakları, geçmiş yaşantıları gibi pek çok faktör; yaşanan olayların bireyler üzerindeki etkisini belirleyici olabilmektedir (Njenga ve ark., 2004).

DSM V'te ifade edilen travma tanımında, olaya maruz kalan kişinin öznel deneyimine vurgu yapıldığı görülmektedir (APA, 2013). Nitekim alan yazında yapılan çalışmalar incelendiğinde travmatik olarak değerlendirilen aynı olaya maruz kalmış tüm kişilerin TSSB semptomları göstermedikleri rapor edilmektedir (Aker ve Önen, 2006; Brewin ve ark., 1999; Eşsizozlu ve ark., 2009; Yaşan ve ark., 2009).

Travmatik yaşantılar sıklıkla, olumsuz yaşam olaylarının bireyler üzerindeki öznel deneyimleri ile ilişkili görülmektedir (Kavakçı, 2015). Nitekim bir trafik kazası, taciz ya da tecavüz vakası, depresyon, sel, sevilen birinin kaybı gibi kişinin kendi ya da bir yakınının hayatına veya vücut bütünlüğüne yönelik algılanan bir tehdidin varlığı travmatik yaşantıların öznelliğine vurgu yapar görülmektedir (APA,

2013). Aynı olaya tanık olan tüm bireylerin psikolojik olarak aynı derecede etkilenmediklerini gösteren çok sayıda araştırma mevcuttur (Güloğlu ve Kararımak, 2014; Özçetin ve ark., 2008; Tanhan ve Kardaş, 2014). Bunun yanı sıra kimi zaman olaya doğrudan tanık olmamakla birlikte, olayı birebir yaşayan kişi ile yakın temas halinde olan bireylerin de psikolojik olarak yaşanan olaydan etkilenebildikleri bildirilmektedir (Uğurlu ve ark., 2003). Cinsel istismara uğramış çocuklar ve ebeveynleri ile yapılan bir çalışmada, TSSB görülme sıklığı annelerde %75 babalarda ise %64 olarak bulunmuştur. Bu çalışma travmatik olayı yaşayan kişilerinin yakınlarının da travmatize olabileceğini düşündürmektedir. Burada kişilerin olayı yaşamamalarına rağmen, travmatize olabilmelerinde özdeşim kurmalarının önemli bir faktör olduğuna işaret edilmektedir (Uğurlu ve ark., 2003; Yeşil ve ark., 2009).

Bireylerin stresli durumlarla karşılaştığı zaman kullandığı baş etme becerileri, travmatik yaşantılarla karşılaştığında kişinin travmatize olup olmamasında başat bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2006). Şakiroğlu (2011) yaptığı çalışmada problem odaklı baş etmenin travma sonrası gelişim ile ilişkili olduğunu belirtmektedir. Travmatik olaylar günlük yaşam olaylarından ve günlük yaşam olaylarının yarattığı stres durumundan daha üst seviyede bir strese sebep olabilmekte ve bu artmış stres durumu kişilerin baş etme becerilerini zorlayabilmektedir. Travmatik deneyimlerle baş etmede sosyal destek sistemlerinin rolü oldukça önemli olarak görülmektedir (Özaltın ve ark., 2004). Kenya'da 1998 yılında meydana gelen bir terör saldırısından sonra yapılan çalışmada, evli olmayan bireylerin TSSB için riskli grupta yer aldığı belirtilmektedir (Njenga ve ark., 2004). Yine bir başka çalışmada evli olmanın ve sosyal destek sistemine sahip olmanın travma sonrası gelişim ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Şakiroğlu, 2011).

Travmatik deneyim sonrasında TSSB geliştirme riskinde, cinsiyetler arası farklar olduğu rapor edilmiştir. Njenga ve arkadaşları (2004) tarafından yapılan çalışmada Travma Sonrası Stres Bozukluğunun kadınlarda erkeklere oranlara daha sıklıkla görüldüğü rapor edilmektedir. Van depreminden sonra lise öğrencileri ile yürütülen çalışmanın sonuçlarına bakıldığında cinsiyetin travmanın etkileri üzerinde

anlamli ilişkisi olduğu görülmektedir (Tanhan ve Kardaş, 2014). ubuk depremi sonrasında yapılan ve TSSB geliştirmede risk etmenlerinin araştırıldığı bir çalışmada kadınların TSSB için erkeklere oranla riskli grupta oldukları belirtilmiştir (Bozkurt ve ark., 2011).

TSSB gelişiminde yaşın etkili olabileceğine ilişkin çalışmalar mevcuttur. Nitekim Njenga ve arkadaşları (2004) genç yaşta olmanın TSSB için risk faktörü olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer Şekilde farklı çalışmalarda genç yaş grubunda olanlarda TSSB gelişiminin daha sıklıkla görüldüğü belirtilmektedir. (Avcı ve Doğan, 2014; Eşsizoğlu ve ark., 2009). Bununla birlikte yaşın TSSB üzerinde etkisi olmadığı bulgusuna ulaşan araştırmalar da mevcuttur (Dr, 2006; Mehdiyev ve ark., 2009).

Alan yazın incelendiğinde TSSB'nin geçmiş psikiyatrik ykw ile ilişkili olabileceğine dair çalışmalara rastlamak mümkündür. Özaltın ve arkadaşlarının (2004) araştırmasında motorlu araç kazaları sonrası TSSB semptomları gösteren 9 kişiden 6'sının psikiyatrik ykw olduğu belirtilmektedir. Yapılan bir başka çalışmada 1999 Düzce depremini yaşayan ve TSSB tanısı alan 62 hastanın 35'inde kişilik bozukluğu bulgusuna ulaşılmıştır (Özçetin ve ark., 2008).

Her bireyin biricik oluşu, onu; geçmişi, bugünü ve yarını içinde bütüncül olarak ele almayı gerektirmektedir. Bu bağlamda travma söz konusu olduğunda, bireysel özellikler ele alınırken, kişilerin geçmiş travmatik deneyimlerinin önemli olduğu unutulmamalıdır. Çocukluk ağı travmaları geçiren bireylerin travmatik bir stres durumu ile karşılaştıklarında gösterdikleri kaygı belirtilerinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir (Brewin ve ark., 2000). Elazığ'da yaşanan depremden sonra psikiyatrik yardım arayışı ile başvuru yapan kişilerle yapılan bir çalışmada, katılımcıların %31,6'sı geçmiş travmatik deneyimleri olduğu belirtmişlerdir (Bilici ve ark., 2013).

Bu araştırma kapsamında travma ile ilişkili bireysel faktörlerden yaş, cinsiyet, özdeşim ve geçmiş travmatik deneyim ele alınacaktır.

1.5. Terörizm ve Terör Psikolojisi

Türkiye'nin son yıllardaki en önemli sorunlarından biri olarak değerlendirilen terörizm, çok sayıda masum insanın hayatını kaybetmesine sebep olmakta ve toplumsal boyutta derin izler bırakmaktadır. Bugün sebebi ve sorumluları farklı olsa da pek çok ülkenin maruz kaldığı bir olgu olarak değerlendirilen terörizm, toplumlar üzerinde ekonomik, politik, sosyolojik ve psikolojik olmak üzere çok boyutlu etkilere sebep olabilmektedir (Demirutku, 2003).

Latince kökenli bir kelime olan *terör*, TDK Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğüne göre; "yıldırma, cana kıyma ve malı yakıp yıkma, korkutma, tedhiş" anlamlarına gelmektedir. Bir başka kaynakta terörizm, insanlara karşı güç ve tehdit kullanma olarak ifade edilmekte, TDK Güncel Sözlükte ise yıldırıcılık olarak tanımlanmaktadır.

Terör eylemleri bireylerin yaşamını tehdit etmek ya da bireyin kendisini özel olarak hedef almaktan ziyade, toplumsal yapıya ve işleyişine yapılan bir saldırı olarak düşünülmektedir (Welch, 2006) Modern toplumlarda yaşayan insanlar için işe, okula veya alışverişe gitmek günlük yaşamlarının bir parçasıdır ve dışarı çıktıklarında, dışarıda onları bekleyen bir bombalı saldırı olabileceği ihtimaline ilişkin bir düşünceleri yoktur. Toplumun bireyleri, yaşadıkları toplum içerisinde güvende olduklarını hissederler ve terör eylemleri toplumların sahip olduğu bu güven duygusunu zedelemeyi ve toplumsal boyutta bir korku oluşturmayı hedefler (Kökdemir, 2003).

Terörizmin toplumsal yapıya zarar verme amacı çerçevesinde bakıldığında, eylemlerinin ses getirici olması beklenmekte ve eylemlerin medyatik etkisi ile de

ilişkili gibi görünmektedir (Akçay ve Çelenay, 2012; Devran, 2015). Nitekim ABD'de 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleştirilen terör saldırısı yaklaşık 3000 kişinin hayatına kaybetmesine sebep olmuş ve tüm dünyada ses getirmiştir (Hoffman, 2002). Tüm dünyanın bu kadar hızlı haber almasında ve terör eyleminin duyulmasında en aktif rol şüphesiz ki medyanındır. 11 Eylül denildiğinde o günlerde henüz küçük birer çocuk olanlarından tutun da genci, yaşlısı hemen herkesin zihninde eylemin gerçekleştiği ana ilişkin bir görsel temsil bulunmaktadır.

Bireylerin incinmezliklerinin zarar görmesi ile oluşan terör korkusunun, bireylerin kendilerini kırılgan ve savunmasız hissetmeleri, geçmiş travmatik deneyimleri ve medyanın etkisi ile ilişkili olduğu belirtilmektedir (Irmak ve Kahya, 2014). Terör eylemlerinin yaratmış olduğu derin korku ile güvende olma hissini kaybedilmesi, geleceğe ilişkin belirsizliği arttırabilmekte ve kişilerin kendi yaşamları üzerinde kontrollerini kaybetme hissine sebebiyet verebilmektedir (Kökdemir, 2003).

Sosyal Psikolojide kişinin bir gruba aidiyet geliştirmesi ile birlikte iyi ve olumlu özellikleri aidiyet duyduğu gruba yüklemesi; kötü ve olumsuz özellikleri ise karşı gruba yükleme yanlılığı iç grup kayırmacılığı olarak adlandırılmaktadır (Kağıtçıbaşı, 1993). Aidiyet hissedilen grup 'biz' ve diğerleri 'siz' aynı zamanda bir kutuplaşmayı beraberinde getirebilen bir yapıda görünmektedir. Terör eylemlerinin, toplumdaki bireyleri korku duygusu ile birlikte 'biz' ve 'siz' ayrımını yapmaya iten bir başka amacı olduğu düşünülmektedir (Kökdemir, 2003; Welch, 2006).

Psikoloji bilimi içerisinde Sosyal Psikolojinin araştırma konularından biri olan terörizm olgusu, son yıllarda Terör (Dehşet) Yönetimi Kuramı ile yeni bir perspektif kazanmıştır. Bu kurama göre yaşama içgüdüğü ile doğan insan, hayatta kalmayı birincil amaç olarak belirlemekte ve entelektüel bir yanı olması sebebiyle de yaşamı devam ettirebilmek amacıyla bir anlam arayışı içine girmektedir (Pyszczynski ve ark., 1997). Bu anlam arayışı dünyayı ve diğer insanları anlamlandırma ve kişinin kendi benliğine ilişkin bir yer edinmesi ile ilişkili görünmektedir. Kurama göre aslında, insanlar; dünyanın güvenilir ve kontrol

edilebilir bir yer olduğuna, diğer insanların iyi olduğuna inanmakta ve bu doğrultuda birtakım temel inançlar benimseyerek, bu inançlara uygun davrandıklarında kendilerini olumlu ve değerli olarak algılamaktadırlar (Pyszczynski ve ark., 1999).

Rosenblatt ve arkadaşları (1989), entelektüel yönü sebebiyle insanların; aslında yaşamın bir sonu olduğunu ve ölümlü olduklarının farkına varabildiklerini ve bu durumun yaşamda kalma içgüdüleri ile aynı bedende bir çatışmaya neden olduğunu belirtmektedirler. Varoluş dehşeti ya da varoluş terörü olarak nitelendirdikleri bu ölüm korkusu, Terör Yönetimi Kuramının temelini oluşturmaktadır. Ölüm gerçeği dünyanın kontrol edilebilir, tahmin edilebilir ve güvenli olduğu ile ilişkili inançlar ile çelişmekte olduğu için insanların ölümü inkar yolunu seçtikleri belirtilmektedir (Becker, 1973; akt. Greenberg ve ark., 1990). Leary'e (2004) göre kişilerin dünyaya ilişkin yükledikleri anlamların farklı dünya görüşleri (felsefik, dini ya da ideolojik gibi) ile hayat bulması, bu dünya görüşünün varlığını sürdürmesi ve gelişmesi; bir anlamda insanları ölümsüzlüğe ulaştırmaktadır. Entelektüel yapısı ile ölümün var olduğunu bilen insanın, yaşamda kalma motivasyonu ile Leary'nin (2004) bahsettiği gibi sembolik bir ölümsüzlük aracı üzerinden doyum sağlayabileceği ifade edilmektedir (Demirutku, 2003). Bu kimi zaman bir kitap yazmak ya da bir çocuk sahibi olmak gibi bir motivasyona dönüşebilir.

Solomon ve arkadaşları (1991) ölüm korkusu ya da varoluş dehşeti ile baş edebilmenin bir yolu olarak insanların, sahip oldukları dünya görüşü; ile bir aidiyet duygusu geliştirdiklerini ve kendilerini değerli hissettiklerini; bu sayede ölümün yarattığı dehşet duygusu ile baş edebildiklerini belirtmektedirler. Özsaygı olarak adlandırılan bu kavram, kişinin kendini algılayış biçimidir ve kişi kendini olumlu algıladığında özsaygısı yükselmekte ve değerli olduğunu hissederek ölümsüzlüğe yaklaşmaktadır (Greenberg ve ark., 1992). Özsaygının yüksek olmasının, kişinin; günlük stres kaynakları ile kolay baş etmesinde ve travmatik bir yaşam olayı ile karşılaştığında ve olayın ölümü hatırlatıcı etkisi olduğu durumlarda koruyucu etkisi olabileceği ifade edilmektedir (Baumeister ve ark., 2003).

Dünyaya ilişkin temel anlamları içeren dünya görüşünden farklı olarak, kişinin aidiyet hissettiği ve kültürel yapı ile şekillenen; kolektif yanı olan, bir kültürel dünya görüşü olduğu belirtilmektedir ve kültürel dünya görüşü, kişinin davranışları yorumlamasına, diğer insanlar ile iletişim kurmasına ve değerlendirmeler yaparak dünyayı anlamlandırmasına yardımcı olarak düşünülmektedir (Cohen, 2009). İnsanların kültürel dünya görüşleri çerçevesinde davrandıklarında kendilerini değerli ve olumlu olarak algıladıkları ve bu sayede ölümsüzlüğe ulaştıklarını hissettikleri söylenmektedir. Dini sistemlerde olduğu gibi ölümden sonra bir yaşama inanç olduğunda, bahsedilen ölümsüzlük gerçek; kişinin kendinden izler taşıyan somut eserler bırakması durumunda ise sembolik ölümsüzlük olarak nitelendirilmektedir (Rosenblatt ve ark., 1989).

Kendi kültürel dünya görüşüne sahip insanlarla bir arada olmak bireylerde güven duygusuna sebep olurken, farklı dünya görüşleri ile karşılaşmaları ise tehdit unsuru olarak algılanmaktadır (Solomon ve ark., 2000). Çünkü kişi, dünyaya ve kendine ilişkin oluşturduğu anlamları sahip olduğu dünya görüşü çerçevesinde şekillendirmekte ve kendi dünya görüşü ile çelişen bir görüş, kişinin yaşama ve kendine dair tüm anlamını yitirmesine yol açabileceği gibi; kişinin ölümlü olma gerçeği ile de karşı karşıya gelmesine sebep olabilecektir. Varoluş dehşeti ile baş edilmesinde, kültürel dünya görüşünün işlevsel olduğu bilinmekle birlikte; varoluş ve benlik anlamlarını tehdit eden farklı dünya görüşlerinin öfke ve kızgınlığa sebep olabileceği belirtilmektedir (Greenberg ve ark., 1990). Wicklund (1997) böyle durumlarda, varoluş dehşetinin yarattığı kaygı ve korku ile kişilerin kendi kültürel dünya görüşüne sahip kişilere yakınlaşacağını ifade etmektedir. Bu durum, Kökdemir'in (2003) bahsettiği 'kutuplaşma' için zemin hazırlar görünmektedir.

Modern toplumların yaşamakta olduğu terörizm olgusu açısından bakıldığında Terör Yönetimi Kuramı, toplumsal yapıdaki değişimleri anlama konusunda açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Terör eylemlerinin toplumun günlük işlevselliğine müdahale etmesi ve bireylerin güvende olma duygusuna zarar vermeleri, bireylerde ölümlü olma farkındalığını gün yüzüne çıkarmakta; böylece mikro düzeyde bireyden başlayarak, makro düzeyde topluma ulaşabilen bir öfkeye yol açmakta ve aynı

zamanda da kutuplaşmalara sebebiyet verebilmektedir (Pyszczynski ve ark., 2003; Welch, 2006). Kültürel dünya görüşlerine göre toplumdaki bireyler ait olduklarını hissettikleri gruplarla daha çok iletişim kurmakta, o gruba olan aidiyetlerini arttırabilmekte ve akabinde iç grup kayırmacılığındaki artış ve dış gruba yüklenen olumsuz özelliklerde artma gözlenebilmekte; nihayetinde ise dış grup kötü, cani, düşman gibi algılanmaya başlamaktadır (Demirutku, 2010; Welch, 2006).

Terörü anlamak sadece bireyleri ve bireylerde yarattığı etkileri anlamaktan çok daha öte toplumsal yapıyı anlamaktan geçer görünmektedir. Terörün etkisinin medya ile yakından ilişkili olduğu düşünüldüğünde ve terörün toplumsal bir travma olduğu göz önüne alındığında; mağduriyetlerin sadece birincil ve ikincil travmatizasyonla sınırlı kalmayacağı düşünülmektedir.

1.6. Bir Toplumsal Travma Örneği Olarak 10 Ekim 2015

2015 yılında, Ankara’da; çeşitli sivil toplum örgütlerinin, sendikaların ve siyasi partilerin katılımıyla gerçekleştirilmesi planlanan Emek, Barış, Demokrasi Mitingi öncesinde; Ankara Tren Garının önünde toplanmaya başlayan kalabalık grubun olduğu yerde, çok kısa aralıklarla, iki canlı bomba tarafından terör saldırısı düzenlenmiştir. Türk Tabipler Birliğinin (2016) raporuna göre bu saldırıda, 102 kişi hayatını kaybetmiş ve 44’ü ağır, 190’ı orta ve 225’i hafif olarak toplamda 459 kişi yaralanmıştır.

Türkiye tarihinde yaşanan en ağır terör saldırılarından biri olan 10 Ekim’in, tıpkı suya atılan bir taş gibi halka halka genişleyerek tüm toplum üzerinde olumsuz etkilere sebep olduğu düşünülmektedir. Olaya doğrudan tanık olanlar, yaralananlar, ölenlerin ve yaralananların yakınları, müdahalede bulunan sağlık çalışanları gibi pek çok kişi psikolojik olarak etkilenmiştir. Olaya ilişkin vahşet içeren görüntülerin medya üzerinden paylaşılmış olması, olaya tanık olmayan pek çok kişinin bu görüntülere maruz kalmasına sebep olmuştur. Bireysel boyutta olaya doğrudan ve dolaylı maruziyetlerin başta travma sonrası stres bozukluğu olmak üzere, kaygı

bozuklukları, depresyon, ve disosiasyon gibi rahatsızlıklara yol açabileceği belirtilmektedir (TTB, 2016).

Türkiye'nin başkentinde ve güvenli olduğu düşünülen şehirlerden birinde gerçekleşmiş olan bu derece yıkıcı bir terör saldırısının; bir gruba zarar vermeyi amaçlamaktan çok toplumsal bağlara, toplumsal yapıya ve toplumun güvenlik algısına saldırmayı hedeflediği düşünülmektedir. Terör saldırıları ya da savaşlar gibi toplumsal boyutu olan saldırılar sonrasında gelişebilecek ayrımcılık, zorunlu göç ve/veya yoksulluk gibi durumların tüm toplum üzerinde olumsuz etkileri olabileceği belirtilmektedir (TTB, 2016).

1.7. Araştırmanın Amacı ve Hedefleri

Bu çalışma kapsamında 10 Ekim 2015 günü Ankara Tren Garında meydana gelen terör saldırılarına doğrudan, dolaylı ve medya aracılığı ile maruz kalan bireylere ulaşılması hedeflenmiştir.

Doğrudan, dolaylı ve medya aracılığı ile olaya maruz kalmış bireyler karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Maruziyet düzeyi, yaş ve cinsiyete göre gruplanan katılımcılar olay şiddeti ve olay etkisi değerlendirmeleri, travmatik stres belirtileri, dünyaya ilişkin varsayımları ve özdeşim puanları açısından karşılaştırılacaktır. Her grupta travma sonrası stres belirtilerini yordama gücü olan değişkenler belirlenecektir. Son olarak da maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri üzerindeki etkisinde aracılık eden değişkenler belirlenecektir.

Türkiye'de bu tür terör saldırılarından sonra yapılan yeterli çalışmalar bulunmamaktadır. Bu çalışmanın ayrıca, hem olayın sebep olduğu olumsuz etkilerin boyutunun görülmesi; hem de olaydan olumsuz olarak etkilenen bireyleri anlama noktasında alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu amaçla araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir:

1. Maruziyet düzeyi, yaş ve cinsiyet değişkenlerinin olay şiddeti, olay etkisi, travma sonrası stres belirtileri, dünyaya ilişkin varsayımlar ve özdeşim puanları üzerinde temel ve ortak etkileri var mıdır?
2. Araştırma için maruziyet düzeylerine göre oluşturulan gruplarda, doğrudan, dolaylı ve medya maruziyeti grubunda; olay şiddeti, olay etkisi, travma sonrası stres belirtileri, dünyaya ilişkin varsayımlar ve özdeşim puanları arasında anlamlı ilişkiler var mıdır?
3. Doğrudan, dolaylı ve medya maruziyeti gruplarında travma sonrası stres belirtilerini yordayıcı etkisi olan değişkenler nelerdir?
4. Maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri üzerindeki açıklayıcı etkisinde aracı rolü olan değişkenler nelerdir?

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Betimsel bir çalışma olan bu araştırma kapsamında, giriş bölümünde aktarılan kuramsal çerçeve ve araştırma sorularına ilişkin olarak; Ek 1’de sunulan ölçekler kullanılmış olup 180 kişiye ulaşılmıştır. Bu bölümde araştırmanın örnekleme, ulaşılan katılımcıların demografik özellikleri ve ölçeklere ilişkin özellikler ile veri toplama sürecinde izlenen yol aktarılacaktır.

2.1. Katılımcıların Özellikleri

Bu araştırma, 10 Ekim 2015 günü Ankara Garında meydana gelen terör saldırısına farklı düzeylerde maruziyeti olduğu düşünülen katılımcılara ulaşmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda saldırının yapıldığı esnada olay yerinde olan, yaşanan vahşete birebir tanık olan ve maruziyeti en fazla olan bireyler doğrudan maruziyet grubuna dahil edilmiştir. Olayın olduğu gün olay yerinde bulunmayan; ancak doğrudan tanık olan kişilerle yakın temas halinde bulunan aile üyeleri ya da arkadaşları dolaylı maruziyet grubunda yer almıştır. Araştırmanın üçüncü grubu ise yaşanan bu terör saldırısına ilişkin bilgilere, yazılı basın ile radyo, televizyon ve internet aracılığı ile ulaşılmış ve maruziyetleri görece en az olan medya maruziyeti grubu olmuştur.

Araştırma kapsamında doğrudan maruz kalmış, dolaylı olarak maruz kalmış ve olayı medyadan takip etmiş olan üç ayrı gruba ulaşılmış ve toplamda 180 kişiden veri toplanmıştır. Ancak araştırma için oluşturulan formda bulunan ölçeklerden çoğunluğunu doldurmayan; doğrudan grupta 1, dolaylı grupta 2 ve medya maruziyeti grubunda 2 olmak üzere toplam 5 katılımcıdan alınan verilerin, analizlere dahil edilmesinin sağlıklı olmadığı düşünülerek bu katılımcılardan alınan veriler araştırma dışında tutulmuştur. Araştırma, doğrudan grupta 61; dolaylı grupta 54 ve medya maruziyeti grubunda 60 olmak üzere toplamda 175 katılımcı üzerinden yürütülmüştür.

Araştırma verilerinin toplanması sürecinde, katılımcıların; alınacak ölçümleri etkileyebilecek başka bir olumsuz yaşam olayına daha tanık olmalarının, karıştırıcı etkisini kontrol edebilmek adına; demografik forma eklenen ve kişilerin yaşadıkları travmatik deneyimlerini belirtebilecekleri bir olay listesi sunulmuş ve olayın ne zaman gerçekleştiğini belirtmeleri istenmiştir. Bu kapsamda, 10 Ekim 2015 tarihinden sonra travmatik bir deneyimi olduğunu belirten katılımcıların araştırmaya dahil edilmesinin uygun olmayacağı düşünülmüştür; ancak 10 Ekim 2015 tarihinden sonrası için katılımcılardan hiçbirinin travmatik bir olay belirtmediği gözlenmiştir.

Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Çizelge 2.1’de detaylı olarak görülebilmektedir.

Çizelge 2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

	Doğrudan Grup n=61 %34,9	Dolaylı Grup n=54 %30,9	Medya Grubu n=60 %34,3
Yaşadıkları Şehir			
Ankara	35 %57,4	39 %72,2	43 %71,7
Hatay	16 %26,2	4 %7,4	11 %18,3
İzmir	7 %11,5	2 %3,7	1 %3,3
Bolu	2 %3,3	8 %14,8	4 %6,7
Tunceli	1 %1,6	- -	- -
Düzce	- -	1 %1,9	- -
Cinsiyet			
Kadın	25 %41	28 %51,9	33 %55
Erkek	36 %59	26 %48,1	27 %45
Yaş			
18-30	16 %26,2	24 %44,4	20 %33,3
31-45	24 %39,3	18 %33,3	28 %46,7
46 ve üzeri	20 %32,8	12 %22,2	12 %20
Eğitim Durumu			
Üniversite	49 %80,3	52 %96,3	52 %86,7
Lise	9 %14,8	1 %1,9	7 %11,7
Ortaokul	2 %3,3	1 %1,9	1 %1,7
İlkokul	- -	- -	- -
Medeni Durum			
Bekar	22 %36,1	23 %42,6	17 %28,3
Evli	33 %54,1	28 %51,9	41 %68,3
Boşanmış	6 %9,8	3 %5,6	1 %1,7
Eş kaybı	- -	- -	1 %1,7
Gelir Düzeyi			
Düşük	20 %32,8	13 %24,1	6 %10
Orta	37 %60,7	37 %68,5	49 %81,7
Yüksek	2 %3,3	4 %7,4	5 %8,3
Psikiyatrik Tanı			
Yok	57 %93,4	46 %85,2	56 %93,3
Depresyon	2 %3,3	4 %7,4	3 %5
Anksiyete	2 %3,3	3 %5,6	1 %1,7

Katılımcılara Ankara, Hatay, İzmir, Bolu, Düzce ve Tunceli illerinden ulaşılmıştır. Bu bağlamda doğrudan grupta %57,4'ü (n=35) Ankara, %26,2'si (n=16) Hatay, % 11,5'i (n=7) İzmir, %3,3'ü (n=2) Bolu ve %1,6'sı (n=1) Tunceli illerinden katılımcılar yer almıştır. Dolaylı grubun katılımcılarının illere göre dağılımında %72,2'sini (n=39) Ankara, %7,4'ünü (n=4) Hatay, %3,7'sini (n=2) İzmir, %14,8'ini (n=8) Bolu ve %1,9'unu (n=1) Düzce illerinin oluşturduğu görülmektedir. Medya maruziyeti grubunda ise katılımcıların %71,7'si (n=43) Ankara, %18,3'ü (11) Hatay, %3,3'ü (n=2) İzmir ve %6,7'si (n=4) Bolu illerinde ikamet etmektedir. Toplam katılımcıların illere göre dağılımını %66,9'unu (n=117) Ankara, %17,7'sini (n=31) Hatay, %6,3'ünü (n=11) İzmir, %8'ini (n=14) Bolu, %0,6'sını (n=1) Düzce ve yine %0,6'sını (n=1) Tunceli oluşturmaktadır.

Araştırmanın doğrudan grubunda yer alan katılımcıların yaş ortalaması 39,78 (ss=10,75), dolaylı grupta 33,06 (ss=11,66), medya maruziyeti grubunda 36,12 (ss=9,95) ve tüm grupta ise 37,05 (ss=10,91) olarak hesaplanmıştır. Cinsiyet açısından bakıldığında doğrudan grubun %41'ini (n=25) kadın ve %59'unu (n=36) erkek, dolaylı grubun %51,9'unu (n=28) kadın ve %48,1'ini (n=26) erkek, medya maruziyeti grubunun %55'ini (n=33) kadın ve %45'ini (n=27) erkek ve tüm grubun ise %49,1'ini (n=86) kadın ve %50,9'unu (n=89) erkek katılımcılar oluşturmaktadır. Eğitim durumuna ilişkin doğrudan grupta katılımcıların %80,3'ünün (n=49) üniversite, %14,8'inin (n=9) lise ve %3,3'ünün (n=2) ortaokul mezunu oldukları; dolaylı grupta %96,3'ünün (n=52) üniversite, %1,9'unun (n=1) lise ve %1,9'unun (n=1) ortaokul mezunu olduğu; medya maruziyeti grubunda katılımcıların %86,7'sinin (n=52) üniversite, %11,7'sinin (n=7) lise ve %1,7'sinin (n=1) ilkokul mezunu olduğu ve tüm gruptaki katılımcıların %87,4'ünün (n=153) üniversite, %9,7'sinin (n=17) lise, %1,7'sinin (n=3) ortaokul ve %0,6'sının (n=1) ilkokul mezunu olduğu gözlenmiştir. Gelir düzeyine ilişkin sorulan soruya katılımcıların, doğrudan grupta; %32,8'inin (n=20) düşük, %60,7'sinin (n=37) orta ve %3,3'ünün (n=2) yüksek; dolaylı grupta %24,1'inin (n=13) düşük, %68,5'inin (n=37) orta, %7,4'ünün (n=4) yüksek; medya maruziyeti grubunda %10'unun (n=6) düşük, %81,7'sinin (n=49) orta, %8,3'ünün (n=5) yüksek ve tüm grupta %22,3'ünün (n=39)

düşük, %70,3'ünün (n=123) orta, %6,3'ünün (n=11) yüksek gelir düzeyinde olduğu yönünde cevap verdikleri görülmüştür.

Katılımcılara medeni durumları açısından bakıldığında doğrudan grupta %54,1 (n=33) oranında evli, %36,1 (n=22) oranında bekar ve %9,8 (n=6) oranında boşanmış katılımcının bulunduğu; dolaylı gruptaki katılımcıların %51,9'unun (n=28) evli, %42,6'sının (n=23) bekar ve %5,6'sının (n=3) boşanmış olduğu, medya maruziyeti grubunun %68,3'ünün (n=41) evli, %28,3'ünün (n=17) bekar, %1,7'sinin (n=1) boşanmış olduğu ve %1,7'sinin (n=1) eşinin vefat ettiği; tüm grupta ise katılımcıların %58,3'ünün (n=102) evli, %35,4'ünün (n=62) bekar, %5,7'sinin (n=10) boşanmış ve %0,6'sının (n=1) eşinin vefat etmiş olduğu belirlenmiştir.

Doğrudan grupta yer alan katılımcıların %93,4'ü (n=57) şimdiye kadar herhangi bir psikiyatrik rahatsızlıkları olmadığını, %3,3'ü (n=2) anksiyete bozukluğu ve %3,3'ü depresyon tedavisi gördüklerini belirtmişlerdir. Dolaylı grupta katılımcıların %85,2'si (n=46) herhangi bir psikiyatrik rahatsızlıkları olmadığını, %7,4'ü (n=4) anksiyete, %5,6'sı depresyon tedavisi gördüklerini belirtmiş ve %1,8'i (n=1) ise soruyu boş bırakmıştır. Medya maruziyeti grubunda herhangi bir psikiyatrik rahatsızlığı olmadığını belirten %93,3 (n=56), anksiyete tedavisi gördüğünü ifade eden %5 (n=3) ve depresyon tedavisi gördüğünü belirten %1,7 (n=1) oranında katılımcı vardır. Tüm grup için bakıldığında %90,9 oranında (n=159) psikiyatrik rahatsızlığı olmadığını belirten katılımcı bulunurken anksiyete için %5,1 (n=9), depresyon için %3,4 (n=6) oranları gözlenmiş ve tüm katılımcıların %0,6'sının (n=1) bu soruya cevap vermediği görülmüştür.

Araştırmaya katılan katılımcıların geçmiş travmatik deneyimlerine ilişkin bilgi almak amacıyla bir travmatik olay listesi sunulmuştur. Katılımcılardan kendilerinin yahut bir yakınlarının başına gelen ve yoğun korku ve kaygı duymalarına sebep olan olayları işaretlemeleri istenmiştir. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar Çizelge 2.2'de gösterilmektedir. Buna göre doğal afeti işaretleyen doğrudan grupta 8 (%13,1), dolaylı grupta 11 (%20,4), medya maruziyeti grubunda 6 (%10), toplamda

ise 25 katılımcı (%14,3) olmuştur. Fiziksel saldırı için doğrudan grupta 4 (%6,6), dolaylı grupta 3 (%5,6), medya maruziyeti grubunda 6 (%10) ve tüm grupta 13 kişi (%7,4) yer almıştır. Cinsel saldırıyı işaretleyen doğrudan grupta 1 (%1,6), dolaylı grupta 2 (%3,7), medya maruziyeti grubunda 2 (%3,3) ve toplam grupta 5 (%2,9) katılımcı vardır. Ciddi bir kaza ya da yaralanma için doğrudan grupta 9 (%14,8), dolaylı grupta 12 (%22,2), medya maruziyeti grubunda 9 (%15), tüm grupta ise 30 katılımcı (%17,1) bulunmaktadır. Ciddi bir hastalık için doğrudan grupta 5 (%8,2), dolaylı grupta 6 (%11,1), medya maruziyeti grubunda 5 (%15) ve toplamda ise 20 katılımcının (%11,4) işaretlediği görülmüştür. Askeri çatışma için doğrudan grupta 3 (%4,9), dolaylı grupta 5 (%9,3), medya maruziyeti grubunda 2 (%3,3) ve toplamda 10 kişi (%5,7) olduğu gözlenmiştir. Hapis maddesi doğrudan grupta 3 katılımcı (%4,9) tarafından işaretlenmiş, dolaylı ve medya maruziyeti gruplarında ise hiç işaretlenmemiştir. İşkence maddesini doğrudan grupta 5 (%8,2), dolaylı grupta 2 katılımcı (%3,7) işaretlemiş, medya maruziyeti grubunda ise bu maddeyi işaretleyen olmamıştır. Yakın ölümü doğrudan grupta 14 (%23), dolaylı grupta 20 (%37), medya maruziyeti grubunda 25 (%41,7) ve toplamda ise 59 katılımcı (%33,7) tarafından işaretlenmiştir. Diğer maddesini ise doğrudan grupta 4 (6,6), dolaylı grupta 5 (%9,3), medya maruziyeti grubunda 2 (%3,3) ve toplamda 11 katılımcı (%6,3) tarafından işaretlenmiştir.

Katılımcılara 10 Ekim'de gerçekleşen ve bu araştırmaya konu olan terör saldırısı sonrasında profesyonel bir yardım alıp almadıkları sorulmuş ve soruya doğrudan grupta 12 kişi (%19,7), dolaylı grupta ise 1 kişi (%1,9) 'evet' yanıtı vermiştir. Toplam grupta 10 Ekim terör saldırısından sonra profesyonel yardım aldığını belirten kişi sayısı 13 (%7,4) olarak bulunmuştur. Doğrudan grupta 1 (%1,6) kişi 10 Ekim terör saldırısında fiziksel bir yara aldığını belirtmiş, bir yakınının fiziksel bir yara aldığını 46 (%75) kişi ve bir yakınıni kaybettiğini ise 44 (%72,1) kişi bildirmiştir. Dolaylı grupta 18 (%33,3) kişi bir yakınının fiziksel bir yara aldığını ve 16 (%29,6) kişi ise bir yakınıni kaybettiğini belirtmiştir.

Çizelge 2.2. Katılımcıların Geçmiş Travmatik Deneyimleri

Travmatik Deneyim Türü	Doğrudan Grup		Dolaylı Grup		Medya Grubu	
	n=61	%34,9	n=54	%30,9	n=60	%34,3
Doğal afet	8	%13,1	11	%20,4	6	%10
Fiziksel saldırı	4	%6,6	3	%5,6	6	%10
Cinsel saldırı	1	%1,6	2	%3,7	2	%3,3
Kaza/yaralanma	9	%14,8	12	%22,2	9	%15
Ciddi bir hastalık	5	%8,2	6	%11,1	9	%15
Askeri çatışma	3	%4,9	5	%9,3	2	%3,3
Hapis	3	%4,9	-	-	-	-
İşkence	5	%8,2	2	%3,7	-	-
Yakın ölümü	14	%23	20	%37	25	%41,7
Diğer	4	%6,6	5	%9,3	2	%3,3
Travmatik Deneyim Sayısı						
0	27	%44,3	13	%24,1	18	%30
1	20	%32,8	22	%40,7	31	%51,7
2 ve üzeri	14	%23	19	%35,2	11	%18,3

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında katılımcılara veri toplamak amacıyla sırasıyla, Kişisel Bilgi Formu, Travmatik Stres Tanı Ölçeğinin Olay Etkisi Alt Ölçeği, Olay Şiddeti Alt Ölçeği ve Travma Sonrası Stres Belirtileri Alt Ölçeği ve Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği uygulanmıştır.

2.2.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu yaş, cinsiyet, eğitim durumu, sosyoekonomik düzey gibi katılımcıların temel demografik bilgilerini almak için oluşturulan maddelerden oluşmaktadır. Bunların yanı sıra katılımcılardan herhangi bir psikiyatrik rahatsızlıkları olup olmadığı, varsa rahatsızlığın türü ve tedavi sürelerinin ne kadar devam ettiği bilgisi istenmiştir. Ruhsal travma çalışmalarında kişilerin geçmiş

travmatik deneyimlerinin önemli olabileceğine dair bulgular söz konusudur (Aker, 2006; Yılmaz, 2006; Brewin ve ark., 2000). Bu nedenle geçmiş travmatik deneyimin araştırma için önemli bir değişken olabileceği düşünülmüştür. Bunun yanı sıra bu araştırmaya konu olan olaya dair ölçümler alınana kadar geçen sürede bireyin yaşadığı başka bir travmatik deneyimin, araştırmaya konu olan olaya ilişkin ölçümlerde karıştırıcı olabileceği düşünülmüştür. Bu açıdan katılımcıların geçmiş travma deneyimleri hakkında bilgi sahibi olabilmek ve 10 Ekim 2015 tarihinden, katılımcıdan veri toplanan zamana kadar geçen sürede; alınacak ölçümleri etkileyebilecek başka bir travmatik deneyimi olma durumunu saptayabilmek için farklı travmatik deneyimleri barındıran bir olaylar listesi sunulmuş ve katılımcılardan kendilerinin yahut bir yakınlarının başına gelen ve yoğun kaygı duymalarına sebep olan olay ya da olayları bu listeden seçmeleri, listede yoksa eklemeleri istenmiştir. Yine bu maddenin devamında listeden seçilen travmatik olayın ne zaman başlarından geçtiğine yönelik bir soru eklenmiştir.

Kişisel Bilgi Formunun son kısmında ise araştırmaya konu olan 10 Ekim 2015 günü Ankara Garında gerçekleşen terör saldırısına ilişkin sorular yer almıştır. Öncelikle 10 Ekim saldırısına maruziyet düzeyini belirlemek amacıyla olayı nereden ve nasıl öğrendikleri sorulmuştur. Bu soruda olay anında olay yerinde bulunan ve olayın hemen akabinde olay yerine gelen katılımcılar doğrudan maruz kalan gruba, olay esnasında ve sonrasında olay mahallinde bulunmayan; ancak bir yakınının (eş, akraba, arkadaş, v.b.) olay yerinde bulunduğunu ifade eden kişiler dolaylı maruz kalan gruba ve olayı medyadan ya da sosyal ağlardan öğrendiğini ifade eden kişiler ise medya maruziyeti grubuna dahil edilmiştir. Katılımcıların kendilerinin ve/veya bir yakınlarının herhangi bir fiziksel yara alıp almadığı ile bu saldırıda bir yakınlarını kaybedip kaybetmediklerine ilişkin sorular da bu kısımda yer almıştır. Katılımcılara ayrıca 10 Ekim saldırısında hayatını kaybedenlerle kendilerini ne derece özdeşleştirdiklerini işaretlemelerinin istendiği 0 (hiç) ile 10 (çok fazla) aralığında bir ölçek verilmiştir. Kişilerin özdeşim puanlarının, travmatik stres puanları ile ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Bu kısma son olarak 10 Ekim saldırısından sonra herhangi bir psikolojik yardım alıp almadıklarına ilişkin bir madde eklenerek bitirilmiştir.

2.2.2. Travma Sonrası Stres Tanı Ölçeği

DSM-IV tanı kriterleri dikkate alınarak 1997 yılında geliştirilen Travma Sonrası Stres Tanı Ölçeği (The Posttraumatic Diagnostic Scale) dört bölümden oluşan ve toplamda elli maddesi bulunan bir kendini değerlendirme ölçeğidir (Foa ve ark., 1997). 18-65 yaş aralığındaki bireylere uygulanabilecek şekilde geliştirilen ölçek, bireylerin DSM-IV tanı kriterlerine göre TSSB tanısı alıp almayacağını belirlemede ve belirtilerin ne düzeyde olduğunu saptamada yardımcı bir araç olarak kullanılmaktadır (Foa ve ark., 1997).

Ölçeğin ilk bölümünde, kişilerin yaşadığı travmatik olayın türünü belirlemek amacıyla çeşitli travmatik olayların yer aldığı bir liste bulunmaktadır. Toplam 16 maddeden oluşan bu bölümde, kişilerden yaşadıkları travmatik olayların hepsini işaretlemeleri ve bu olayların içerisinde kendilerini en çok etkilediğini düşündükleri bir olayı belirtmeleri istenmektedir. Bu kısım ölçeğin sonraki bölümleri için alınacak ölçümün hangi olaya ait olduğunu belirlemede yardımcı olmaktadır. Bu tez çalışması kapsamında travmatik olayın türü belirlenmiş olup katılımcılardan ölçeğin ikinci, üçüncü ve dördüncü kısımlarını; 10 Ekim 2015 günü Ankara Garında meydana gelen terör saldırısını düşünerek doldurmaları istenmiştir. Bu sebeple Travma Sonrası Stres Tanı Ölçeğinin ilk alt ölçeği kullanılmamıştır.

Ölçeğin ikinci kısmı evet/hayır şeklinde cevaplanan, toplamda 6 maddeden oluşan ve belirlenen travmatik olayın şiddetinin derecesine ilişkin bilgi veren “Olay Şiddeti Alt Ölçeğidir” (OŞAÖ). Bu alt ölçekte ‘evet’ cevaplarının artması olayın şiddetinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ölçeğin üçüncü kısmında, 0-3 arası puanlanan 17 maddeden oluşan; “yeniden yaşama”, “kaçınma” ve “aşırı uyarılmışlık” olmak üzere üç alt boyutu olan ve travma belirtilerini değerlendirmek üzere hazırlanmış olan “Travma Sonrası Stres Belirtileri Alt Ölçeği” (TSSBAÖ) bulunmaktadır. Bu alt ölçeğin puanlarındaki yükselme travmatik belirtilerdeki şiddetin artmasına işaret etmektedir. Ölçekten alınabilecek asgari puan 0 ve azami puan ise 51’dir ve ölçekten 10 ve altı puan alındığında ‘hafif’, 11 ile 20 puan arası

‘orta’, 21 ve 35 puan arası alındığında ‘orta-ciddi’ ve 35 ve üzeri puan alındığıdaysa ‘ciddi’ olarak değerlendirilmektedir (Işıklı, 2006).

Ölçeğin son kısmında ise yine evet/hayır şeklinde yanıtlanan ve toplam 9 maddeden oluşan “Olay Etkisi Alt Ölçeği” (OEAÖ) yer almaktadır. Bu alt ölçekte, maddelere verilen ‘evet’ yanıtlarının artması; yaşanan travmatik olayın farklı yaşam alanlarını olumsuz etkilendiğine işaret etmektedir.

Foa ve arkadaşları (1997) tarafından aktarıldığı üzere Travma Sonrası Stres Belirtileri Alt Ölçeğinin Cronbach α iç tutarlılık kat sayısı 0,92 olarak bulunmuş ve test tekrar test güvenilirlik katsayısı ise 0,83 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin TSSB tanılı bireyleri %86 ve TSSB tanısı almayan kişileri %76 oranında ayırt etme gücü olduğu belirtilmektedir (Foa ve ark., 1997). Bunun yanı sıra Foa ve arkadaşlarının (1997) yaptığı çalışmada ölçeğin, ölçüt geçerliliğinde de kabul edilir düzeyde korelasyon kat sayısı verdiği rapor edilmektedir. Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Işıklı (2006) tarafından yapılan ölçeğin, TSSBAÖ’nün 17 maddesi için hesaplanan iç tutarlık katsayısı $\alpha=.93$ ’tür. Ayrıca yine bu alt ölçek için 0,39 ve 0,82 arasında değişen madde-toplam test korelasyon kat sayısı rapor edilmektedir (Işıklı, 2006). Üç alt boyutu olan TSSBAÖ için maddelerin, ölçeğin orijinal formunda olduğu gibi dağılıp dağılmadığını kontrol etmek için Temel Eksenler Faktörlemesi ve Varimax rotasyonu kullanılmış ve “yeniden yaşama” alt boyutu yerine “aşırı irkilme” alt boyutuna yüklenen 6. ve 7. maddeler haricinde, tüm maddelerin orijinal forma uygun olarak dağıldığı gözlenmiş; bunun yanı sıra bahsi geçen bu üç faktörün, toplam varyansın %59’unu açıkladığı belirtilmiştir (Işıklı, 2006). TSSBAÖ’nün ölçüt geçerliliği için hesaplanan korelasyon kat sayıları; Kısa Semptom Envanteri ile 0,70, Beck Depresyon Ölçeği ile 0,60, Beck Anksiyete Ölçeği ile 0,63 şeklinde raporlandırılmıştır (Işıklı, 2006).

2.2.3. Dünyaya İlişkin Varsayımlar

1989 yılında Janoff-Bulman tarafından geliştirilen ölçek, travmatik yaşantıya maruz kalmış bireylerin temel varsayımlarındaki değişimlere ilişkin bilgi vermeyi amaçlayan 6'lı Likert tipi, bir kendini değerlendirme ölçeğidir. Janoff-Bulman (1989) ölçeğin orijinal formu için, temel varsayımlar modelinde söz ettiği 8 boyutun her biri için 8'er maddeli, toplamda 64 maddelik bir ölçek tasarlamış; ancak yapılan analizler sonucu her alt boyut için 4'er maddenin yeterli olduğuna karar verilmiş, ölçek 32 maddeye düşürülmüş ve oluşturulan bu yeni form için maddelerin güvenirlik katsayıları 0,67 ile 0,78 arasında bulunmuştur. Ölçeğin geliştirilmesi aşamasında dünyanın iyiliği ve insanların iyiliği varsayımlarının tek faktörde toplandığı görülmüş ve bu sebeple bu iki boyut birleşerek 8 maddelik iyilik faktörü olarak ölçekte yer almıştır.

Türkçe uyarlama çalışması Yılmaz (2008) tarafından yapılan ölçekte, puanların yükselmesi kişinin dünyaya ilişkin varsayımlarının olumlu olduğuna işaret etmektedir. Ölçeğin Türkçe formunda yapılan analizler sonucu 32 maddelik ve 7 alt boyutlu olan ölçek, 25 maddeye düşürülmüş ve 6 alt boyutta toplanmıştır. Buna göre ölçeğin alt boyutları “kişisel talihe inanç”, “dünyanın iyiliğine inanç”, “olayların önceden kontrol edilebileceğine inanç”, “yaşamın rastlantılara dayalı olduğuna inanç”, “olumlu benlik inancı” ve son olarak “dünyanın adil olduğuna inanç” şeklinde oluşmuştur. Türkçe formda tüm ölçek için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,81 bulunmuş; bunun yanı sıra alt boyutlarda, kişisel talihe inanç 0,85, dünyanın iyiliğine inanç 0,79, olayların önceden kontrol edilebileceğine inanç 0,75, yaşamın rastlantılara dayalı olduğuna inanç 0,77, olumlu benlik inancı 0,63 ve dünyanın adil olduğuna inanç 0,64; hesaplanan iç tutarlılık kat sayıları olarak belirtilmiştir (Yılmaz, 2008).

2.3. İşlem

Bu araştırmada veri toplamak amacıyla belirlenen ölçekler Ek-1'de görülebileceği şekilde bir araya getirilmiş ve bir form halinde hazırlanmıştır. Bu formun ilk sayfasına, araştırmada yer alacak katılımcılara bilgi vermek amacıyla hazırlanan Bilgilendirilmiş Onam Formu eklenmiş ve sorumlu araştırmacıların kimler olduğu, araştırmanın ne amaçla yapıldığı, katılımın gönüllülük esasına dayandığı, araştırmaya katılmada herhangi bir ücret ödenmeyeceği ve katılımcıların araştırmadan diledikleri zaman çekilebilecekleri bilgilerine yer verilmiştir. Akabinde demografik bilgilerin sorulduğu Kişisel Bilgi Formu ve sırasıyla Travma Sonrası Stres Tanı Ölçeğinin Olay şiddeti Alt Ölçeği, Olay Etkisi Alt Ölçeği, Travma Sonrası Stres Belirtileri Alt Ölçeği ve son olarak Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği yer almıştır.

Katılımcılara kartopu örnekleme yoluyla ulaşılmış ve veriler büyük oranda araştırmacı tarafından yapılan birebir görüşmelerle toplanmıştır. Formların doldurulması yaklaşık 15 dakika sürmüştür. Formlar katılımcılara zarflar içerisinde verilmiş, her katılımcı formu kendisi cevaplamış ve kapalı zarflarda araştırmacıya teslim etmiştir. İzmir, Tunceli, Düzce illeri için katılımcılara telefon yoluyla ulaşılmış ve araştırma hakkında bilgi verilerek katılmaya gönüllü olan kişiler için formlar posta yoluyla ulaştırılmıştır. Bolu ilinde araştırmacı doğrudan bulunamamış; ancak formlar doldurulurken bir psikolog sürece eşlik etmiştir.

Katılımcılar yaşadıkları travmatik olaya ilişkin psikolojik destek almak istemeleri durumunda ücretsiz hizmet alabilecekleri kişi, kurum ve kuruluşlar hakkında bilgilendirilmiş ve gerektiğinde araştırmacı ile doğrudan temasa geçebilecekleri belirtilmiştir.

Veri toplama sürecinde yaşanan travmatik olayın akut döneminin geçmiş olmasının önemli olacağı düşünölmüş ve veriler Nisan - Mayıs 2016 tarihleri arasında toplanmıştır. Toplanan veriler SPSS 20 paket programıyla analize tabii tutulmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde, ilgili kuramsal çerçeve ve yöntemde aktarılan bilgiler doğrultusunda; verilerin istatistikî yöntemlerle yapılan analiz sonuçlarına ilişkin bulgulara yer verilecektir. İlk olarak araştırma için belirlenen üç grubun demografik değişkenlerle birlikte temel ve ortak etkilerine ilişkin yapılan analiz sonuçları aktarılacaktır. İkinci bölümde her grup için ayrı ayrı yapılan korelasyon analizi bulgularına yer verilecektir. Daha sonra, üçüncü bölümde, travma sonrası stres belirtilerini açıklamada her grup için oluşturulan aşamalı hiyerarşik regresyon analizlerine ilişkin bulgular aktarılacaktır.

Analizler yapılmadan önce verilerin hazır hale getirilmesi için öncelikle her grupta ayrı ayrı boş bırakılan maddeler belirlenmiş ve araştırmaya dahil edilmesi uygun görülen katılımcılara ait verilerde, boş bırakılan maddelere ortalama değer atanmıştır. Yapılan normallik analizinde verilerin normal dağılım gösterdiği; ancak varyansların homojen olmadığı görülmüştür. Homojenlik sağlanmadığında bu durumun analiz sonuçlarının yanlış olacağı yönünde değil; yalnızca bazen ilişkilerin daha zayıf gözlenmesine sebep olabileceği bilinmektedir. Bu açıdan veriler analizler yapılmadan önce hazır hale getirilmiş ve verilerin kullanımında istatistikî açıdan bir sakınca olmadığına karar verilmiştir.

3.1. Maruziyet Düzeyi ve Demografik Değişkenlerin Temel ve Ortak Etkisine İlişkin Varyans Analizleri

3.1.1. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisi

Araştırma kapsamında öncelikle travma sonrası stres belirtileri üzerinde maruziyet düzeyi, yaş ve cinsiyetin temel ve ortak etkileri olup olmadığını

belirleyebilmek amacıyla 3X3X2 faktörlü varyans analizi (MANOVA) yapılmıştır. Yapılan analize ilişkin bulgular Çizelge 3.1’de detaylı olarak görülmektedir.

Analiz sonuçları incelendiğinde maruziyet düzeyinin (Wilks’ $\lambda=.87$, $F_{6-308}=3,70$; $p<.05$, $\eta^2=.07$) bağımlı değişkenler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı temel etkisi olduğu görülmüştür. Bununla birlikte yaş (Wilks’ $\lambda=.97$, $F_{6-308}=.73$; $p>.05$, $\eta^2=.01$) ve cinsiyetin (Wilks’ $\lambda=.96$, $F_{3-154}=2,08$; $p>.05$, $\eta^2=.04$) temel etkisi ile maruziyet düzeyi ve yaş (Wilks’ $\lambda=.90$, $F_{12-407}=1,40$; $p>.05$, $\eta^2=.04$), maruziyet düzeyi ve cinsiyet (Wilks’ $\lambda=.94$, $F_{6-308}=1,64$; $p>.05$, $\eta^2=.31$), yaş ve cinsiyet (Wilks’ $\lambda=.98$, $F_{6-308}=.55$; $p>.05$, $\eta^2=.01$) ve maruziyet düzeyi, yaş ve cinsiyet (Wilks’ $\lambda=.91$, $F_{12-407}=1,27$; $p>.05$, $\eta^2=.03$) ortak etkileri; bağımlı değişkenlerden hiçbiri için istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

Travma sonrası stres belirtileri toplam puanı ile alt boyutları üzerinde maruziyet düzeyinin temel etkisine ilişkin yapılan analiz sonucunda maruziyet düzeyinin, travma sonrası stres belirtileri toplam puanı ($F_{2-156}=9,43$, $p<.05$) ile kaçınma ($F_{2-156}=4,99$, $p<.05$), yeniden yaşantılama ($F_{2-156}=10,91$, $p<.05$) ve irkilme ($F_{2-156}=7,72$, $p<.05$) alt boyut puanları üzerinde temel etkisi olduğu saptanmıştır. Analiz sonuçlarına göre doğrudan grupta yer alan katılımcıların travma sonrası stres belirtileri toplam puanları ($X=21,02$, $ss=1,52$), medya maruziyeti grubunda yer alan katılımcıların ($X=11,83$, $ss=1,48$) puanlarından anlamlı olarak yüksektir. Kaçınma alt boyutuna ilişkin puan ortalamalarına bakıldığında, doğrudan grupta yer alan katılımcıların puanlarının ($X=5,28$, $ss=.47$); medya maruziyeti grubunda yer alan katılımcıların puanlarından ($X=3,21$, $ss=.46$) anlamlı olarak yüksek olduğu gözlenmektedir. Yeniden yaşantılama alt boyutunda doğrudan grubun ($X=7,30$, $ss=.52$) ve dolaylı grubun ($X=5,73$, $ss=.53$) puanlarının, medya maruziyeti grubunun ($X=3,93$, $ss=.51$) puanlarından anlamlı olarak yüksek olduğu görülmektedir. İrkilme alt boyutu için de doğrudan grubun puanlarının ($X=8,45$, $ss=.69$), medya maruziyeti grubunun puanlarından ($X=4,69$, $ss=.67$) anlamlı olarak yüksek olduğu belirlenmiştir (Çizelge 3.2).

Çizelge 3.1. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyet Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisine İlişkin MANOVA Sonuçları

	Kareler Toplamı	s.d.	Ortalama Kare	F
Maruziyet Düzeyi				
Tssbtop	2128,61	2	1064,30	9,43**
Kaçınma	109,06	2	54,53	4,99*
Yeniden	285,64	2	142,82	10,91**
İrkilme	3578,63	2	179,31	7,72*
Yaş				
Tssbtop	271,81	2	135,90	1,20
Kaçınma	6,87	2	3,43	.31
Yeniden	29,12	2	14,56	1,12
İrkilme	76,72	2	38,36	1,65
Cinsiyet				
Tssbtop	661,47	1	661,47	5,86
Kaçınma	31,32	1	31,32	2,87
Yeniden	69,82	1	69,82	5,33
İrkilme	138,47	1	138,47	5,96
Maruziyet*Yaş				
Tssbtop	370,89	4	92,72	.82
Kaçınma	13,44	4	3,36	.31
Yeniden	51,39	4	12,85	.98
İrkilme	149,15	4	37,29	1,60
Maruziyet*Cinsiyet				
Tssbtop	75,00	2	37,50	.33
Kaçınma	14,91	2	7,46	.68
Yeniden	35,09	2	17,55	1,34
İrkilme	16,22	2	8,11	.35
Yaş*Cinsiyet				
Tssbtop	244,20	2	122,12	1,08
Kaçınma	28,04	2	14,02	1,28
Yeniden	14,28	2	7,04	.54
İrkilme	45,52	2	22,76	.98
Maruziyet*Yaş*Cinsiyet				
Tssbtop	895,47	4	223,87	1,98
Kaçınma	134,44	4	33,61	3,08
Yeniden	67,93	4	16,98	1,30
İrkilme	115,95	4	28,99	1,25

*p<.05, **p<.01

Çizelge 3.2. Travma Sonrası Stres Belirtileri Alt Boyutları ve Toplam Puanı Ortalamaları

	Kaçınma		Yeniden Yaşantılama		İrkilme		TSSB Toplam	
	X	Ss	X	ss	X	ss	X	ss
Maruziyet Düzeyi								
Doğrudan	5,28	.47	7,30	.52	8,45	.69	21,02	1,52
Dolaylı	4,43	.49	5,73	.53	6,32	.71	16,48	1,57
Medya	3,21	.46	3,93	.51	4,69	.67	11,83	1,48

3.1.2. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Dünyaya İlişkin Varsayımlar Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisi

Maruziyet düzeyinin demografik değişkenlerden yaş ve cinsiyet ile DİVÖ toplam puanı ve alt boyutları için temel ve ortak etkileri olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla 3X3X2 faktörlü varyans analizi (MANOVA) yapılmıştır. Bu analizin bulguları Çizelge 3.3 ve Çizelge 3.4’te sunulmuştur.

Yapılan analiz sonucunda maruziyet düzeyinin (Wilks’ $\lambda=.77$, $F_{12-302}=3,50$; $p<.05$, $\eta^2=.12$) ve cinsiyetin (Wilks’ $\lambda=.90$, $F_{6-151}=2,64$; $p<.05$, $\eta^2=.10$) DİV toplam puanı ve alt boyutlarından bazıları üzerinde temel etkisi olduğu görülmüştür. Bununla birlikte yaş (Wilks’ $\lambda=.90$, $F_{12-302}=1,31$; $p>.05$, $\eta^2=.05$) temel etkisi ile maruziyet ve cinsiyet (Wilks’ $\lambda=.93$, $F_{12-302}=.98$; $p>.05$, $\eta^2=.04$), maruziyet düzeyi ve yaş (Wilks’ $\lambda=.87$, $F_{24-527}=.87$; $p>.05$, $\eta^2=.03$), yaş ve cinsiyet (Wilks’ $\lambda=.95$, $F_{12-302}=.71$; $p>.05$, $\eta^2=.03$), maruziyet düzeyi, yaş ve cinsiyet (Wilks’ $\lambda=.92$, $F_{24-527}=.57$; $p>.05$, $\eta^2=.02$) grup ortak etkilerinin DİV için istatistiksel olarak anlamlı olmadığı gözlenmiştir.

Yapılan analiz sonucunda cinsiyet temel etkisinin, DİV alt boyutlarından kontrol ($F_{1-156}=3,97$, $p<.05$) ve adalet ($F_{1-156}=5,06$, $p<.05$) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir (Çizelge 3.3). Analiz sonuçlarına göre kadın katılımcıların kontrol alt boyutundan aldıkları puanlar ($X=15,17$, $ss=.61$), erkek katılımcıların aynı alt boyuttan aldıkları puandan ($X=16,85$, $ss=.58$) anlamlı olarak düşüktür. Adalet alt boyutu için bakıldığında ise benzer şekilde kadın katılımcıların

bu alt boyuttan aldıkları puanlar ($X=6,31$, $ss=.41$), erkek katılımcıların aldıkları puanlardan ($X=7,58$, $ss=.38$) anlamlı olarak düşüktür (Çizelge 3.5).

Çizelge 3.3. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyet DİV Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisine İlişkin MANOVA Sonuçları

	Kareler Toplamı	s.d.	Ortalama Kare	F
Maruziyet Düzeyi				
Talih	4,74	2	2,97	.11
İyilik	917,01	2	458,50	12,28*
Kontrol	196,23	2	98,12	3,73*
Rastlantı	58,10	2	29,05	1,37
Benlik	4,25	2	2,12	.20
Adalet	177,90	2	88,95	7,71*
DİV Toplam	4276,50	2	2138,25	8,72*
Yaş				
Talih	30,64	2	15,32	.69
İyilik	77,91	2	38,96	1,04
Kontrol	16,33	2	8,16	.31
Rastlantı	71,91	2	35,96	1,69
Benlik	81,14	2	40,57	3,73
Adalet	11,14	2	5,56	.48
DİV Toplam	61,89	2	30,94	.13
Cinsiyet				
Talih	30,91	1	30,91	1,40
İyilik	111,26	1	111,26	2,98
Kontrol	104,34	1	104,34	3,97*
Rastlantı	1,15	1	1,15	.05
Benlik	3,83	1	3,83	.35
Adalet	58,36	1	58,36	5,06*
DİV Toplam	669,39	1	669,39	2,73

* $p<.05$, ** $p<.01$

DİV toplam puanı ve alt ölçekleri üzerinde maruziyet düzeyinin temel etkisini belirlemek amacıyla yapılan analiz sonucuna göre maruziyet düzeyinin iyilik ($F_{2-156}=12,28$, $p<.01$), kontrol ($F_{2-156}=3,73$, $p<.05$) ve adalet ($F_{2-156}=7,71$, $p<.05$) alt boyutları ile DİV toplam puanı ($F_{2-156}=8,72$, $p<.01$) üzerindeki temel etkisinin istatistiki açıdan anlamlı olduğu görülmüştür (Çizelge 3.3).

Çizelge 3.4. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Ortak Etkisine İlişkin MANOVA Sonuçları

	Kareler Toplamı	S.d.	Ortalama Kare	F
Maruziyet*Yaş				
Talih	30,14	4	7,54	.34
İyilik	74,35	4	18,59	.50
Kontrol	127,22	4	31,81	1,21
Rastlantı	24,77	4	6,19	.29
Benlik	17,45	4	4,36	.40
Adalet	72,46	4	18,12	1,57
DİV Toplam	385,60	4	96,40	.39
Maruziyet*Cinsiyet				
Talih	25,46	2	12,73	.58
İyilik	21,80	2	10,90	.29
Kontrol	12,96	2	6,48	.25
Rastlantı	154,44	2	77,22	3,63
Benlik	16,16	2	8,08	.74
Adalet	6,92	2	3,46	.30
DİV Toplam	243,94	2	121,97	.50
Yaş*Cinsiyet				
Talih	19,17	2	9,58	.43
İyilik	31,39	2	15,69	.42
Kontrol	26,47	2	13,24	.50
Rastlantı	76,03	2	38,02	1,79
Benlik	.54	2	.27	.02
Adalet	34,02	2	17,01	1,47
DİV Toplam	292,24	2	146,12	.60
Maruziyet*Yaş*Cinsiyet				
Talih	44,58	4	11,14	.50
İyilik	78,50	4	19,62	.52
Kontrol	77,73	4	19,43	.74
Rastlantı	22,04	4	5,51	.26
Benlik	11,86	4	2,96	.27
Adalet	11,91	4	2,98	.26
DİV Toplam	314,48	4	78,62	.32

*p<.05, **p<.01

Analiz sonuçlarına bakıldığında medya maruziyeti grubunda yer alan katılımcıların iyilik alt boyutundan aldıkları puanların ($X=18,86$, $ss=.85$), dolaylı grubun ($X=14,18$, $ss=.88$) ve doğrudan grubun ($X=13,25$, $ss=.87$) aynı alt boyuttan aldıkları puanlardan anlamlı olarak yüksektir. Kontrol alt boyutunda medya

maruziyeti grubunun aldıkları puanların ($X=17,34$, $ss=.71$), doğrudan grubun aldığı puanlardan ($X=14,56$, $ss=.73$) istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Medya maruziyeti grubunun adalet alt boyutuna ilişkin puanlarının ($X=8,48$, $ss=.47$), dolaylı grubun ($X=6,13$, $ss=.49$) ve doğrudan grubun ($X=6,24$, $ss=.48$) aynı alt boyutuna ait puanlarından anlamlı olarak yüksek olduğu belirlenmiştir. DİV toplam puanı açısından bakıldığında medya maruziyeti grubunun puanları ($X=88,56$, $ss=2,18$), dolaylı ($X=79,72$, $ss=2,25$) ve doğrudan ($X=75,89$, $ss=2,24$) grubun puanlarından anlamlı olarak yüksek olarak bulunmuştur (Çizelge 3.5.).

Çizelge 3.5. DİV Alt Boyutları ve Toplam Puanının Ortalamaları

	Talih		İyilik		Kontrol		Rastlantı		Benlik		Adalet		DİV Toplam	
	X	ss	X	ss	X	ss	X	ss	X	ss	X	ss	X	ss
Cinsiyet														
Kadın	12,80	.56	14,57	.73	15,17	.61	10,85	.55	19,57	.39	6,32	1,87	79,27	1,87
Erkek	11,89	.53	16,30	.68	16,85	.58	11,03	.52	19,88	.37	7,58	1,76	83,51	1,76
Maruziyet														
Doğrudan	12,11	.67	13,25	.87	14,56	.73	10,08	.66	19,65	.47	6,24	.48	75,89	2,24
Dolaylı	12,54	.68	14,18	.88	16,13	.74	11,19	.66	19,55	.48	6,13	.49	79,72	2,25
Medya	12,38	.65	18,85	.85	17,34	.71	11,55	.64	19,95	.46	8,49	.47	88,56	2,18

3.1.3. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Olay Şiddeti, Olay Etkisi ve Özdeşim Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisi

Araştırmanın değişkenlerinden olay şiddeti, olay etkisi ve özdeşim puanları üzerinde maruziyet düzeyi, yaş ve cinsiyetin temel ve ortak etkileri olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla 3X3X2 faktörlü varyans analizi (MANOVA) yapılmıştır.

Analiz sonuçlarına bakıldığında maruziyet düzeyinin (Wilks' $\lambda=.71$, $F_{6-290}=8.98$; $p<.05$, $\eta^2=.16$) ve cinsiyetin (Wilks' $\lambda=.93$, $F_{3-145}=.96$; $p<.05$, $\eta^2=.07$) temel etkisi istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bununla birlikte yaş (Wilks' $\lambda=.97$, $F_{6-290}=.68$; $p>.05$, $\eta^2=.01$) temel etkisi ile maruziyet düzeyi ve yaş (Wilks' $\lambda=.92$, $F_{12-383}=.96$; $p>.05$, $\eta^2=.03$), yaş ve cinsiyet (Wilks' $\lambda=.98$, $F_{6-290}=.47$; $p>.05$,

$\eta^2=.01$) ve maruziyet düzeyi, yaş ve cinsiyet (Wilks' $\lambda=.91$, $F_{12-383}=1,17$; $p>.05$, $\eta^2=.03$) ortak etkilerinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur.

Çizelge 3.6. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyet Olay Şiddeti, Olay Etkisi ve Özdeşim Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisine İlişkin MANOVA Sonuçları

	Kareler Toplamı	s.d.	Ortalama Kare	F
Maruziyet Düzeyi				
Olay şiddeti	46,41	2	23,20	14,25*
Olay etkisi	191,24	2	95,62	14,02*
Özdeşim	208,42	2	14,21	16,85*
Yaş				
Olay şiddeti	.10	2	.05	.03
Olay etkisi	.25	2	.12	.02
Özdeşim	21,19	2	10,59	1,71
Cinsiyet				
Olay şiddeti	5,31	1	5,31	3,26
Olay etkisi	50,74	1	50,74	7,44*
Özdeşim	41,42	1	41,42	6,70*
Maruziyet*Yaş				
Olay şiddeti	7,80	4	1,95	1,20
Olay etkisi	15,16	4	3,79	.56
Özdeşim	38,56	4	9,64	1,56
Maruziyet*Cinsiyet				
Olay şiddeti	19,91	2	9,96	6,11
Olay etkisi	17,32	2	8,57	1,26
Özdeşim	37,91	2	18,96	3,06
Yaş*Cinsiyet				
Olay şiddeti	3,97	2	1,99	1,22
Olay etkisi	3,74	2	1,87	.27
Özdeşim	.21	2	.11	.02
Maruziyet*Yaş*Cinsiyet				
Olay şiddeti	7,23	4	1,81	1,11
Olay etkisi	32,81	4	8,20	1,20
Özdeşim	31,87	4	7,97	1,29

* $p<.05$, ** $p<.01$

Cinsiyet temel etkisinin, olay etkisi ($F_{1-147}=7,44$, $p<.05$) ve özdeşim ($F_{1-147}=6,70$, $p<.05$) puanları için istatistiki olarak anlamlı olduğu gözlenirken; olay şiddeti ($F_{1-147}=3,26$, $p>.05$) puanı için istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir (Çizelge 3.6). Analiz sonuçları incelendiğinde kadın katılımcıların

olay etkisinden aldıkları puanların ($X=4,53$, $ss=.32$) erkek katılımcıların olay etkisi puanlarından ($X=3,32$, $ss=.31$) anlamlı olarak yüksek olduğu görülmektedir. Özdeşim puanları açısından bakıldığında kadın katılımcıların puanlarının ($X=7,85$, $ss=.30$), erkek katılımcıların puanlarından ($X=6,78$, $ss=.30$) anlamlı olarak yüksek olduğu görülmektedir (Çizelge 3.7).

Çizelge 3.7. Olay Şiddeti, Olay Etkisi ve Özdeşim Puan Ortalamaları

	Olay Şiddeti		Olay Etkisi		Özdeşim	
	X	ss	X	ss	X	ss
Cinsiyet						
Kadın	4,08	.16	4,53	.32	7,85	.30
Erkek	3,69	.15	3,32	.31	6,76	.30
Maruziyet Düzeyi						
Doğrudan	4,43	.18	5,22	.38	8,86	.36
Dolaylı	4,14	.19	4,19	.38	7,18	.36
Medya	3,08	.19	2,37	.39	5,87	.37

Analiz sonuçları incelendiğinde maruziyet düzeyinin olay şiddeti ($F_{2-147}=14,25$, $p<.05$), olay etkisi ($F_{2-147}=14,02$, $p<.05$) ve özdeşim ($F_{2-147}=16,85$, $p<.05$) puanları için temel etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğu gözlenmektedir (Çizelge 3.6). Analiz sonuçlarına göre medya maruziyeti grubunda yer alan katılımcıların olay şiddeti puanları ($X=3,08$, $ss=.19$), doğrudan grubun ($X=4,43$, $ss=.18$) ve dolaylı grubun ($X=4,14$, $ss=.19$) puanlarından anlamlı olarak düşüktür. Olay etkisi puanları açısından bakıldığında medya maruziyeti grubunda yer alan katılımcıların puanları ($X=2,37$, $ss=.39$), doğrudan gruptaki ($X=5,22$, $ss=.38$) ve dolaylı gruptaki ($X=4,19$, $ss=.38$) katılımcıların puanlarından anlamlı olarak düşüktür. Medya maruziyeti grubunun özdeşim puanları ($X=5,87$, $ss=.36$), dolaylı grubun ($X=7,18$, $ss=.36$) ve doğrudan grubun ($X=8,86$, $ss=.37$) puanlarından ve aynı zamanda dolaylı grubun özdeşim puanı, doğrudan grubun özdeşim puanından anlamlı olarak düşük bulunmuştur (Çizelge 3.7).

3.2. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Bulguları

Bu bölümde grupların her biri için yapılan korelasyon analizlerine ilişkin bulgular ayrı başlıklar altında sunulacaktır.

3.2.1. Doğrudan Gruba Ait Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Bulguları

Doğrudan grupta travma sonrası stres belirtilerini yordamada etkili olabilecek değişkenleri belirlemek için ilk adım olarak bu değişkenlerin; geçmiş travmatik deneyim sayısı, özdeşim puanı, olay şiddeti, olay etkisi, DİVÖ'nün alt boyutları olan talih, iyilik, kontrol, rastlantı, benlik, adalet ve DİV toplam puanları arasındaki ilişkisinin belirlenmesi amacıyla Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi yapılmıştır. Doğrudan gruba ait korelasyon analizine ilişkin detaylı bilgi Çizelge 3.8'de görülmektedir.

Çizelge 3.8. Doğrudan Gruba Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
(1)Trav. Deneyim	1											
(2)Özdeşim Puanı	.02	1										
(3)Olay şiddeti	-.01	.14	1									
(4)Olay etkisi	.24	.32*	.25*	1								
(5)TSSB toplam	.02	.42**	.42**	.52**	1							
(6)Talih	-.12	-.20	-.02	-.14	-.06	1						
(7)İyilik	-.02	.05	-.14	-.12	-.06	.14	1					
(8)Kontrol	-.01	-.20	-.07	-.19	-.02	.50**	.29*	1				
(9)Rastlantı	-.12	-.18	.26*	-.05	.26*	.43**	-.03	.29*	1			
(10)Benlik	.08	.22	-.06	-.12	-.05	-.01	.11	-.13	-.15	1		
(11)Adalet	-.10	-.02	.12	-.06	.14	.25*	.19	.39	.38**	-.19	1	
(12)DİV toplam	-.10	-.13	.01	-.20	.05	.71**	.57**	.73**	.59**	.08	.58*	1

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

TSSBAÖ'nün travma sonrası stres belirtilerine ilişkin toplam puanı ile özdeşim ($r = .42$, $p < .01$), olay şiddeti ($r = .42$, $p < .01$) ve olay etkisi ($r = .52$, $p < .01$) arasında orta düzeyde, pozitif yönlü ve DİV'in rastlantı boyutuyla ($r = .26$, $p < .05$) düşük düzeyde, pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir.

Ayrıca yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre doğrudan grupta, olay şiddetinin olay etkisi ile ($r = .25, p < .05$) ve DİV'in alt boyutlarından rastlantı ile ($r = .26, p < .05$) düşük düzeyde ve pozitif yönlü; olay etkisi ile özdeşim puanları arasında ($r = .32, p < .05$) ise orta düzeyde ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

3.2.2. Dolaylı Gruba Ait Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Bulguları

Doğrudan grupta olduğu gibi dolaylı grupta travma sonrası stres belirtileri ile ilişkili olabilecek değişkenleri belirlemek amacıyla Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi yapılmıştır. Dolaylı grup için yapılan korelasyon analizi sonuçları Çizelge 3.9'da ayrıntılı olarak görülebilmektedir.

Çizelge 3.9. Dolaylı Gruba Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
(1)Trav. deneyim	1											
(2)Özdeşim Puanı	-.02	1										
(3)Olay şiddeti	.20	.16	1									
(4)Olay etkisi	.15	.24	.55**	1								
(5)TSSB toplam	.15	.24	.32*	.54**	1							
(6)Talih	.17	-.23	.06	-.18	-.33*	1						
(7)İyilik	-.25	-.10	-.12	-.17	-.34*	.55**	1					
(8)Kontrol	-.14	-.06	-.14	-.11	-.12	.26	.30*	1				
(9)Rastlantı	-.10	-.08	.02	.13	-.12	.07	.17	.05	1			
(10)Benlik	-.13	-.02	.00	-.05	.02	-.03	.10	-.08	-.24	1		
(11)Adalet	-.12	-.40**	-.40**	-.42**	-.40**	.38**	.44**	.33*	.05	-.16	1	
(12)DİV toplam	-.18	-.23	-.14	-.21	-.38**	.69**	.83**	.62**	.36**	.13	.56**	1

* $p < .05$, ** $p < .01$

TSSBAÖ toplam puanının dolaylı grup için olay şiddeti ($r= .32, p<.05$) ve olay etkisi ile ($r= .54, p<.01$) pozitif yönlü, orta düzeyde anlamlı bir ilişkisi olduğu; DİVÖ'nün talih ($r= -.33, p<.05$), iyilik ($r= -.34, p<.05$), adalet ($r= -.40, p<.01$) alt boyutları ve DİVÖ toplam puanı ile ($r= -.38, p<.01$) arasında ise negatif yönlü, orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Yapılan korelasyon analizi ile ayrıca dolaylı grupta olay şiddetinin olay etkisi ile ($r= .55, p<.01$) pozitif yönlü, anlamlı ilişkisi olduğu ve DİVÖ'nün adalet alt boyutu ile ($r= -.40, p<.01$) negatif yönlü, orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Olay etkisinin ($r= -.42, p<.01$) ve özdeşimin ($r= -.40, p<.01$) ise DİVÖ'nün adalet alt boyutu ile negatif yönlü, orta düzeyde anlamlı bir ilişkisi olduğu belirlenmiştir.

3.2.3. Medya Maruziyeti Grubuna Ait Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Bulguları

Araştırmanın medya maruziyeti grubu, travma sonrası stres belirtileri toplam puanı ile ilişkili olabilecek değişkenlerin belirlemesi amacıyla Pearson momentler çarpımı korelasyon analizine tabii tutulmuştur. Medya maruziyeti grubuna ait korelasyon analizi sonuçları Çizelge 3.10'da görülebilmektedir.

TSSBAÖ toplam puanının medya maruziyeti grubunda geçmiş travmatik deneyim ($r= .50, p<.01$), özdeşim ($r= .51, p<.01$), olay şiddeti ($r= .44, p<.01$), olay etkisi ($r= .44, p<.01$) ve DİVÖ'nün rastlantı alt boyutu ($r= .43, p<.01$) ile arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişki olduğu belirlenmiştir. TSSBAÖ toplam puanı ile DİVÖ'nün iyilik alt boyutu ($r= -.31, p<.05$) arasında ise negatif yönlü ve orta düzeyde anlamlı ilişki olduğu gözlenmiştir.

Medya maruziyeti grubunda olay şiddetinin olay etkisi ($r= .45, p<.01$), özdeşim ($r= .52, p<.01$) ve DİVÖ'nün rastlantı alt boyutu ($r= .30, p<.05$) ile arasında

pozitif yönlü ve orta düzeyde, talih alt boyutu ($r = .28, p < .05$) ile pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu gözlenmiştir. Olay etkisi ile DİVÖ'nün rastlantı alt boyutu ($r = .31, p < .05$) ve özdeşim ($r = .46, p < .01$) ile arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Özdeşim ile DİVÖ'nün rastlantı alt boyutu ($r = .30, p < .05$) arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 3.10. Medya Maruziyeti Grubuna Ait Korelasyon Analizi Sonuçları

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
(1)Trav. deneyim	1											
(2)Özdeşim	.26	1										
(3)Olay şiddeti	.22	.52**	1									
(4)Olay etkisi	.24	.46**	.45**	1								
(5)TSSB toplam	.50**	.51**	.44**	.44**	1							
(6)Talih	.12	.28*	.17	.18	-.09	1						
(7)İyilik	-.04	-.04	-.09	-.14	-.31*	.44**	1					
(8)Kontrol	-.16	-.10	-.14	.00	-.20	.28*	.32*	1				
(9)Rastlantı	.22	.30*	.30*	.31*	.43**	.26*	-.16	-.02	1			
(10)Benlik	-.12	-.22	-.11	-.15	-.17	.01	.18	.00	-.03	1		
(11)Adalet	-.11	-.23	-.18	-.11	-.13	.24	.32*	.54**	-.03	-.07	1	
(12)DİV toplam	-.02	.01	-.02	.02	-.16	.69**	.70**	.67**	.29*	.28*	.60**	1

* $p < .05$, ** $p < .01$

3.3. Regresyon Analizi Sonuçları

Bu bölümde araştırmada kullanılan değişkenlerin, (geçmiş travmatik deneyim, özdeşim, olay şiddeti, olay etkisi, dünyaya ilişkin varsayımlar) travma sonrası stres belirtilerini yordamada; hangilerinin etkili olduğu ve travma sonrası stres belirtilerini yordayan değişkenlerin nasıl bir etkisi olduğunu belirleyebilmek amacıyla yapılan regresyon analizi bulgularına yer verilecektir. Araştırmada katılımcılar üç ayrı grup altında ele alınmaktadır ve bu nedenle, her grup için travma sonrası stres belirtilerini

yordama gücü olan değişkenlerin belirlenmesi amacıyla; üç ayrı regresyon analizi yapılmıştır. Yapılan regresyon analizlerine her grupta TSSB toplam puanı ile anlamlı ilişkisi olan değişkenler alınmıştır. Geçmiş travmatik deneyim ve özdeşim ilk adımda, ardından olay şiddeti ve olay etkisi ikinci adım olarak ve üçüncü adımda ise dünyaya ilişkin varsayımlar analize dahil edilme adımları olarak belirlenmiş ve analizin adımlarında Stepwise komutu kullanılmıştır. İzleyen bölümde sırasıyla her gruba ait regresyon analizi sonuçları detaylı olarak aktarılmaktadır.

3.3.1. Doğrudan Gruba Ait Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulguları

Doğrudan grupta hangi değişkenlerin travma sonrası stres belirtileri üzerinde açıklayıcı etkisi olduğunu belirleyebilmek amacıyla regresyon analizi yapılmadan önce, travma sonrası stres belirtileri ile anlamlı ve doğrusal bir ilişki gösteren değişkenler belirlenmiştir. Çizelge 3.8’de görülebileceği gibi doğrudan grupta özdeşim, olay şiddeti, olay etkisi ve dünyaya ilişkin varsayımların rastlantı alt boyutu ile travma sonrası stres belirtileri arasında anlamlı ve doğrusal bir ilişki olduğu bulunmuştur. Buradan hareketle yordayıcı değişkenler olarak özdeşim, olay şiddeti, olay etkisi ve rastlantı alt boyutu analize alınmıştır. Dünyaya ilişkin varsayımların diğer alt boyutları ile anlamlı ve doğrusal bir ilişki bulunmamış olması sebebiyle diğer alt boyutlar analizin dışında tutulmuştur.

Regresyon analizine sırasıyla birinci adımda özdeşim, ikinci adımda olay şiddeti ve olay etkisi ve üçüncü adımda ise rastlantı varsayımı dahil edilmiştir. Yapılan hiyerarşik regresyon analizinin denkleme alınış sırası Şekil 3.1’de gösterilmektedir.

Aşamalı regresyon analizi sonuçlarına göre doğrudan grupta travma sonrası stres belirtileri üzerinde açıklayıcı etkisi bulunan değişkenler Çizelge 3.11’de detaylı olarak gösterilmektedir.

Analiz sonuçlarından görülebileceği gibi doğrudan grupta travma sonrası stres belirtilerini yordamada ilk adımda analize dahil edilen değişken olarak özdeşim değişkeni, toplam varyansın %16'sını açıklamaktadır ($F_{1-58}=12,10$, $p<.01$). İkinci adımda dahil edilen bir diğer değişken olan olay etkisinin travma sonrası stres belirtilerini açıklayıcı gücü olduğu ve özdeşim değişkeni ile birlikte açıklanan toplam varyansın %30 olduğu görülmektedir ($F_{2-57}=13,66$, $p<.001$). Analizin bir sonraki aşamasında dahil edilen olay şiddeti değişkeni ile birlikte açıklanan toplam varyansın %37'ye ulaştığı gözlenmektedir ($F_{3-56}=12,68$, $p<.001$). Analiz sonuçlarına bakıldığında doğrudan grupta travma sonrası stres belirtilerini yordamada, son adımda analize dahil edilen; dünyaya ilişkin varsayımların rastlantı alt boyutunun, diğer değişkenlerle birlikte toplam varyansın %44'ünü açıkladığı görülmektedir ($F_{4-55}=12,66$, $p<.001$).

Yordanan Değişken
Travma sonrası stres belirtileri
Yordayıcı Değişkenler (Analize dahil edilme sırasıyla)
Özdeşim
Olay şiddeti
Olay etkisi
Rastlantı varsayımı

Şekil 3.1. Doğrudan Grupta Travma Sonrası Stres Belirtilerini Yordamada Değişkenlerin Regresyon Analizine Dahil Edilme Adımları

Çizelge 3.11. Doğrudan Grupta Travma Sonrası Stres Belirtilerinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Bulguları

Değişken (analize dahil edilme sırasına göre)	B	Beta	R ²	Uyarlanmış R ²	Hata varyansı (s.d)	F
Özdeşim	2,47	.31	.17	.16	.84	12,10**
Olay etkisi	1,75	.39	.32	.30	.47	13,66***
Olay şiddeti	2,34	.22	.40	.37	1,12	12,68***
Rastlantı varsayımı	.78	.29	.48	.44	.28	12,66***

** $p<.01$, *** $p<.001$

3.3.2. Dolaylı Gruba Ait Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulguları

Doğrudan gruba ait regresyon analizinde olduğu gibi, travma sonrası stres belirtilerini açıklayıcı etkisi olabileceği düşünülen değişkenleri belirleyebilmek amacıyla öncelikle dolaylı gruba ait korelasyon analizi bulguları incelenmiştir (Çizelge 3.9). Buna göre olay şiddeti, olay etkisi ve dünyaya ilişkin varsayımların iyilik ve talih alt boyutları ile travma sonrası stres belirtileri arasında anlamlı ve doğrusal bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Doğrudan grupta analize dahil edilen özdeşim değişkeni ile dolaylı grupta travma sonrası stres belirtileri arasında anlamlı bir ilişki saptanmamış ve yine benzer şekilde dolaylı grupta, travma sonrası stres belirtilerinin dünyaya ilişkin varsayımların farklı alt boyutları ile korele olduğu gözlenmiş; bu gerekçeyle hiyerarşik regresyon analizi için doğrudan gruptan farklı bir denklem kurulmuştur.

Bu bilgiler ışığında dolaylı grupta hiyerarşik regresyon analizi için kurulan denklemde, ilk adımda olay şiddeti ve olay etkisi; ikinci adımda da talih varsayımı, iyilik varsayımı ve adalet varsayımı yer almıştır. Değişkenlerin denkleme alınış sırası Şekil 3.2.'de gösterilmektedir.

Yordanan Değişken
Travma sonrası stres belirtileri
Yordayıcı Değişkenler (Analize dahil edilme sırasıyla)
Olay şiddeti
Olay etkisi
Talih varsayımı
İyilik varsayımı
Adalet varsayımı

Şekil 3.2. Dolaylı Grupta Travma Sonrası Stres Belirtilerini Yordamada Değişkenlerin Regresyon Analizine Dahil Edilme Adımları

Dolaylı grupta travma sonrası stres belirtileri üzerinde açıklayıcı etkisi bulunan değişkenlerin belirlenmesi için yapılan regresyon analizi bulguları Çizelge 3.12’de detaylı olarak gösterilmektedir.

Yapılan regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında dolaylı grupta ilk adımda analize alınan olay etkisi değişkeninin, travma sonrası stres belirtileri üzerinde açıklayıcılık gücü %28 olarak bulunmuştur ($F_{1-50} = 20.54$). İkinci adımda analize eklenen iyilik varsayımının, travma sonrası stres belirtilerini yordama gücü olduğu ve olay etkisi ile birlikte toplam varyansın %35’ini açıkladığı gözlenmiştir ($F_{2-49} = 14.97$, $p < .001$). Analize ilk adımda eklenen olay şiddeti ve ikinci adımda eklenen talih ve adalet varsayımlarının modele herhangi bir katkılarının olmadığı görülmüştür.

Çizelge 3.12. Dolaylı Grupta Travma Sonrası Stres Belirtilerinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Bulguları

Değişken (analize dahil edilme sırasına göre)	B	Beta	R ²	Uyarlanmış R ²	Hata varyansı (s.d)	F
Olay etkisi	1.68	.49	.29	.28	.39	20.54***
İyilik varsayımı	-.45	-.30	.38	.35	.17	14.97***

*** $p < .001$

3.3.3. Medya Maruziyeti Grubuna Ait Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulguları

Medya maruziyeti grubunda travma sonrası stres belirtileri üzerinde açıklayıcı etkisi olabilecek değişkenlerin öncelikle travma sonrası stres belirtileri ile anlamlı ve doğrusal bir ilişkisi olması gerektiği bilgisiyle Çizelge 3.10’da detaylı olarak gösterilmekte olan korelasyon analizi sonuçları incelenmiştir. Buna göre medya maruziyeti grubunda travma sonrası stres belirtileri ile anlamlı ve doğrusal ilişkisi olan değişkenler; geçmiş travmatik deneyim, özdeşim, olay şiddeti, olay etkisi ve dünyaya ilişkin varsayımların iyilik ve rastlantı alt boyutlarıdır.

Regresyon analizi için medya maruziyeti grubunda ilk adımda geçmiş travmatik deneyim ve özdeşim, ikinci adımda olay şiddeti ve olay etkisi, üçüncü adımda ise iyilik ve rastlantı varsayımları dahil edilmiştir. Değişkenlerin analize dahil edilme aşamaları Şekil 3.3.'te gösterilmektedir.

Medya maruziyeti grubunda travma sonrası stres belirtilerini yordamada etkisi olan değişkenlerin belirlenmesi amacıyla yapılan analize ilişkin sonuçlar Çizelge 3.13'te detaylı olarak aktarılmaktadır.

Yordanan Değişken
Travma sonrası stres belirtileri
Yordayıcı Değişkenler (Analize dahil edilme sırasıyla)
Travmatik Deneyim
Özdeşim
Olay şiddeti
Olay etkisi
İyilik varsayımı
Rastlantı varsayımı

Şekil 3.3. Medya Maruziyeti Grubunda Travma Sonrası Stres Belirtilerini Yordamada Değişkenlerin Regresyon Analizine Dahil Edilme Adımları

Çizelge 3.13. Medya Maruziyeti Grubunda Travma Sonrası Stres Belirtilerinin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Bulguları

Değişken (analize dahil edilme sırasına göre)	B	Beta	R ²	Uyarlanmış R ²	Hata varyansı (s.d)	F
Özdeşim	.82	.28	.26	.24	.36	17,98***
Travmatik deneyim	3,50	.36	.39	.37	1,01	16,54***
Olay şiddeti	1,57	.24	.44	.41	.76	13,35***
İyilik varsayımı	-.38	-.24	.50	.46	.16	12,33***

**p<.01 ***p<.001

Çizelge 3.13'te görüldüğü gibi medya maruziyeti grubunda ilk adımda analize alınan özdeşim değişkeninin, travma sonrası stres belirtileri üzerinde %24'lük açıklayıcı etkisi olduğu bulunmuştur (F₁₋₅₂=17,98, p<.001). Analize ikinci olarak

eklenen geçmiş travmatik deneyim değişkeninin, ilk değişkenle birlikte toplam varyansın %37'sini açıkladığı gözlenmiştir ($F_{2-51}=16,54, p<.001$). Medya maruziyeti grubunda travma sonrası stres belirtilerini yordamada üçüncü olarak analize dahil olan olay şiddeti değişkeninin, travma sonrası stres belirtilerini açıklama gücü olduğu ve diğer değişkenlerle birlikte toplam varyansın %41'ini açıklayabildiği gözlenmiştir ($F_{3-50}=13,35, p<.001$). Analize son adımda katılan iyilik varsayımının travma sonrası stres belirtilerini yordama gücü olduğu ve analize önceki adımlarda katılan değişkenlerle birlikte toplam varyansın %46'sının açıklanabildiği bulunmuştur ($F_{4-49}=12,33, p<.001$).

3.4. Maruziyet Düzeyinin Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Açıklayıcı Etkisi ve Aracılık Eden Değişkenler

Bu araştırma kapsamında ele alınan gruplarda, travma sonrası stres belirtileri üzerinde açıklayıcılık etkisi farklı modellerle şekillenmiştir. Bununla birlikte araştırmanın temelini oluşturan maruziyet düzeyinin etkisinin, travma sonrası stres belirtilerini açıklayıcı gücünü ve bu açıklayıcılığa aracılık eden değişkenleri belirleyebilmek amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, değişkenlerin aracılık rolüne ilişkin adımlarda; Baron ve Kenny'nin (1986) aracılık ilişkisine dair belirlemiş oldukları kriterler dikkate alınmıştır. Aracılık rolünün belirlenebilmesi için aşağıda sunulan dört ölçütün, bir arada sağlanması gerektiği belirtilmektedir. Bu ölçütler şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Yordanan değişkenin yordayıcı değişken ile arasındaki ilişkinin anlamlı olması
2. Yordayıcı değişkenin, aracı olabileceği düşünülen değişkenle arasındaki ilişkinin anlamlı olması
3. Aracı değişken, yordanan değişken ile regresyon analizine girdiği zaman aralarındaki ilişkinin anlamlı olması

4. Yordayıcı değişken ve aracı olan değişken, aynı anda regresyon analizine alındığında; yordayıcı değişken ile yordanan değişken arasında var olan ilişkinin anlamlılık düzeyinde azalma ya da aradaki ilişkinin anlamlılığını yitirilmesi

Çizelge 3.14. Aracı Değişken İlişkisinde İzlenecek Adımlar ve Regresyon Analizleri

Birinci Adım		
	Yordayıcı	Yordanan
1. Analiz	Maruziyet Düzeyi	TSSB Toplam Puan
İkinci Adım		
1. Analiz	Maruziyet düzeyi	Olay şiddeti
2. Analiz	Maruziyet düzeyi	Özdeşim
3. Analiz	Maruziyet düzeyi	İyilik varsayımı
Üçüncü Adım		
	Yordayıcı	Yordanan
1. Analiz	Olay şiddeti	TSSB Toplam Puan
2. Analiz	Özdeşim	TSSB Toplam Puan
3. Analiz	İyilik varsayımı	TSSB Toplam Puan
Dördüncü Adım		
	Yordayıcı	Yordanan
1. Analiz	1) Maruziyet düzeyi 2) Maruziyet düzeyi Olay şiddeti	TSSB Toplam Puan
2. Analiz	1) Maruziyet düzeyi 2) Maruziyet düzeyi Özdeşim	TSSB Toplam Puan
3. Analiz	1) Maruziyet düzeyi 2) Maruziyet düzeyi İyilik varsayımı	TSSB Toplam Puan

Bu çalışmada maruziyet düzeyinin, travma sonrası stres belirtileri ile ilişkisinde olay şiddetinin, özdeşimin ve dünyaya ilişkin varsayımların aracı rolü olup olmadığının belirlenebilmesi için yukarıda sunulan ölçütler dikkate alınarak yapılan regresyon analizleri, Çizelge 3.14'te adım adım gösterilmektedir. İzlenecek adımlar aşağıda belirtilen sıra ile sunulacaktır:

1. Yordayıcı değişken (maruziyet düzeyi) ve yordanan değişkenin (travma sonrası stres belirtileri) arasındaki ilişkinin anlamlılığının test edilmesi
2. Yordayıcı değişken (maruziyet düzeyi) ile aracı değişken (olay şiddeti, özdeşim ve DİV'in alt boyutları) arasındaki ilişkinin anlamlılığının test edilmesi
3. Aracı değişken (olay şiddeti, özdeşim ve DİV alt boyutları) ile yordanan değişken arasındaki ilişkinin anlamlılığının test edilmesi
4. Yordayıcı değişken ile aracı değişken birlikte regresyon analizine girdiğinde yordanan değişken ile yordayıcı değişken arasındaki ilişkideki anlamlılığta azalma olup olmadığının ya da anlamlılığın tamamen kaybedilip kaybedilmediğinin test edilmesi

Adımlar belirlenmeden önce tüm gruba ait korelasyon analizi sonuçları incelenmiştir (Çizelge 3.25). Yordayıcı (maruziyet düzeyi) ve yordanan (TSSB Toplam Puanı) değişken ile anlamlı ilişki gösteren olay şiddeti, özdeşim ve DİV alt boyutları analizlere alınmıştır. İzleyen bölümde Baron ve Kenny'nin (1986) belirlediği şartları sağlayan ve aracılık ilişkisi anlamlı olarak bulunan değişkenlere ilişkin analiz sonuçları aktarılmaktadır.

3.4.1. Maruziyet Düzeyinin Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Açıklayıcı Etkisi (Birinci Adım)

Bu adımda maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri üzerinde açıklayıcı etkisi olup olmadığını test etmeden önce maruziyet düzeyi ile travma sonrası stres belirtileri arasındaki ilişki incelenmiştir (Çizelge 3.25). Korelasyon analizi sonuçlarına göre bu iki değişken arasındaki ilişkinin doğrusal ve anlamlı olduğu gözlenmiştir.

Maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri üzerindeki açıklayıcı etkisi olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Yordayıcı

değişken olarak maruziyet düzeyi ve yordanan değişken olarak TSSB toplam puanı analize katılmıştır. Bu regresyon analizinin sonuçları Çizelge 3.15'te gösterilmektedir.

Çizelge 3.15. Maruziyet Düzeyinin TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R	R²	SH	B	Beta	F	t	p
Maruziyet Düzeyi	.35	.12	.98	4,78	.35	23,85***	4,88	.000***

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Çizelge 3.15'te görüldüğü gibi maruziyet düzeyinin TSSB toplam puanı üzerinde %12'lik açıklayıcı etkisi bulunmuştur (F1-173=23,85, p<.001).

3.4.2. Maruziyet Düzeyinin Olay Şiddeti, Özdeşim ve Dünyaya İlişkin Varsayımlar Üzerindeki Açıklayıcı Etkisi (İkinci Adım)

Maruziyet düzeyinin olay şiddeti, özdeşim ve DİV alt boyutları üzerinde açıklayıcı etkisi olup olmadığını sınımadan önce Çizelge 3.25 incelenmiş ve maruziyet düzeyi ile olay şiddeti, özdeşim ve DİV alt boyutlarından iyilik varsayımı arasında doğrusal ve anlamlı ilişki olduğu gözlenmiştir.

Yordayıcı değişken olarak regresyon analizine alınan maruziyet düzeyinin açıklayıcı etkisi yordanan değişken olarak olay şiddeti, özdeşim ve iyilik varsayımı için tek tek sınıanmıştır. Maruziyet düzeyinin ilk olarak olay şiddeti, ikinci olarak özdeşim, üçüncü olarak iyilik varsayımı üzerinde açıklayıcılık etkisi izleyen bölümde açıklanmıştır.

Maruziyet düzeyinin olay şiddeti üzerindeki etkisi, sonuçları Çizelge 3.16'da gösterilen regresyon analizi ile sınıanmıştır. Analiz sonucunda maruziyet düzeyinin

olay şiddeti üzerinde açıklayıcı etkisi olduğu ve toplam varyansın %19'unu açıkladığı görülmüştür (F1-172=40,40, p<.001).

Çizelge 3.16. Maruziyet Düzeyinin Olay Şiddeti Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R	R²	SH	B	Beta	F	t	p
Maruziyet Düzeyi	.44	.19	.12	.77	.44	40,40***	6,36	.00***

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Özdeşim puanı üzerinde, maruziyet düzeyinin açıklayıcı etkisi yapılan regresyon analizi ile sınanmış ve sonuçları Çizelge 3.17'da gösterilmiştir. Analiz sonucunda maruziyet düzeyinin özdeşim puanı üzerinde %29'luk açıklayıcı etkisi bulunmuştur (F1-166= 40,43, p<.001).

Çizelge 3.17. Maruziyet Düzeyinin Özdeşim Puanı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R	R²	SH	B	Beta	F	t	p
Maruziyet Düzeyi	.44	.29	.24	1,53	.44	40,43***	6,36	.00***

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

DİV'in iyilik varsayımı üzerinde maruziyet düzeyinin açıklayıcı etkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Çizelge 3.18'de gösterilmektedir. Analiz sonucunda maruziyet düzeyinin iyilik varsayımı üzerindeki açıklayıcı etkisinin anlamlı olduğu ve toplam varyansın %10'luk kısmını açıklayabildiği gözlenmiştir (F1-173=18,53, p<.001).

Çizelge 3.18. Maruziyet Düzeyinin İyilik Varsayımı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R	R²	SH	B	Beta	F	t	p
Maruziyet Düzeyi	.31	.10	.55	-2,38	-.31	18,53***	-4,30	.00***

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

3.4.3. Olay Şiddeti , Özdeşim ve Dünyaya İlişkin Varsayımların Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Açıklayıcı Etkisi (Üçüncü Adım)

Olay şiddeti, özdeşim ve DİV alt boyutlarından iyilik ve kontrol varsayımlarının TSSB toplam puanı ile doğrusal ve anlamlı ilişkisi olduğu Çizelge 3.25'te görülmektedir.

Bu adımda olay şiddeti, özdeşim ve iyilik varsayımı yordayıcı değişken olarak tek tek analize alınmış ve TSSB toplam puanı üzerindeki açıklayıcı etkilerine bakılmıştır.

Çizelge 3.19. Olay Şiddetinin TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R	R²	SH	B	Beta	F	t	p
Olay şiddeti	.48	.23	.51	3,68	.48	52,14***	7,22	.00***

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Olay şiddetinin TSSB toplam puanı üzerinde açıklayıcı etkisi olup olmadığını belirleyebilmek amacıyla yapılan regresyon analizi bulguları Çizelge 3.19'da gösterilmektedir. Yapılan analiz sonucunda olay şiddetinin TSSB toplam puanı üzerinde açıklayıcı etkisinin %23 olduğu görülmektedir (F₁₋₁₇₂=52,14, p<.001).

Çizelge 3.20. Özdeşim Puanının TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R	R²	SH	B	Beta	F	t	p
Özdeşim	.47	.22	.28	1,87	.47	46,21***	6,80	.00***

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Özdeşim puanının TSSB toplam puanı üzerindeki açıklayıcı etkisini belirleyebilmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçları Çizelge 3.20'de

sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre özdeşim puanının TSSB toplam puanı üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu ve toplam varyansın %22'sini açıkladığı belirlenmiştir (F1-166=46,21, p<.001).

DİV alt boyutlarından iyilik varsayımının TSSB toplam puanı üzerindeki açıklayıcı etkisi, sonuçları Çizelge 3.21'de gösterilen regresyon analizi ile test edilmiştir. Buna göre iyilik varsayımının TSSB toplam puanı üzerinde %09 açıklayıcı etkisi olduğu belirlenmiştir (F1-173=16,25, p<.001).

Çizelge 3.21. İyilik Varsayımının TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R	R²	SH	B	Beta	F	t	p
İyilik varsayımı	.29	.09	.13	-.53	-.29	16,25***	-4,03	.00***

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

3.4.4. Maruziyet Düzeyinin Travma Sonrası Stres Belirtileri ile Arasındaki İlişkide Olay Şiddeti, Özdeşim ve Dünyaya İlişkin Varsayımların Aracı Rolü (Dördüncü Adım)

Bundan önceki başlıklarda maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri üzerindeki, maruziyet düzeyinin olay şiddeti, özdeşim ve DİV alt boyutları üzerindeki ve olay şiddetinin, özdeşimin ve DİV alt boyutlarının travma sonrası stres belirtileri üzerindeki yordayıcı etkileri ayrı ayrı yapılan regresyon analizleri ile incelenmiştir. Yapılan bu analizlerle, Baron ve Kenny'nin (1986) aracı değişken protokollerinin ilk üçünün karşılandığı görülmüştür. Buradan hareketle maruziyet düzeyinin, travma sonrası stres belirtilerini yordamasında olay şiddetinin, özdeşimin ve DİV alt boyutlarından iyilik varsayımının aracı rolü olabileceği kanısına varılmıştır.

Aracılığın sınındığı bu son adımda, yordayıcı değişken ile aracı değişken aynı anda regresyon analizine girdiğinde; yordayıcı değişkenin yordanan değişken üzerindeki etkisinin anlamlılığının kaybolması yahut anlamlılığında azalma beklenmektedir. Yordayıcı değişken ile aracı değişkenin hiyerarşik regresyon analizine alındığı bu adımda, aracı olabileceği düşünülen her değişken ayrı ayrı sınınmıştır. Bu adımda yapılan analizler Şekil 3.4'te sunulmuştur.

	Yordayıcı	Aracı	Yordanan
1. Analiz	Maruziyet düzeyi	Olay şiddeti	TSSB toplam puan
2. Analiz	Maruziyet düzeyi	Özdeşim	TSSB toplam puan
3. Analiz	Maruziyet düzeyi	İyilik varsayımı	TSSB toplam puan

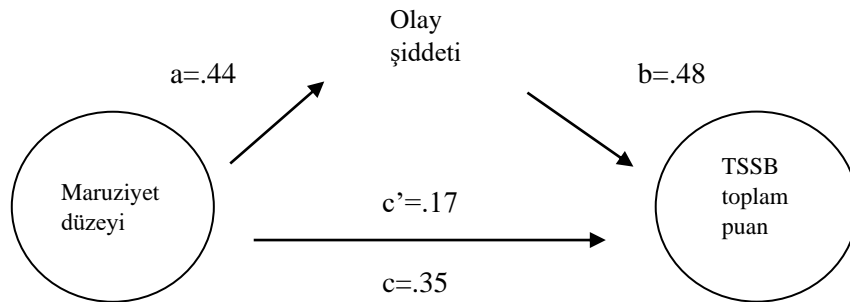
Şekil 3.4. Aracı İlişkinin Sınınmasında Yapılan Regresyon Analizleri

Öncelikli olarak Şekil 3.4'te görüldüğü gibi olay şiddetinin aracı rolüne ilişkin yapılan hiyerarşik regresyon analizi bulgularına yer verilecektir. Bu analize ilişkin bulgular Çizelge 3.22'de detaylı olarak görülmektedir.

Çizelge 3.22. Maruziyet Düzeyinin TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Yordayıcı Etkisinde Olay Şiddetinin Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R	R ²	SH	B	Beta	t	p	F
1 Maruziyet düzeyi	.35	.12	.98	4,80	.35	4,88	.00***	23,81***
2 Maruziyet düzeyi	.51	.26	1,01	2,35	.17	2,33	.02*	29,46***
Olay şiddeti			.56	3,11	.41	5,56	.00***	

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

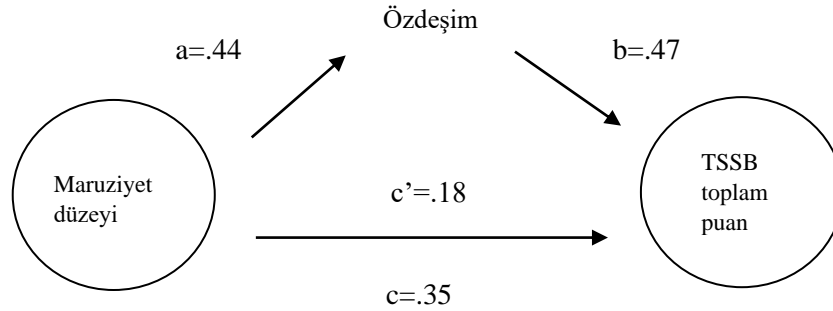
Şekil 3.5. Olay Şiddetinin Aracılığının Sınınmasında İzlenen Yol

Çizelge 3.22 incelendiğinde ilk adımda analize giren maruziyet düzeyinin TSSB toplam puanını üzerindeki açıklayıcı etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir ($F_{1-172}=23,81$, $p<.001$). İkinci adımda olay şiddetinin analize girmesiyle birlikte maruziyet düzeyinin ilk adımdaki .35’lik Beta değerinin, ikinci adımda .17’ye düştüğü görülmektedir. Bu durum, Baron ve Kenny’nin (1986) dördüncü adım olarak belirtmiş oldukları anlamlılığın kaybolması ya da anlamlılığın azalması şartının karşılandığına işaret etmektedir. Beta değerindeki bu düşüşün anlamlı olup olmadığını tespit etmek amacıyla Sobel testi yapılmış ve bu testin sonucuna göre Beta değerindeki düşüş istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($z=4,77$, $p<.001$). Olay şiddetinin aracı rolünün sınandığı yol haritası Şekil 3.5’te gösterilmektedir.

Çizelge 3.23. Maruziyet Düzeyinin TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Yordayıcı Etkisinde Özdeşim Puanının Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R	R ²	SH	B	Beta	t	p	F
1 Maruziyet düzeyi	.35	.12	1,01	4,86	.35	4,80	.00***	23,04***
2 Maruziyet düzeyi	.49	.24	1,05	2,47	.18	2,35	.02*	26,49***
Özdeşim			.30	1,56	.39	5,14	.00***	

* $p<.05$, ** $p<.01$, *** $p<.001$

Şekil 3.6. Özdeşim Puanının Aracılığının Sınandığı Yol

İkinci olarak, özdeşim puanının aracı rolünün test edilmesi amacıyla maruziyet düzeyi ve özdeşim puanlarının aynı anda analize girdiği hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır (Çizelge 3.23). Yapılan analiz sonucunda maruziyet düzeyinin TSSB toplam puanı üzerindeki açıklayıcı etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür ($F_{1-166}=23,04$, $p<.001$). Özdeşim puanının ikinci adımda analize girmesiyle birlikte maruziyet düzeyinin Beta değerinin .35’ten .18’e düştüğü görülmektedir. Beta

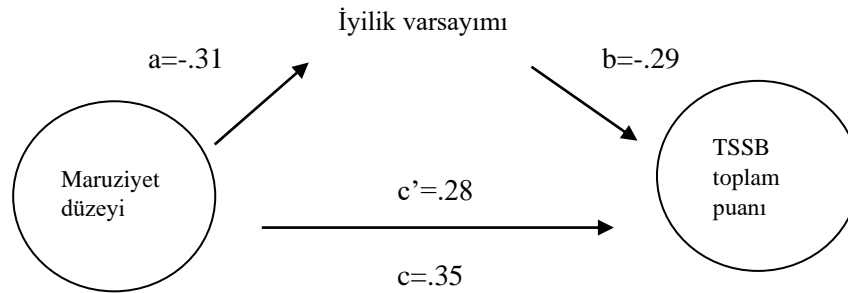
değerindeki bu düşüşün istatistiki olarak anlamlı olup olmadığını test etmek amacıyla Sobel testi yapılmıştır. Sobel testi sonucuna göre Beta değerindeki bu düşüş istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($z=4,64$, $p<.001$). Maruziyet düzeyi, travma sonrası stres belirtilerini yordarken özdeşimin kısmi aracı rolü olduğu sonucuna varılmıştır. Bu aracılık ilişkisinde izlenen yol haritası Şekil 3.6'de gösterilmektedir.

DİV alt boyutlarından iyilik varsayımının aracı rolünü sınamak amacıyla, sonuçları Çizelge 3.24'te gösterilmekte olan, hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Bulgulara bakıldığında maruziyet düzeyinin TSSB toplam puanı üzerindeki açıklayıcı etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F_{1-173}=23,85$, $p<.001$). İyilik varsayımının ikinci adımda analize dahil olmasıyla birlikte, maruziyet düzeyinin Beta değerinin .35'ten, .28'e düştüğü görülmektedir. Beta değerindeki bu düşüşün istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına karar vermek amacıyla yapılan Sobel testi sonucuna göre Beta değerindeki düşüşte anlamlılık olduğu görülmüştür ($z=2,94$, $p<.01$). İyilik varsayımının aracı rolünde izlenen adımlar şekil 3.7'de gösterilmektedir.

Çizelge 3.24. Maruziyet Düzeyinin TSSB Toplam Puanı Üzerindeki Yordayıcı Etkisinde İyilik Varsayımının Aracı Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	R	R ²	SH	B	Beta	t	p	F
1 Maruziyet düzeyi	.35	.12	.98	4,80	.35	4,88	.00***	23,85***
2 Maruziyet düzeyi	.40	.16	1,01	3,92	.28	3,87	.00***	16,25***
İyilik varsayımı			.13	-.37	-.20	-2,78	.01*	

* $p<.05$, ** $p<.01$, *** $p<.001$

Şekil 3.7. İyilik Varsayımının Aracılığının Sınanmasında İzlenen Yol

Çizelge 3.25. Tüm Gruba Ait Korelasyon Analizi Bulguları

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)
(1) TSSB	1												
Toplam													
(2) Maruziyet Düzeyi	.35**	1											
(3) Özdeşim	.47**	.44**	1										
(4) Travmatik Deneyim	.17*	-.04	.06	1									
(5) Olay Şiddeti	.48**	.44**	.45**	.12	1								
(6) Olay Etkisi	.57**	.41**	.45**	.18*	.50**	1							
(7) Talih	-.15*	-.06	-.02	.06	.05	-.07	1						
(8) İyilik	-.29**	-.31**	-.15*	-.09	-.25**	-.25**	.35**	1					
(9) Kontrol	-.16*	-.19*	-.16	-.10	-.19*	-.17*	.35**	.34**	1				
(10) Rastlantı	.15*	-.14	.00	.02	.14	.04	.28**	.02	.13	1			
(11) Benlik	-.06	.00	-.05	-.07	-.06	-.10	-.01	.13	-.06	-.13	1		
(12) Adalet	-.15	-.27**	-.28**	-.11	-.24**	-.25**	.26**	.37**	.45**	.16*	-.11	1	
(13) DİV	-.21**	-.30**	-.19*	-.09	-.17*	-.24**	.68**	.72**	.69**	.43**	.17*	.62**	1
Toplam													

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

4. TARTIŞMA

Bu bölümde, yapılan istatistiki analizler sonucunda ulaşılan bulgular; ilgili alan yazın bilgileri ile birlikte ele alınacak ve tartışılacaktır.

4.1. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Temel ve Ortak Etkisine İlişkin Bulguların Tartışılması

Maruziyet düzeyi, yaş ve cinsiyetin temel ve ortak etkilerinin belirlenmesi amacıyla üç ayrı MANOVA yapılmıştır. İzleyen bölümde bu analizlere ilişkin araştırma bulguları alan yazın bilgileri ışığında tartışılacaktır.

4.1.1. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisine İlişkin Bulguların Tartışılması

Maruziyet düzeyi, yaş ve cinsiyetin travma sonrası stres belirtileri üzerindeki temel ve ortak etkilerinin belirlenmesi amacıyla MANOVA yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda travmatik stres belirtileri toplam puanı ve yeniden yaşantılama alt boyutu üzerinde maruziyet düzeyinin temel etkisine ulaşılrken; bu değişkenlerden hiçbiri üzerinde cinsiyet ve yaşın herhangi bir temel etkisi olmadığı görülmüş ve aynı zamanda ortak etkilerin de hiçbiri anlamlı bulunmamıştır.

Ruhsal travma çalışmalarında genç yaş grubunda olmanın travmatik stres için bir risk etmeni olduğunu vurgulayan çalışmalar mevcuttur (Brewin ve ark., 2000; Creamer ve ark., 2001; Polusny ve ark., 2011). Bununla birlikte yaşın travmatik stres üzerinde etkisi olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur (Dürü, 2006; Yılmaz, 2006). Araştırma konusunun özgün ve toplumsal boyutu olan bir olayı ele alıyor oluşu, hemen her yaş grubundan kayıplar verilmesi ve her yaş grubunu

etkileyen yapısı dolayısıyla değişkenler üzerinde anlamlı bir etkisi çıkmamış olabileceği düşünölmüştür.

TSSB gelişiminde cinsiyetin bir risk faktörü olduğu farklı araştırmalarda ifade edilmektedir (Njenga ve ark., 2004; Polunsky ve ark., 2011; Tural ve ark., 2001). Bununla birlikte cinsiyetin travma sonrası stres belirtileri üzerinde etkisi olmadığını belirten çalışmalar da mevcuttur. Nitekim Dürü (2006), yapmış olduğu çalışmada cinsiyetin travma sonrası stres belirtileri üzerinde anlamlı etkisi olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Bu araştırmaya benzer, bir terör saldırısı sonrası yapılan bir başka çalışmada; cinsiyetler arasında TSSB gelişimi açısından bir fark saptanmadığı rapor edilmiştir (Eşsizöğlü ve ark., 2009). Bu araştırmanın bulgularına bakıldığında, cinsiyet temel etkisinin travma sonrası stres belirtileri üzerinde anlamlı etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun, olayın şiddeti ile ilişkili olabileceği düşünölmektedir. Nitekim bu araştırmada, izleyen bölümde tartışılacağı üzere, cinsiyet temel etkisinin olay şiddeti üzerinde de anlamlı etkisi bulunmamıştır. Bu durum, yaşanan travmatik olayın yıkıcı etkisi fazla olduğunda; daha çok vahşet içerdiğinde ve ölen kişi sayısının daha çok olduğu durumlarda cinsiyet gibi bir faktörün ortadan kalkmasına sebep oluyor olabilir mi sorusunu akla getirmektedir. Eşsizöğlü ve arkadaşları (2009) kendi çalışmalarına katılan erkeklerin, görsel olarak patlamaya tanık olmalarının ve ölü ve yaralılarla karşılaşmış olmalarının cinsiyetler arası farklılaşmayı önlemiş olabileceğini belirtmektedirler. Bu çalışmaya konu olan terör saldırısında da çok sayıda kişi hayatını kaybetmiş ve yaralanmıştır. Olayın beklenmedik oluşu ve yıkıcı etkisinin çok fazla olduğu düşünöldüğünde, cinsiyetler arası fark çıkmamış olması anlamlı bir sonuç gibi görünmektedir.

Maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri üzerindeki temel etkisinin istatistiksel olarak anlamlı bulunması alan yazın bilgisi ile tutarlı görünmektedir. TSSB'ye ilişkin risk faktörlerinin belirlenmesine ilişkin pek çok çalışma yapılmıştır ve bu çalışmalarda en önemli risk faktörlerinden birinin olaya doğrudan maruz kalmak olduğu belirtilmektedir (Bozkurt ve ark., 2011; Taymur ve ark., 2014). Njenga ve arkadaşlarının (2004) bir terör saldırısı sonrası risk etmenlerini belirlemeye yönelik yaptıkları çalışmada, saldırıya görsel olarak şahit olmanın ve

yaralanmanın önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir. Irak savaşına katılmış askerlerle yapılmış bir başka çalışmada, özellikle düşmanla yakın temasın olduğu noktalara konuşlandırılmanın; yani doğrudan maruziyetin, TSSB gelişiminde etkili olduğu rapor edilmektedir (Iversen ve ark., 2008). Doğrudan maruziyet gibi dolaylı maruziyetin de yeniden yaşantılama alt boyutu puanları medya maruziyeti grubundan anlamlı olarak yükselmektedir. Bu durum dolaylı maruziyetin de TSSB için risk etmeni olabileceğine işaret etmektedir. Hastanede tedavi gören kişilerin aileleri ile yapılmış bir çalışmada katılımcıların %33,1'inde orta ve yüksek derecede TSSB riski olduğu rapor edilmektedir (Azoulay ve ark., 2005). 11 Eylül saldırıları sonrasında doğrudan maruz kalanların %35'inde TSSB görüldüğü ve dolaylı maruziyetler sebebiyle insanların travmatik semptomlar göstermiş olabileceği belirtilmektedir (Yehuda, 2002). New York'ta, genel popülasyonda yapılan bir başka çalışmada; 11 Eylül saldırılarından sonraki ilk altı ay içinde toplanan verilere dayanılarak katılımcılardan en çok saldırılara doğrudan maruz kalanların TSSB semptomları gösterdiği; bununla birlikte doğrudan maruziyeti olmayan katılımcılarda da TSSB semptomlarının gözlendiği rapor edilmektedir (Galea ve ark., 2003). Bu bilgiler ışığında doğrudan maruziyet kadar dolaylı maruziyetin de TSSB gelişimini etkilediği; bunun yanı sıra medya yolu ile maruz kalmanın da TSSB ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bu durum Terör Yönetimi Kuramı açısından ele alındığında da anlaşılır görünmektedir. Kuram açısından düşünüldüğünde travmatik yaşam olayları insanların ölümlü olma farkındalığının açığa çıkmasına yol açabilmektedir. Maruziyet düzeylerine göre travmatik stres puanlarının farklılaşması, ölüm korkusunun açığa çıkması ile ilişkili görünmektedir. Kişilerin maruziyet düzeylerine göre ölümle karşılaşma durumları farklılaşmaktadır; zira olay anında olay yerinde bulunan kişiler, hayatını kaybeden insanları görmüş ve ölümle burun buruna gelmişlerdir. Dolaylı grup açısından bakıldığında, bir yakınlarının olay yerinde olması; dolaylı gruptaki katılımcıların sevdiklerinin can güvenliği konusunda kaygılanmalarına ve dolayısıyla yine ölüm korkusu ile yüzleşmelerine sebep olmuş olabilir. Medyadan maruz kalan kişiler için ise güvenli bir şehir olduğuna inandıkları bir yerde gerçekleşen terör saldırısı, dünyaya yüklenen anlamı zedelemiş ve ölüm korkusunun açığa çıkmasına yol açmış olabilir. Katılımcıların dünyaya yükledikleri güvenli yer algısının maruziyet düzeyine göre zedelenme şiddetinin de farklılaşmış

olabileceği ve travmatik stres belirtileri üzerindeki farkın da buradan kaynaklanmış olabileceği düşünülmüştür.

4.1.2. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Dünyaya İlişkin Varsayımlar Üzerindeki Temel ve Ortak Etkisine İlişkin Bulguların Tartışılması

Dünyaya ilişkin varsayımlar için maruziyet, yaş ve cinsiyetin temel ve ortak etkilerinin incelendiği MANOVA sonuçlarına bakıldığında; maruziyet düzeyinin ve cinsiyetin dünyaya ilişkin varsayımlar üzerinde temel etkisi olduğu; bununla birlikte yaş temel etkisinin ve ortak etkilerin anlamlı olmadığı bulunmuştur.

Yaş açısından bakıldığında dünyaya ilişkin varsayımlar üzerinde temel etkisinin anlamlı olmadığı görülmüştür. Alan yazında da dünyaya ilişkin varsayımlar üzerinde yaşın anlamlı bir etkisi olduğuna ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Cinsiyet temel etkisinin dünyaya ilişkin varsayımlar üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu bulunmuştur. Dünyaya ilişkin varsayımların adalet varsayımı üzerinde belirlenen anlamlı temel etkiye göre, kadınların erkeklere oranla dünyanın adil bir yer olduğu inancı daha düşüktür. Bu bulgu Tüfekçi'nin (2011) araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Dünyaya ilişkin varsayımların adalet alt boyutu, Lerner (1980) adil dünya inancı kavramı ile örtüşen bir yapıdadır. İki kavram da dünyanın adil bir yer olduğu inancına atıf yapar görünmektedir. Bu açıdan ele alındığında alan yazınla tutarlı bir bulguya ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim, O'Connor ve arkadaşları (1996) tarafından yapılan bir meta analiz çalışmasının sonucuna bakıldığında; erkeklerin kadınlara oranla, adil dünya inançlarının daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Bir başka çalışmada, adil dünya inancının cinsiyet ve kültürden etkilendiği ve erkeklerin adil dünya inancı puanlarının kadınlardan istatistiki olarak anlamlı ve yüksek olduğu rapor edilmektedir (Whatley, 1993). Modern toplumlarda her ne kadar kadın-erkek eşitliği üzerine vurgu yapılıyor olsa da

gerçekte modern toplumsal yapılarda erkek egemen bir düzenin hakim olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kadınların, toplumsal yapıların hemen her boyutunda ve her alanında ikinci planda kalması, adalet kavramı üzerinde bir ayrışmaya sebep oluyor olabilir. Erkekler açısından bakıldığında hem fiziksel güç olarak hem de erkek egemen toplumsal yapıların erkeklere tanıdığı ayrıcalıklar dolayısıyla, dünyanın adil bir yer olduğu inançlarının kadınlara nazaran yüksek olması anlaşılır görünmektedir. Ancak kadınlar, erkek egemen toplumlarda, kendilerini; iş yaşamından tutun da aile hayatına kadar hemen her alanda eşit olmayan, dolayısıyla adil de olmayan bir sistemin parçası olarak algılayabilmektedirler. Toplumsal yapının kadını ikinci plana atıyor oluşu veya kadından beklentilerin erkekten beklenenden fazla olması gibi durumların adil bir dünyada yaşadıkları inancını zayıflatıyor olabilir. Bununla birlikte dünyanın adil bir yer olduğuna inancın, kadınlarda erkeklere göre daha düşük bulunması; travmatik yaşantılarla da ilişkili olabilir. Kadınlar erkeklere oranla, travmatik düzeyde olmasa bile, daha fazla zorlu yaşam olayına maruz kalıyor olabilirler. Bu durumun adalet varsayımı açısından kadın ve erkek arasındaki farkı açıkladığı düşünülmektedir.

Yapılan analiz sonucunda maruziyetin dünyaya ilişkin varsayımlar üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu, kontrol alt boyutundan alınan puanların; medya yoluyla maruz kalan grupta, doğrudan gruptan anlamlı olarak yüksek olduğu; bunun yanı sıra iyilik, adalet ve div toplam puanları açısından medya yoluyla maruz kalan grubun puanlarının doğrudan ve dolaylı grubun puanlarından anlamlı olarak yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu bulgular ışığında dünyaya ilişkin varsayımlar açısından doğrudan ve dolaylı grubun benzer örüntüler sergilediği gözlenmektedir. Dünyaya ilişkin varsayımların travmatik yaşantılarla ilişkili olduğu bilinmektedir (Tüfekçi, 2011; Yılmaz, 2006). Bu açıdan bakıldığında, maruziyet düzeyi en az olan, medya yoluyla maruz kalan grubun daha yüksek puanlar almasının; dünyaya ilişkin varsayımlarında daha az bozulma olması ile açıklanabileceği ve bu durumun tutarlı bir bulgu olduğu düşünülmektedir. Grills-Taquechel ve arkadaşlarının (2011) yaptıkları araştırmada daha ciddi maruziyeti olan grupta kontrol varsayımının azaldığı ve bunun fizyolojik ve duygusal anksiyete semptomları için risk oluşturduğu rapor edilmiştir. Türkiye’de suça yönelen ergenlerle ilgili bir çalışmada, çocukluk çağı örselenme

yaşantıları olan ergenlerin; dünyanın adil bir yer olduğuna inançlarında azalma olduğu belirtilmektedir (Gökler-Danışman ve Berberoğlu, 2016). Zorbalığa uğradığını rapor eden ve zorbalığa uğramadığını belirten katılımcıların olduğu bir başka çalışmada, zorbalığa uğradığını belirten grubun dünyaya ilişkin varsayımlardan aldıkları puanların daha düşük olduğu bulunmuştur (Mikkelsen ve Einarsen, 2002). Travmatik deneyimler, TYK açısından ele alındığında, ölümü hatırlatıcı olmaları sebebiyle kişilerin dünyaya yükledikleri anlamları zedeleyebilmektedir. TYK'ya göre insanlar dünyanın güvenilir ve iyi olduğuna inanmakta ve dünyaya bir anlam yüklemektedirler. Dünyaya yükledikleri anlam çerçevesinde oluşturdukları kültürel dünya görüşlerine uygun davrandıklarında ise dünyanın kontrol edilebilir olduğuna inanmaktadırlar. Böylece ölüm korkusu ile baş edebilmektedirler. Travmatik deneyimlerin, kişileri ölüm gerçeği ile yüzleştirmesi; kişilerin kültürel dünya görüşlerine uygun davrandıklarında, dünyanın kontrol edilebilir olduğuna ilişkin inançlarını zedelemektedir. 10 Ekim açısından bakıldığında, kültürel dünya görüşleri çerçevesinde mitinge katılmak üzere toplanan insanlar; beklemedikleri bir anda saldırının ortasında kalmışlardır. Kültürel dünya görüşlerine uygun olarak davrandıkları düşünüldüğünde, ölümü çok yakınlarında hissetmiş olmaları; dünya üzerindeki kontrol duygularını kaybetmelerine sebep olmuş olabilir. Bu araştırma kapsamında medya yolu ile maruz kalmış katılımcılar ise mitinge katılmamışlardır. Dolayısıyla kendi kültürel dünya görüşlerine uygun olarak mitinge katılmadıkları düşünülürse, dünyanın kontrol edilebilir olduğu inançlarının; doğrudan maruz kalan katılımcılardan daha az zedelenmiş olması anlaşılır görünmektedir. Benzer şekilde yine TYK açısından dünyaya yüklenen temel anlamlardan biri insanların ve dünyanın iyi bir yer olduğu inancıdır. Bu noktadan bakıldığında ise 10 Ekim'de yaşanan bu travmatik olayın, insan eliyle gerçekleştirildiği ve kasıtlı olarak başka insanlara zarar verme amacının güdüldüğü görülmektedir. Demokratik haklarını kullanmak üzere, yasal sınırlar çerçevesinde hareket eden masum insanların toplandığı ve barışın tema olarak belirlendiği bir etkinlikte yaşanan bu saldırının; dünyanın ve insanların iyi olduğu inancı ile ters düşen bir deneyim olduğu açıktır. Dünyanın ve insanların iyi olduğu inancının zedelenmesi bu açıdan anlaşılır görünmektedir. Doğrudan ve dolaylı grubun dünyaya ilişkin varsayımları açısından medya yolu ile maruz kalan kişilerden daha düşük

puanlar almalarının, kültürel dünya görüşleri ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Doğrudan ve dolaylı grubun kültürel dünya görüşlerinin daha benzer olabileceği, bununla birlikte medya yoluyla maruz kalan katılımcıların olduğu grubun ise kültürel dünya görüşlerinin bu iki gruptan farklılaştığı düşünülmektedir.

4.1.3. Maruziyet Düzeyi, Yaş ve Cinsiyetin Olay Şiddeti, Olay Etkisi ve Özdeşim Puanları Üzerindeki Temel ve Ortak Etkilerine İlişkin Bulguların Tartışılması

Olay şiddeti, olay etkisi ve özdeşim puanları üzerinde maruziyet düzeyi, yaş ve cinsiyetin temel ve ortak etkileri olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan MANOVA sonucuna göre, maruziyet ve cinsiyetin temel etkisinin istatistiki olarak anlamlı olduğu; ancak yaş temel etkisinin ve hiçbir ortak etkinin istatistiki olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Cinsiyet açısından bakıldığında kadınların olay etkisi ve özdeşim puanlarının erkeklerin puanlarından anlamlı olarak yüksek olduğu gözlenmiştir. Olay etkisi travmatik stres ile ilişkili bir değişken olarak değerlendirilmektedir ve travmatik olayın kişinin yaşam alanlarındaki işlevselliğini ne derece bozduğuna işaret eder görülmektedir. Olay etkisi puanının yükselmesinin TSSB ile ilişkili olduğu değerlendirilebilmektedir (Önsüz ve ark., 2009). Njenga ve arkadaşlarının (2004) Nairobi’de gerçekleşen bir bombalı saldırı sonrasında yaptıkları çalışmanın bulgularında, kadın cinsiyetinde olmanın TSSB için önemli bir risk faktörü olduğu belirtilmektedir. Benzer şekilde 2006 ve 2007 yılları arasında Irak’ta görev yapmış 522 askeri personel ile yürütülmüş bir başka araştırmada da cinsiyetin bir risk faktörü olabileceğine vurgu yapılmıştır (Polunsky ve ark., 2011). TSSB ile ilgili risk faktörlerini belirlemek amacıyla yapılan bir meta analiz çalışmasında da yine cinsiyetin önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir (Brewin ve ark., 2000). Olay etkisinin cinsiyete göre farklılaşmasının alan yazın bilgileri ile örtüştüğü gözlenmektedir. 10 Ekim örneğinden bakıldığında, kadınların günlük yaşam işlevselliklerinin erkeklere oranla daha fazla etkilendiği görülmüştür. Bu durumun kadınlardaki özdeşim puanının erkeklere oranla daha yüksek olması ile ilişkili

olabileceği düşünülmüştür. Özdeşim puanlarındaki fark ele alındığında ise bu durumun, temelde, kadınların erkeklere göre daha duygusal ve daha empatik olmaları ile açıklanması mümkün görünmektedir. Kadınların erkeklerle kıyaslandığında, travmatik stres tepkilerini daha fazla gösteriyor olmasının, duygularını kolay ifade edebiliyor olmaları ile ilgili olduğu belirtilmektedir (Hess ve ark., 2009). Bu, evrimsel bir bakışla, kadınların bebeklerinin ihtiyaçlarını anlama ve bu ihtiyaçlarını karşılama; bebeklerine gereken bakımı, ilgiyi ve sevgiyi vermeleri için gerekli görünen temel bir mekanizmanın yansıması gibi görünmektedir. 10 Ekim örneğinde de kadınların erkeklerden daha fazla özdeşim kurmuş olmaları ve bu olayın, kadınların günlük işlevselliklerini daha fazla etkilemiş olmasının; kadınların erkeklere oranla daha empatik olmaları ile ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Bu araştırmada ayrıca kadın ve erkeklerin olayın nesnel ve algılanan şiddetini değerlendirmelerinde anlamlı bir fark saptanmamış olmasının, olayın yıkıcı etkisinin fazla olması ile açıklanabileceği düşünülmüştür.

Maruziyet düzeyinin olay şiddeti, olay etkisi ve özdeşim üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Olay şiddeti hem öznel hem nesnel değerlendirmeleri içermekte ve olayda ölen ya da yaralanan kimse olup olmadığı ya da kişinin bir tehdit algılayıp algılamadığına bağlı olarak değişmektedir. Bu açıdan bakıldığında yaşanan olayın şiddetini değerlendirmede hem nesnel hem öznel olarak doğrudan ve dolaylı maruz kalan grubun, medya yoluyla maruz kalan gruptan daha yüksek puan almaları beklenir bir sonuç gibi görünmektedir. Olay şiddetinin TSSB için bir risk faktörü olduğunu söyleyen çalışmalar mevcuttur (Baum, 1991; Bilici ve ark., 2013; Taymur ve ark., 2014). Ayrıca travmatik olaya doğrudan ya da dolaylı olarak maruz kalmış olmanın bir fark yaratmayacağı ifade edilmektedir (Orbach ve ark., 2001). Bu durum doğrudan ve dolaylı grubun olaydan etkilenme düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmayışını da açıklar nitelikte görünmektedir. Hem olay şiddeti hem olay etkisi için medya yoluyla maruz kalan grupta, daha düşük puanlar gözlenmiş olması; TYK açısından ölüm korkusu ve ölümlü olma gerçeği ile yüzleşme durumu ile açıklanabilir görünmektedir. Doğrudan ve dolaylı gruptaki katılımcılar ölüm gerçeği ile medya yoluyla maruz kalan kişilere nazaran daha çok yüz yüze gelmişlerdir. Özdeşim puanlarına bakıldığında da

grupların puanlarının birbirlerinden anlamlı olarak farklılaştığı ve en yüksekten başlayarak doğrudan, dolaylı ve medya maruziyeti grubu olarak sıralandığı görülmektedir. Doğrudan maruz kalan grubun olay şiddetini değerlendirme, tehdit algılama ve olaydan etkilenme düzeylerinin en yüksek olduğu ve TSSB için doğrudan maruziyetin bir risk faktörü olduğu düşünüldüğünde (Bozkurt ve ark., 2011; Njenga ve ark., 2004; Taymur ve ark., 2014) özdeşim puanlarının diğer gruplardan yüksek olması tutarlı bir bulgu olarak değerlendirilmektedir. Özdeşimin dolaylı grupta, medya maruziyeti grubundan yüksek olması, yakınları için endişe duymaları sebebiyle yükselmiş olabileceğini düşündürmektedir. İtfaiye çalışanları ile yapılan bir çalışmada, katılımcıların açık uçlu bir soruya verdikleri cevaplarda; yardım ettikleri kişileri aile üyelerinden biri gibi düşündükleri belirtilmekte ve bu durumun özdeşime işaret ettiği ifade edilmektedir (Yılmaz, 2006). Ursano ve arkadaşları (1999) tarafından yapılan bir çalışmada ise özdeşimin TSSB için bir risk faktörü olduğu belirtilmektedir. Bu araştırmada dolaylı gruptaki katılımcıların, olaya doğrudan maruz kalan kişilerin yakınları olduğu düşünüldüğünde; dolaylı grubun özdeşim puanlarının medya maruziyeti grubundan ayrışmasını açıklar gibi görünmektedir. Ölüm korkusu ve ölümlerle yüz yüze gelme durumu üç grup için farklılaşmaktadır. Doğrudan gruptaki kişiler arkadaşlarını kaybetmiş ya da azami düzeyde olay anında hayatını kaybedenleri görmüşlerdir ve buna ek olarak dünyanın kontrol edilebilir olduğuna, insanların ve dünyanın iyi olduğuna ilişkin dünyaya yükledikleri anlamlar da olayla birlikte zedelenmiştir. Dolaylı gruptaki kişiler yakınları için endişe ederken, ölüm korkusu ile yüzleşmiş olabilirler ve benzer şekilde dünyaya yükledikleri anlamlar hasar görmüş olabilir. Bununla birlikte 10 Ekim için medyadan maruz kalan grup ölüm kavramı ve ölüm korkusu ile diğer iki gruba nazaran daha az yüzleşmiş ve dünyaya yükledikleri anlamlar zarar görmemiş ya da görece çok daha az zedelenmiştir. Bu açıdan ele alındığında hem olay şiddeti, hem olay etkisi, hem de özdeşim açısından farklılaşan puanlar olaya maruz kalma düzeyi ile değişen şiddette dünyaya yüklenen anlamların zedelenmesi ile açıklanabilir görünmektedir.

4.2. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Bulgularının Tartışılması

Bu bölümde her grupta yapılan korelasyon analizi bulguları ilgili alan yazın ışığında tartışılacaktır.

4.2.1. Doğrudan Gruba Ait Korelasyon Analizi Bulgularının Tartışılması

Doğrudan grupta araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda travma sonrası stres belirtileri toplam puanı ile özdeşim, olay şiddeti, olay etkisi ve DİV'in rastlantı alt boyutu arasında anlamlı ilişkiler olduğu gözlenmiştir. Travma sonrası stres belirtilerinin olay şiddeti ile ilişkili olması alan yazın bilgileri ile tutarlı görünmektedir; zira olayın şiddetinin TSSB gelişimi için bir risk etmeni olduğunu söyleyen araştırma bulguları mevcuttur (Bilici ve ark., 2013; Verger ve ark., 2004). Olay etkisi açısından bakıldığında, travma sonrası stres belirtileri ile anlamlı ilişki göstermesi alan yazın açısından bakıldığında beklendiği bir bulgu olarak değerlendirilmektedir. Önsüz ve arkadaşlarının (2009) Marmara depreminden sonra yaptıkları bir çalışmada, depremden sonra günlük hayatlarının değiştiğini ifade eden kişilerde TSSB gözlemlendiği belirtilmektedir.

Korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında travma sonrası stres belirtileri ile özdeşimin ve rastlantı varsayımının ilişkili olduğu gözlenmektedir. Bu durum doğrudan maruziyet yaşayan grup için anlaşılır bir bulgu olarak değerlendirilmektedir. Özdeşim puanlarının yüksek olduğu gözlenen bu grupta, pek çok kişinin bir yakınıni kaybettiği bilinmektedir ve özdeşim puanlarının travma sonrası stres belirtileri ile ilişkisini açıklar niteliktedir. Bu durumun, hayatta kalan kişilerin kendilerinin de şans eseri hayatta kalmış oldukları inancına işaret ediyor olabileceği düşünülmüştür. Zira bu çalışmaya konu olan terör eyleminin, son derece ani ve beklenmedik olduğu düşünüldüğünde TSSB için önemli bir risk faktörü olduğu açıktır. Ani ve beklenmedik olaylar hayatın kontrol edilebilir olduğu duygusu

yerine (Hacıoğlu ve ark., 2002), rastlantılarla dolu olduğu inancını güçlendirebilmektedir. Rastlantı varsayımı ile travma sonrası stres belirtileri arasındaki ilişkinin bundan kaynaklı olabileceği değerlendirilmektedir.

4.2.2. Dolaylı Gruba Ait Korelasyon Analizi Bulgularının Tartışılması

Dolaylı grupta değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre travma sonrası stres belirtileri ile olay şiddeti, olay etkisi, DİV toplam puanı ve DİV alt boyutlarından talih, iyilik ve adalet varsayımları arasında anlamlı ilişkiler gözlenmiştir. Bu bulgulara göre katılımcıların travma sonrası stres belirtileri yükseldikçe, dünyanın iyiliklerle dolu ve adil bir yer olduğuna ve talihli olduklarına ilişkin inançları azalmaktadır. Trafik kazası geçiren kişilerle yürütölen bir çalışmada yara alan kişilerin yara almayanlara göre daha düşük talih, iyilik ve adalet puanları olduğu ve aynı zamanda travma sonrası stres belirtilerinin de daha yüksek bulunduğu gözlenmiştir (Tüfekçi, 2011). Yara alan ve almayan gruplarda farklılaşan travma sonrası stres belirtileri puanlarının olay şiddeti ile ilişkili görünmektedir. Yine aynı araştırmanın bulgularında yaralanma derecelerine göre travma sonrası stres belirtilerinin farklılaşmakta olduğu belirtilmektedir (Tüfekçi, 2011). Bu bilgiler araştırmanın bulguları ile tutarlı görünmektedir.

4.2.3. Medya Maruziyeti Grubuna Ait Korelasyon Analizi Bulgularının Tartışılması

Değişkenler arası ilişkiyi belirlemek amacıyla yapılan korelasyon analizi bulgularına bakıldığında medya maruziyeti grubunda travma sonrası stres belirtileri toplam puanı ile geçmiş travmatik deneyim sayısı, özdeşim, olay şiddeti, olay etkisi, iyilik ve rastlantı puanları arasında anlamlı ilişkiler olduğu gözlenmektedir. Medya maruziyeti grubunda geçmiş travmatik deneyim sayısı ve özdeşim puanı arttıkça travma sonrası stres belirtileri puanları da artış göstermektedir. Bu durum yoğun stres ve kaygı yaratan, travmatik durumlarla karşılaşmış kişilerin; travmatik olaya verdiği öğrenilmiş bir tepki durumunu çağrıştırır görünmektedir. Nitekim Korku Ağı Modeli

bu duruma atıf yapan bir tasarıma işaret etmektedir (Foa ve ark, 1989). Aynı zamanda kişilerin özdeşim puanlarının artması ile travma sonrası stres belirtilerinde de artma olması, kişinin; olayı kendi yaşıyormuş gibi algılamasına sebep olmuş olabileceğini düşündürmüştür. Bu açıdan bakıldığında travma sonrası stres belirtileri puanı artarken, dünyanın iyi bir yer olduğu inancının azaldığı ve dünyanın rastlantılarla dolu olduğu inancının da artmakta olduğu bulgusu kabul edilebilir görünmektedir. Tüfekçi (2011) tarafından yapılan çalışmada travma sonrası stres belirtilerindeki artma ile dünyaya ilişkin varsayımların puanlarında azalma olduğu rapor edilmekte ve travma sonrası stres belirtilerinin artmasının dünyaya ilişkin varsayımlarda bozulmaya sebep olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum araştırma bulguları ile tutarlı görünmektedir.

4.3. Regresyon Analizlerine İlişkin Bulguların Tartışılması

Bu başlıkta bulgular bölümünde aktarıldığı üzere, maruziyet düzeylerine göre ayrılan üç grup için ayrı ayrı yapılan regresyon analizi bulguları ilgili alan yazın bilgileri ışığında tartışılacaktır.

4.3.1. Doğrudan Gruba Ait Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulgularının Tartışılması

Doğrudan grupta travma sonrası stres belirtilerini yordayıcı gücü olan değişkenlerin belirlenmesi amacıyla yapılan aşamalı hiyerarşik regresyon analizi sonucunda, özdeşim, olay şiddeti, olay etkisi ve DİV'in rastlantı alt boyutunun açıklayıcı etkisinin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Alan yazın incelendiğinde olay şiddetinin TSSB için bir risk faktörü olduğunu belirten araştırmalara rastlamak mümkündür (Breslau ve ark., 1998; Brewin ve ark., 2000). Deprem yaşantısından sonra günlük hayat rutinleri ve işlevsellikleri büyük oranda değişen kişilerde TSSB ve anksiyete görülme oranının daha fazla olduğu

rapor edilmektedir (Önsüz ve ark., 2009). Bu açıdan ele alındığında olay şiddeti ve olay etkisinin doğrudan grupta bulunan açıklayıcı etkisinin alan yazın bilgileri ile tutarlı olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmada doğrudan grupta yer alan katılımcılar olaya en yakın yerde bulunan ve vahşete en çok tanık olan bireylerden oluşmaktadır. Mitinge gitmek üzere buluşma noktasına gelen bu insanların, aniden ve hiç beklemedikleri bir anda gözlerinin önünde gerçekleşen bir terör saldırısının ortasında kaldıkları bilinmektedir. Bu saldırı gerçekleştiğinde kiminin bir adım ötesindeki bir insan paramparça olmuştu, kimisi olayın gerçekleştiği noktaya doğru ilerlemekteydi, kimisi de 2 dakika önce arkadaşlarının yanına gitmek üzere biraz uzaklaşmıştı. Katılımcıların sözel anlatımlarından alınan bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere bu travmatik yaşantıyı deneyimleyen kişilerden pek çoğu, şans eseri kurtulduklarını düşünür görünmektedirler. Ölümün bu kadar yakınlarından geçmiş olması bu kişilerdeki özdeşim puanını arttıran bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Terör eylemlerinin toplum bireylerinin güvende olma hissine zarar verdiği belirtilmektedir (Muş ve ark., 2015). Bu açıdan bakıldığında dünyanın güvenilir ve kontrol edilebilir oluşuna ilişkin inancın yerini, hayatın rastlantılarla dolu olduğu ve bir insanın başına gelen şeylerin bir tesadüften ibaret olabileceği inancının alması çok anlaşılır görünmektedir. Bu değişkenlerin travma sonrası stres belirtileri üzerindeki açıklayıcı etkisinin tutarlı bir bulgu olduğu görülmektedir.

TYK açısından bakıldığında doğrudan maruz kalan katılımcıların olduğu bu grupta, dünyanın güvenilir ve kontrol edilebilir olduğu inancının zedelendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira olayla birlikte kendi hayatlarına yönelik bir tehditle karşılaşan kişiler, aynı zamanda ölen kişileri görmüş ve ölümle yüz yüze gelmişlerdir. Olayın şiddetinin bu grupta yüksek olarak değerlendirildiği ve özdeşim puanlarının da yüksek olduğu düşünüldüğünde ölüm korkusu ve ölümlü olma farkındalığının gün yüzüne çıkmış olabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte kendi kültürel dünya görüşlerine uygun hareket ederek dünyayı ve başlarına gelebilecek olayları kontrol edebileceklerine olan inançları da zedelenmiş görünmektedir; çünkü kültürel dünya görüşlerine uygun olarak mitinge katılmak

üzere olayın olduğu yere gelmişlerdir. TYK'ya göre insanın en temel motivasyonu hayatta kalmaktır ve ölüm korkusu ya da ölümlü olmanın bilincinde olma varoluş kaygısına sebep olmaktadır. 10 Ekim'de terör saldırısına doğrudan maruz kalan bu grupta ölüm farkındalığı ile yüzleşmek, kişilerde; TYK'da bahsedilen varoluş kaygısına sebep olmuş ve travmatik stres tepkileri ile ortaya çıkmış olabilir.

4.3.2. Dolaylı Gruba Ait Hiyerarşik Regresyon Analizine İlişkin Bulguların Tartışılması

Dolaylı grupta yapılan analiz sonucunda, travma sonrası stres belirtilerini açıklayıcı etkisi olduğu belirlenen değişkenler olay etkisi ve DİV'in iyilik alt boyutu olmuştur. Analize ilk adımda dahil edilen olay şiddeti ve ikinci adımda dahil edilen talih ve adalet varsayımlarının modele katkıları olmadığı gözlenmiştir.

Dolaylı maruziyet yaşayan katılımcıların olduğu bu gruptaki kişiler, olay günü olay yerinde bulunmamış, canlı olarak vahşete tanık olmamış; ancak yakınları aracılığı ile maruziyet yaşamışlardır. Dolaylı travmatizasyonun, olaydan etkilenme açısından doğrudan maruziyetten bir farkı olmadığı; bununla birlikte kronikleşme noktasında doğrudan grubun riskli olduğu belirtilmektedir (Orbach ve ark., 2001). Dolaylı maruziyet yaşayan kişiler, bir yakınlarının yaşadığı travmatik olaydan ve onun aktarımlarından kaynaklı olarak, günlük yaşam aktivitelerinde aksaklıklar yaşayabilmektedir ve günlük yaşamlarında değişim yaşayan kişilerde TSSB yaygınlığının daha fazla olduğu belirtilmektedir (Önsüz ve ark., 2009). Dolaylı grupta travma sonrası stres belirtilerini, olayın şiddetinden ziyade olay etkisinin açıklıyor oluşunun; yakınları dolayısı ile yaşadıkları maruziyet, yakınının acısını anlamaya çalışma ve onun bu zorlu sürecinde yanında olma ile kendini gösteren ve kişinin kendi günlük yaşam aktivitelerini sınırlandırmasını beraberinde getiren bir durum olabileceği düşünülmektedir. Bu şekilde ele alındığında, olayın şiddetinden ziyade doğrudan maruz kalan kişi ile geçirilen zaman ve onun ruh halinin bir yansıması olarak olay etkisi, ikincil ya da dolaylı travmatizasyonda olay şiddetinin önüne geçmiş olabilir gibi görünmektedir.

Dolaylı grupta DİV'in iyilik alt boyutunun açıklayıcı etkisinin de anlamlı olduğu görülmektedir. Travmatik olayların kişilerin dünyaya ilişkin varsayımlarında bozulmalara sebep olduğu bilinmektedir (Janoff-Bulman, 1989, Janoff-Bulman ve ark., 1998). Bunun yanı sıra araştırmada ele alınan travmatik olayın türü toplumsal boyutta etki bırakan bir terör saldırısıdır. Terör Yönetimi Kuramına göre insanların dünya görüşleri, temelde dünyanın güvenilir ve insanların iyi olduğu görüşü etrafında şekillenmektedir (Greenberg ve ark., 1997). Bu dünya görüşü kişilerin kendi ölümlülük fikrinden uzaklaşmalarına olanak tanırken, benliği de korumak gibi bir işlevi vardır. Terör eylemleri kişilerin benliğine yapılan bir saldırı olmaktan ziyade toplumsal izler bırakmayı amaçlayan faaliyetlerdir (Welch, 2006). İnsan eliyle gerçekleşmiş ve vahşet içeren bir saldırı olan 10 Ekim saldırısı, yasal haklarını kullanmakta olan ve barışı konu alan bir mitinge katılmak için orada bulunan masum insanları hedef almış; bu olay üzerinden de toplumsal etkiler bırakmıştır. Toplumsal boyutta her bireyde travmatik belirtiler gözlenmesi de yapısal anlamda bir kutuplaşmaya iten ve ötekileştiren bir söyleme yol açmış görünmektedir. Tüm bu sebepler ışığında bakıldığında dolaylı gruptaki katılımcıların travma sonrası stres belirtilerini, dünyanın kontrol edilebilir ya da dünyanın rastlantılarla dolu olduğu gibi inançlarından ziyade insanların ve dünyanın iyi olduğuna dair varsayımdaki bozulmalar açıklıyor gibi görünmektedir. Terör Yönetimi Kuramı açısından bakıldığında anlaşılır bulgulara erişildiği düşünülmektedir.

4.3.3. Medya Maruziyeti Grubuna Ait Hiyerarşik Regresyon Analizi Bulgularının Tartışılması

Diğer iki grubun travma sonrası stres belirtilerinin açıklanmasında farklı modellerin etkili olduğu görülmüştür. Medya maruziyeti grubunda yapılan regresyon analizi sonucunda da diğer gruplardan farklılaşmalar görülmekte ve travma sonrası stres belirtilerini özdeşim, geçmiş travmatik deneyim sayısı, olay şiddeti ve iyilik varsayımı açıklamaktadır.

DSM-V travmatik olay tanımında vahşet içeren görüntülere sadece yazılı, görsel ya da sosyal medya gibi kanallardan maruz kalmayı dahil etmemektedir (APA, 2013). Bununla birlikte yapılan bu çalışmada, olaya maruziyeti sadece medya üzerinden olan kişilerde de yüksek travma sonrası stres belirtileri puanı görülmüştür. Bu durum DSM-V'in aksine, medyanın travmatik etkiye sebebiyet verecek gücü olabileceğini düşündürmektedir. Bu çalışmaya konu olan travmatik yaşam olayının bireysel olmaktan ziyade, toplumsal boyutu olması ve toplumun işlevselliğini bozmayı amaçlayan bir terör saldırısı oluşu; kişilerin medya yolu ile de etkilenmelerine sebep olmuş olabilir. Bununla birlikte 10 Ekim öncesi ve sonrasında hem ülkenin farklı şehirlerinde hem de Ankara'da başka terör eylemleri de yaşanmıştır. Bu noktadan bakıldığında kişilerin medya yolu ile etkilenmiş olması güvende olma duygusunun zedelenmesi ile ilişkili olabilir görünmektedir.

Analiz sonuçlarına bakıldığında özdeşimin ve geçmiş travmatik deneyimin travma sonrası stres belirtileri üzerinde açıklayıcı etkisi olduğu görülmektedir. Yılmaz (2006) yardım çalışanlarının, en çok etkilendikleri olayı anlatırken, yardım ettikleri kişileri aile üyelerinden birilerine benzettiklerini belirtmekte ve özdeşimin TSSB ile ilişkili olabileceğine vurgu yapmaktadır. Bu çalışmada diğer iki gruptan farklılaşan medya maruziyeti grubunda geçmiş travmatik deneyimin açıklayıcı etkisi olması manidar görünmektedir. Geçmiş deneyimlerin kişilerde, medyadan maruz kalmış olsalar dahi, kendi travmatik yaşantılarını hatırlamalarına ve bu sebeple de olayı doğrudan yaşayan kişilerle özdeşim kurmalarına sebep olabileceğini akla getirmektedir. TYK ışığında ele alındığında ise medya yolu ile maruz kalan kişilerin 10 Ekim ile ilgili aldıkları haberler, geçmiş travmatik yaşantılardaki ölümle burun buruna gelme durumunu anımsatmış ve varoluş kaygısının ortaya çıkmasına sebep olmuş; dolayısıyla da travmatik stres tepkilerine yol açmış olabilir görünmektedir.

Dolaylı grupta olay şiddetinin modele katkı sağlamadığı gözlenirken, medya maruziyeti grubunda olay şiddetinin modele katkısının anlamlı olduğu; bununla birlikte olay etkisinin ise anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu durumun dolaylı grup ile medya yolu ile maruz kalan grubun, birbirlerinden farklı yollarla olaya maruz kalmış olmalarından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Medya maruziyeti grubundaki

katılımcılar, araştırma konusu olan travmatik olaya tek bir yolla maruz kalabilmektedirler ve bu yol onlara en çok olayın nesnel yıkıcı etkisini sunmaktadır. Medya aracılığı ile tanık olan grubun maruziyeti Terör Yönetimi Kuramı çerçevesinde ele alındığında beklenirliği olmayan, kontrol edilemeyen bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'nin başkentinde ve merkezi bir bölgesinde yaşanan bu olay, kişilerin güvende olma hissine zarar verir görünmektedir. Üstelik bu saldırı küçük ölçekli bir zarara sebep veren bir yapıda da değildir. Olayın nesnel ve algılanan şiddeti oldukça ağır görünmektedir (TTB, 2016). 10 Ekim, patlamadan sonra olay yerine gelen polisler tarafından biber gazı kullanılmış olması; bu durumun yaralılara müdahale edilmesini zorlaştırması gibi farklı durumların da yaşandığı ve toplumsal düzlemde ağır etkisi olan acı bir deneyim olarak düşünülmektedir. Bununla birlikte olayın; ülkede yaşayan pek çok insanın, bir şekilde, yolunun düştüğü bir yer olan Ankara Tren Garında yaşanması; Ankaralıların pek çoğunun her gün kullandığı güzergah oluşu gibi pek çok faktörle, ülkede yaşayan herkes için terörizm gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum bireylere ölümün her an, her yerde, hiç beklemedikleri bir anda karşılına çıkabileceği gerçeğini hatırlatmaktadır. Ancak yapılan analiz sonucunda rastlantı ya da kontrol varsayımlarının değil; iyilik varsayımının anlamlı etkisi olduğu gözlenmektedir. Bu durumun olayın türü ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim travmatik olayın vahşet içerdiği ve insan eliyle gerçekleştiği hallerde, kişiler üzerinde daha çok olumsuz etkiler bıraktığı belirtilmektedir (İkin ve ark., 2007; Johansen ve ark., 2007). Bu noktadan ele alındığında iyi olduğuna inanılan insanın kötülük yapmış olmasının ve iyi olan dünyada kötü olaylar yaşanmasının, temelde iyilik varsayımının zedelenmesine yol açıyor olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir. TYK'ya göre dünyanın ve insanların iyi olduğu inancı çerçevesinde dünyaya yüklenen anlam, insan eliyle gerçekleştirilen terör saldırısı ile zedelenmiş görünmektedir ve bu durum yine bir varoluş kaygısını tetiklemiş ve travmatik stres tepkilerine yol açmış olabilir.

Bu açılardan bakıldığında medya yolu ile maruz kalan grupta travmatik stres tepkilerini yordayıcı gücü olan değişkenlerin alan yazın ile tutarlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

4.4. Maruziyet Düzeyinin Travma Sonrası Stres Belirtileri Üzerindeki Açıklayıcı Etkisine Aracılık Eden Değişkenlerin Tartışılması

Yapılan istatistiki analizler sonucunda maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri üzerindeki açıklayıcı etkisi anlamlı olarak bulunmuştur. Bu durum ilgili alan yazın ışığında tutarlı bir bulgu olarak görülmektedir (Bozkurt ve ark., 2011; Eşsizozlu ve ark., 2009; Njenga ve ark., 2004).

İlgili alan yazında maruziyet düzeyinin TSSB gelişiminde bir risk faktörü olduğu belirtilmektedir; ancak bu ilişkiye aracılık eden değişkenlere ilişkin herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu araştırma kapsamında maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri ile arasındaki ilişkide olay şiddetinin, özdeşimin ve DİV'in iyilik alt boyutunun kısmi aracı ilişkisi olduğu bulunmuştur.

4.4.1. Olay Şiddetinin Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Tartışılması

Alan yazında bu çalışmada yapıldığı gibi, aracılık ilişkisinin sorgulandığı bir çalışmaya rastlanmamış olduğu belirtilmiştir. Ancak benzer çalışmalar ışığında ele alındığında aracı ilişkilerin tutarlı olduğu düşünülmektedir. Yaşanan bir travmatik olaya maruziyet düzeyi; olaya doğrudan tanık olma, tanık olan kişi ile yakın temas halinde bulunma ya da sadece medyadan aktarıldığı kadarıyla olaya ilişkin bilgi edinme gibi farklılıklar göstermektedir. Farklı düzeylerde maruz kalma, bireylerde gözlenen travma sonrası stres tepkileri ile ilişkilidir ve araştırma bulgularına bakıldığında bu ilişkiye olayın ne kadar şiddetli olarak algılandığının aracılık ettiği gözlenmektedir. Maruziyet düzeyi, olayın nesnel ve algılanan şiddetine göre travma sonrası stres belirtilerine yol açıyor görünmektedir. Yapılan araştırmalar olayın şiddetinin yüksek olmasının TSSB gelişiminde risk faktörü olduğunu ortaya koymaktadır (Brewin ve ark., 2000; Dürü, 2006; Nakajima, 2012). Bu açıdan bakıldığında maruziyet düzeyi travma sonrası stres belirtileri üzerinde açıklayıcı bir etki sunarken olayın şiddetinin etki etmekte olduğu görülmektedir. Kişi travmatik

olaya doğrudan maruz kalmış olsa da olayın şiddeti düşük seviyede değerlendirildiğinde travma sonrası stres belirtileri gözlenmeyebileceğine işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında DSM-V’te belirtildiği gibi kişinin kendisini tehdit altında hissetmesi durumunun TSSB için bir kriter olması noktasında tutarlı bir bulgu olarak değerlendirilmektedir (APA, 2013). DSM-V’te medya yolu ile maruziyetin TSSB için kriteri karşılamadığı belirtilmekte ise de; bu araştırmada maruziyet düzeyinin TSSB ile ilişkisinde olay şiddetinin nesnel ve algılanan şiddetinin önemli olabileceği yönünde bir bulgu elde edilmiştir.

Olay şiddeti, yaşanan travmatik olaydaki zararın ne düzeyde olduğuna ilişkin ve aynı zamanda maruz kalan kişilerin ölümle yüzleşme ya da karşılaşma durumları hakkında bilgi vermektedir. Ölümle karşılaşma, TYK açısından kişilerde varoluş kaygısına yol açabilmekte ve hayatta kalma temel motivasyonu ile de bir çatışmaya yol açmaktadır. Olay şiddetinin aracı rolü, TYK’ya göre düşünüldüğünde ölümle karşılaşma ve varoluş kaygısının ortaya çıkıp çıkmamasına; yani olayın şiddetine göre travmatik stres tepkilerine yol açıyor olabileceğini düşündürmektedir.

4.4.2. Özdeşimin Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Tartışılması

Maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri üzerindeki açıklayıcı etkisinde kısmi aracılığı olduğu değerlendirilen bir diğer değişken de özdeşimdir. Özdeşim kişilerin kendilerini ölen kişilerle ne kadar benzeştirdikleri, bu durumun kendilerinin başına da gelebileceği düşüncesini ne kadar taşıdıklarına ilişkin bir bilgi vermektedir. İlgili alan yazında özdeşimin aracılığının sınındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak farklı çalışmaların sonuçlarından yola çıkılarak alan yazınla tutarlılık gösteren bir sonuca ulaşıldığı düşünülmüştür.

Bir endüstriyel patlama sonrasında yapılan araştırmada olayın olduğu noktaya yakın olmanın TSSB gelişiminde önemli olduğu belirtilmektedir (Taymur ve ark., 2014). Bu durum travmatik olaya maruziyetin travma sonrası stres belirtileri

üzerindeki açıklayıcı etkisini destekler niteliktedir. Bunun yanı sıra aynı çalışmada, bireylerin TSSB gelişimini etkileyen faktörler içinde; ölen birini görmenin ve ölen ya da yaralananlar içinde bir tanıdığıнын olmasının sıralandığı göze çarpmaktadır. Bu durum kişilerin özdeşim kurmaları ile ilişkili görünmektedir. Zira birinin öldüğünü görmek kişiye ölümlü olma farkındalığını hatırlatan bir duruma yol açar görünmektedir ve travmatik yaşantılarda bir tanıdığıнын yaralandığını ya da öldüğünü bilmek ise kişinin ölüme çok yakın olduğu hissini çağrıştırıyor olabilir. Terör Yönetimi Kuramı çerçevesinde ele alındığında, ölen birini görme; ölüm farkındalığını gün yüzüne çıkarırken, bireyin ‘ben de ölebilirim’ gerçeği ile yüzleşmesine sebep olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte bir yakınının yara alması ya da hayatını kaybetmesi kişi için, tanıdığı üzerinden özdeşim kurmasını kolaylaştıran bir etkiye işaret etmektedir. Yılmaz (2006) itfaiye çalışanlarında evli olmanın travmatik stres için riskli bir durum yarattığını ve bu durumun özdeşim ile ilişkili olabileceğini belirtmektedir.

Bu araştırmanın konusunu oluşturan terör eyleminin, tüm terör eylemlerinde olduğu gibi, siyasi; ideolojik, ekonomik, sosyolojik ve psikolojik gibi pek çok farklı boyutu olduğu düşünülmektedir. Söz konusu Emek, Barış, Demokrasi Mitingi; STK’lar, siyasi partiler, sendikalar gibi çok sayıda kurumun çağrısı ve organizasyonu ile toplanmıştır. Bu açıdan bakıldığında mitinge katılımda bulunmasa da mesleki, siyasal ya da ideolojik olarak düzenleyen kurumlarla resmi ya da gönül bağı olan kişiler için; aidiyet hissettiği gruba yapılmış bir saldırının, kişilerde özdeşimi arttırıcı bir etkiye sebep olmuş olabileceği düşünülmektedir. Terör Yönetimi Kuramında, terör eylemlerinin; kişilerin dünya görüşlerine ilişkin tehdit oluşturduğunda, kendi kültürel dünya görüşleri ile benzer olan gruba olan aidiyetlerini güçlendirdikleri belirtilmektedir (Welch, 2006). Aidiyet duyma ‘biz’ olma duygusunu arttırıcı bir yapıdadır (Kökdemir, 2003) ve bu açıdan bakıldığında özdeşime işaret eder görünmektedir.

Kişilerin travmatik olaya maruziyet düzeylerinin travma sonrası stres belirtileri ile ilişkisinde özdeşim kurmanın kısmi bir aracı etkisi bulunmuş ve bunun alan yazın ışığında ele alındığında anlaşılır ve tutarlı bir sonuç olduğu kanaatine varılmıştır.

4.4.3. İyilik Varsayımının Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Tartışılması

Yapılan analizler sonucunda maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri ile ilişkisinde DİV'in yalnızca iyilik varsayımının kısmi aracı etkisine ulaşılmıştır. DİV'in tüm alt boyutları ile travma sonrası stres belirtileri toplam puanı arasında anlamlı ilişkiler gözlenmemiştir. Bu durumun katılımcı sayısının kısıtlı olmasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Travmatik olaya maruziyet düzeyi; dünyanın ve insanların iyiliğine olan inancın zarar görmesinin derecesine göre, travma sonrası stres belirtilerine yol açabilmektedir. Bu tür bir araştırmaya rastlanmamış olmasına karşın, kuramsal çerçeve ve ilgili alan yazın ışığında tutarlı bir bulgu olduğu değerlendirilmektedir. Tüfekçi (2011) trafik kazasında yara alan kişilerin yara almayanlara nazaran daha düşük iyilik, adalet ve kontrol puanları olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yine aynı çalışmada kaza anında sürücü konumunda bulunan kişilerin yaya konumunda bulunan kişilerle kıyaslandığında dünyanın iyiliğine olan inançlarının daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Janoff-Bulman (1989) travmatik bir deneyimi olan kişilerin DİV açısından, olmayanlarla farklılaşacağını ifade etmektedir. Bir başka çalışmada, bir yakınlarının öldürülmesine şahit olan, işkence gören ve göz altında tutulan katılımcıların; dünyanın anlamlılığına ve iyiliğine olan inancının zedelendiği sonucuna ulaşılmıştır (Magwaza, 1999). Yukarıda aktarılan araştırma bulgularında travmatik deneyimin dünyaya ilişkin varsayımlarda bozulmaya sebep olmasının yanında, yapılmış olan bu çalışma ile benzer yönleri daha olduğu düşünülmüştür. Magwaza'nın (1999) ve Tüfekçi'nin (2011) konu aldığı travmatik yaşantılar türü dolayısıyla insan eliyle yaratılmış travmatik olaylardır. Janoff-Bulman (1989) iyilik varsayımının dünyanın ve insanların iyi olması üzerinden şekillendiğini ifade etmektedir. Bir terör saldırısı üzerinden yürütülen bu çalışmada da benzer şekilde DİV'in iyilik varsayımının aracı rolü bulunmuştur. Diğer varsayımlar yerine iyilik varsayımında bu tür bir etkinin gözlenmesinin olayın insan eliyle yaratılmış olması ile de ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Kişilerin maruziyet düzeyi, dünyanın anlamlı ve iyi olduğu, insanların iyi olduğu inançlarının düzeyi ile travma sonrası stres belirtilerini açıklamaktadır. Bu durum ilgili alan yazınla örtüşür görünmektedir.

TYK'ya göre insanlar anlam arayışı çerçevesinde, dünyanın ve insanların iyi olduğu inancına tutunmaktadırlar. Bu sayede yaşamlarına bir anlam yüklerken, dünyada insanın başına her daim iyi şeyler geleceğine ve diğer insanların iyi oldukları için kötü davranışlarda bulunmayacaklarına inanmakta ve dolayısıyla aslında, kendilerini güvende hissederek ölüm korkusundan uzaklaşmaktadırlar. Terör saldırıları, insan eliyle gerçekleşen yapıları gereği zaten insanların iyi olduğu inancı ile ters düşen bir yapıdadır. 10 Ekim örneğinden bakıldığında, maruziyet düzeyinin travmatik stres belirtileri üzerindeki açıklayıcı etkisinde, iyilik varsayımının aracı rolü; bu terör olayına maruz kalan kişilerin dünyanın ve insanların iyi olduğu inancının ne derece zedelendiği ile ilişkili olarak bulunmuştur. Diğer bir deyişle başlarına gelen bu olay, maruziyet yaşayan bireylerin dünyaya yükledikleri; dünyanın ve insanların iyi olduğu inancı ile ters düştüğü ölçüde bir varoluş kaygısına yol açmakta ve bu durum ölüm korkusu ile birlikte travmatik stres tepkilerini ortaya çıkarıyor gibi görünmektedir. Dünya iyi bir yer olmadığında ve diğer insanlar iyi olarak algılanmadığında, bireyler ölümle karşılaşma ihtimallerinin çok yakınlarında olduğunu hissederek güvende olma duygusunu yitirecektir. Bu durumun TYK'ya göre, yaşama içgüdü ile dolu olan insan için benliğinde bir çatışmaya sebep olması ise kaçınılmazdır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu tez çalışması kapsamında, 10 Ekim 2015 günü Ankara’da meydana gelen terör saldırısına doğrudan, dolaylı ve medya yolu ile maruz kalmış kişilerden oluşan 175 kişilik bir örnekleme; travma sonrası stres belirtileri, dünyaya ilişkin varsayımlar, olay şiddeti, olay etkisi ve özdeşim puanları karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri ile ilişkisinde hangi değişkenlerin aracı etkisi olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın sonuçlarına bakıldığında travma sonrası stres belirtileri toplam puanları açısından yaşanan bu terör saldırısından en çok etkilenen grubun doğrudan maruz kalan; ikincil olarak etkilenen grubunun, dolaylı maruziyet yaşayan ve en az etkilenen grubun ise medya yolu ile maruz kalan grup olduğu görülmüştür. Dünyaya ilişkin varsayımları açısından bakıldığında da doğrudan ve dolaylı maruziyet gruplarının daha düşük puanlar aldıkları gözlenmiştir. Her grupta travma sonrası stres belirtilerini açıklayan farklı modeller ortaya çıktığı gözlenmiştir ve bu durumun maruziyet düzeylerine göre gruplarda farklılaşmalar olmasından kaynaklı olabileceği düşünülmüştür. Sözgelimi, medya yolu ile maruz kalan grupta geçmiş travmatik deneyim travma sonrası stres belirtileri üzerinde açıklayıcı etki sunarken; doğrudan ve dolaylı grupta geçmiş travmatik deneyimin herhangi bir açıklayıcı etkisi gözlenmemiştir. Bu durumun olayın şiddeti ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Olay çok yıkıcı olduğunda, çok fazla vahşet içerdiğinde ve insan eliyle gerçekleştirildiğinde; maruz kalan kişiler için baş edilmesi çok zor bir stres yaratırken, kişinin geçmiş travmatik deneyimlerinden bağımsız bir hal alıyor olabileceği ve medyadan gören kişiler içinse; ancak geçmiş travmatik deneyimi üzerinden anlaşılabilir olabileceği değerlendirilmektedir.

Araştırmanın önemli olduğu düşünülen bulgularından bir tanesi, dünyaya ilişkin varsayımların benlik boyutunun istatistiksel olarak anlamlı sonuçlarına ulaşamamasıdır. Toplumsal boyutta bir travmatik yaşam deneyimi olan 10 Ekim,

hayatta kalanlar için benliklerine atfettikleri bir unsur değil gibi görünmektedir. Olayın siyasi, ekonomik, toplumsal ve psikolojik gibi çok farklı boyutları olması; ancak bunun yanında maruz kalan bireyin kendisini doğrudan hedef almış olmaması gibi durumlar hayatta kalanlar için dünyaya ve diğer insanlara ilişkin temel varsayımlara zarar verirken, benliğe ait varsayımları korumuş gibi görünmektedir.

Araştırmada katılımcılara kendilerini, hayatını kaybedenlerle ne derece özdeşleştirdiklerine ilişkin bir soru sorulmuştur. Özdeşimin, maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri üzerindeki açıklayıcı etkisinde kısmi aracılığı olduğu gözlenmiştir. Buradan hareketle kişilerin empati becerilerinin de travma sonrası stres belirtileri ile ilişkili olabileceği ve daha sonra yapılması planlanan çalışmalarda empati becerisine yer verilmesinin uygun olabileceği düşünülmüştür.

TYK kapsamında düşünüldüğünde, maruziyet düzeyine göre travma sonrası stres belirtilerinin farklılaşıyor olmasının; olayın ölümü hatırlatma düzeyi ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Doğrudan gruptaki kişiler, kendi ölümlülük fikri ile birebir yüzleşirken; dolaylı maruziyet yaşayan gruptaki bireyler bir yakını kaybetme korkusu ile birlikte ölümü hatırlamaktadırlar; ancak medya yolu ile maruziyet yaşayan bireyler, ölüm gerçeği ile daha az karşılaşmakta ve travmatik hikayelere ve vahşet görüntülerine de görece daha az maruz kalmaktadırlar. Kişiler ölümlülük gerçeği ile karşılaşsa da aslında, burada önemli olanın; grup aidiyeti olabileceği düşünülmektedir. Grup aidiyeti, özdeşimi arttıran bir değişken olarak görülmektedir ve araştırmada da özdeşim puanı arttıkça travma sonrası stres belirtilerinde artma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Emek, Barış, Demokrasi Mitingi düşünüldüğünde politik olarak ya da kültürel dünya görüşü açısından mitinge katılım gösteren gruplardan birine aidiyeti ya da gönül bağı olan kişiler, ölümlülük fikri ile daha çok yüzleşmekte; bununla birlikte politik olarak farklı bir görüşü benimseyen kişiler daha az özdeşim kurmakta olabilirler. Durum bu şekilde değerlendirildiğinde aslında, insanların davranışlarını kontrol ettiklerinde; yani kendi kültürel dünya görüşlerine uygun olarak davrandıklarında, dünyaya yükledikleri anlamı bozucu herhangi bir durumla karşılaşma ihtimalleri daha düşük olmaktadır. Bu sayede de kültürel dünya görüşü mitinge katılan kişiler ile benzer olanlar, ölümlülük fikri ile daha fazla

yüzleşirken; özdeşimlerindeki artış da aslında iç grup aidiyetlerini güçlendirmeleri ile ilişkili görünmektedir. Benzer şekilde farklı bir politik eğilimi olan, yani kültürel dünya görüşü mitinge katılanlarla uyuşmayan kişiler, ölümlülük fikri ile karşılaşsalar da bu durumla; varoluş kaygısı ile kendi kültürel dünya görüşü ile uyuşan gruplara olan aidiyetlerini güçlendirerek baş etmeye çalışmakta ve ‘biz’ ile ‘onlar’ ayırımına sürüklenmektedirler. Yani bir anlamda terörizm, bireysel boyuttan bakıldığında; terör saldırısına maruz kalan kişilerle benzer kültürel dünya görüşüne sahip olmayan bireylerde psikolojik bir etkiye sebep olmuyor gibi değerlendirilirken; toplumsal boyutta kutuplaşmaları beraberinde getirir görünmektedir. Terörizm olgusu ile karşılaşılması sonucunda, bireyler ölüm korkusu sebebiyle kendi kültürel dünya görüşlerine daha sıkı bağlanırken; bir taraf seçme motivasyonuna kapılmaktadır. Kutuplaşmalara yol açan terörizmin, nihayetinde, toplumun işlevselliği üzerinde bozucu etkiye sebep olmuş olabileceği değerlendirilmektedir.

Terör eylemlerinin yarattığı kutuplaşma ya da TYK’ya göre kişilerin kendi kültürel dünya görüşüne benzer gruplara yakınlaşmaları toplumsal yapı için olumsuz görünmekle birlikte, bireyler için aynı zamanda bir sosyal destek sistemini harekete geçirmektedir. Bu araştırmaya konu olan terör saldırısı sonrasında dayanışma ağları kurulduğu gözlenmiştir. Bu dayanışma ağlarının kişilerin psikolojik iyi oluşları üzerinde olumlu etkileri olmuş olabileceği düşünülmekte ve daha sonra yapılacak çalışmalarda bu konunun da ele alınması önerilmektedir.

Ankara’da 10 Ekim 2015 tarihinden sonra iki farklı bombalı terör saldırısı daha gerçekleşmiştir. Bunlardan bir tanesi 17 Şubat 2016 tarihinde askeri servis araçlarının geçişi sırasında, askeri personele zarar vermeyi amaçlayan ve çok sayıda insanın yaşamını yitirmesine sebep olan saldırdır. Diğer ise 13 Mart 2016 tarihinde, Ankara Kızılay’da, otobüs duraklarının olduğu yerde gerçekleştirilen terör eylemidir. 10 Ekim, 17 Şubat ve 13 Mart saldırılarının toplum üzerindeki etkisi ayrı ayrı incelenmiş olmamakla birlikte, 13 Mart’ta Kızılay’da gerçekleşen saldırı sonrasında insanların sosyal yaşamlarını diğer iki saldırıya nazaran daha çok kısıtladıkları düşünülmektedir. Bu durumun 10 Ekim ve 17 Şubat saldırılarının hedef bir kitlesi olduğu düşüncesi ile ilişkili olabileceği değerlendirilmektedir. 10 Ekim saldırısının,

mitinge katılmak üzere toplanan insanları hedef aldığı; 17 Şubat'ta ise saldırının, belirli bir kurumun personeline zarar vermeyi amaçladığı düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bu iki saldırı için de grupsal olarak herhangi bir aidiyet hissetmeyen kişilerde; saldırıların etkisinin şiddetli olmamış olabileceği değerlendirilmektedir. 13 Mart terör saldırısı ise bir gruba atfedilemeyecek kadar günlük hayata yapılmış bir eylem niteliğindedir. TYK açısından 10 Ekim ve 17 Şubat saldırılarının hedef kitlesi, bireyler tarafından eğer; kendi kültürel dünya görüşleri ile uyuşmayan ya da aidiyetin hissedilmediği bir grup olarak değerlendirildi ise bireylerin ölüm korkusu ile de yüzleşmemiş olabilecekleri düşünülmektedir. 10 Ekim 2015'ten sonra gerçekleşen bu saldırıların ya da farklı şehirlerde gerçekleşen diğer terör eylemlerinin etkisi, her ne kadar, kişisel bilgi formuna eklenen sorular ile kontrol edilmeye çalışılmışsa da devam eden terör eylemlerinin; bu araştırmanın verileri üzerinde bozucu etkisi olmuş olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada, çeşitli sebeplerden dolayı sınırlı sayıda katılımcıya ulaşılabilmektedir. Bu nedenle araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkilerin yeterince iyi tespit edilemediği düşünülmektedir. Yapılacak yeni çalışmalarda, daha geniş bir örneklemin kullanılmasının, daha sağlıklı analiz sonuçlarına ulaşılmasında yardımcı olabileceği düşünülmüştür. Bu çalışmanın daha sonra yapılacak araştırmalar için pilot olma özelliği taşıyabileceği değerlendirilmektedir. Travma çalışmalarında terapötik anlamda kişilerin TSSB gelişiminin altında yatan tetikleyicinin farkına varmak, ve danışanlar için müdahale programlarını başlatacak adımı belirleyebilme noktalarında yardımcı olabilecek bulgulara ulaşıldığı görülmektedir.

Terörizm bu çalışmanın bir fikir olarak ortaya çıkışından bitişine kadar ülke genelinde maalesef ki varlığını devam ettirmiştir. Terörün önlenemeyişi, her seferinde onlarca insanın yaşamını kaybetmesi ve yüzlerce insanın yaralanması ile sonuçlanmaktadır. Toplumdaki bireylerin günlük hayatına ve normaline, rutinine saldıran terörizm; bireylerin dünyaya yükledikleri anlamları zedelemekte, toplumda öfkeye, saldırganca tutumlara ve kişileri kendi kültürel dünya görüşüne sahip gruplara yakınlığa ayırıcılığa yol açar görünmektedir. Toplumun psikolojisini, işleyişini, yapısını bozan bu hastalığa karşı; her bireyin, dünyaya yüklediği anlamları

bir diğetine dayatmak yerine; toplumsal boyutta bu dünyaya, insanlığa ve benliğe ortak anlamlar yüklemeye etkin katılımının sağlanması elzem olduğu düşünölmektedir. Dünyanın yaşanabilir, insanların yaşayabilir olduğu inancının canlı tutulması ile sağlıklı bireylere ve sağlıklı bir topluma kavuşmak mümkün görünmektedir.

ÖZET

Terörün Psikolojik İzleri: Doğrudan ve Dolaylı Maruziyet Üzerine Bir İnceleme

Olumsuz yaşam olayları afetler, savaşlar, kazalar, terör saldırıları gibi ani ve beklenmedik oluşlarıyla bireyler üzerinde olumsuz etkiler bırakabilmektedir. Travmatik olayın mağdurları yaşadıkları şoku atlatmakta güçlük yaşar ve olayı tekrar tekrar yaşantılama, uyku problemleri, yoğun korku ve çaresizlik hissi, derealizasyon, günlük işlevlerini devam ettirmekte zorluk yaşama gibi çeşitli belirtiler gösterirler. Travmatik olay doğrudan maruz kalanlarda bıraktığı etkiyi, olaya doğrudan olmamakla birlikte farklı yollarla tanık olmuş bireyleri de etkisi altına alabilmektedir. Travmatik olaya doğrudan maruz kalanlarda Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB) geliştirme riski dolaylı maruziyetlere oranla daha yüksektir. Travmatik deneyim kimi zaman travma sonrası büyüme ile kişinin gelişimine yardımcı olsa da bazen yıllarca süren ve bireyi yaşamdan soyutlayan bir hal alabilmektedir. TSSB'nin bu etkisinin toplumsal boyuta ulaşabilen bir yanı olduğu ve yaşanan travmatik olayların toplumu farklı düzeylerde etkilediği bilinmektedir. 10 Ekim 2015 günü Ankara'da meydana gelen terör saldırıları resmi rakamlara göre 102 kişinin hayatını kaybetmesine ve 459 kişinin yaralanmasına sebep olmuştur. Bu çalışmaya olaya doğrudan maruz kalan 61, bir yakını olay yerinde bulunan ve dolaylı maruziyet yaşayan 54 ve medya yolu ile olaydan haberdar olan 60 kişi katılmıştır. Katılımcılara Kişisel Bilgi Formu, Travma Sonrası Stres Tanı Ölçeği ve Dünyaya İlişkin Varsayımlar Ölçeği uygulanmıştır. Maruziyet düzeylerine göre grupların aldıkları puanların farklılaştığı görülmüştür. Travma sonrası stres belirtilerinin açıklanmasında gruplararası farklar saptanmıştır. Ayrıca maruziyet düzeyinin travma sonrası stres belirtileri üzerindeki açıklayıcı etkisinde olay şiddeti, özdeşim ve iyilik varsayımının kısmi aracı rolü olduğu bulunmuştur. Sonuçlar ilgili alan yazın bilgileri ile tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dünyaya ilişkin varsayımlar, olay etkisi, olay şiddeti, terör, travma

SUMMARY

Psychological Scars of Terror: A Research in Direct and Indirect Exposure

Negative life events, like disasters, wars, accidents, terrorist attacks, have negative effects on individuals because of occurring sudden and unexpected. Victims of traumatic events have difficulty in overcoming the shock they live and show symptoms like experiencing the event again, sleep problems, intense fear and despair, derealization, experiences difficulties in maintaining daily functions. Traumatic events affect direct witnessing individuals and also can take hold of individuals not directly but in different ways witnessing. Developing Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) risks are higher in direct witnesses exposed to traumatic events than indirect witnesses. Although traumatic experiences sometimes help people to develop post-traumatic growth, sometimes they can be a situation of abstraction from life lasting several years. It is known that this effect of PTSD is a side accessible to the social dimension and living traumatic events affect society at different levels. Terrorist attack, which occurred in Ankara in 10 October 2015, caused 102 people to die and 459 people to injure. Totally 175 individuals directly witnesses 61, witnesses via their family members or friends 54, witnesses via media 60 participants in this study. Demographic information form, world assumptions scale and post traumatic stress diagnosis form have been applied. Points of the groups have seen differences. There are also differences among the groups to the post traumatic stress symptoms explanation. In addition, the exploratory effect of the level of exposure on posttraumatic stress was found to be a partial mediator role of the event severity, world assumptions and identification. Results have been discussed light of the literature.

Anahtar Kelimeler: event effect, event severity, terror, trauma, world assumptions

KAYNAKLAR

- AKÇAY EY, ÇELENAY ÖE (2012). Terör ve Medya İlişkisinin 2003 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Saldırıların Örneğiyle İncelenmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, **2** (1).
- AKER T, ÖNEN P (2006). Travma Sonrası Stres Bozukluğu. *Türkiye Klinikleri Journal of Internal Medical Sciences*, **2** (12): 52-63.
- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION (APA) (2000). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (4th ed. text revision). Washington, DC.
- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION (1980). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (3th ed. text revision). Washington, DC.
- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed., text revision). Washington, DC.
- AMİR N, COLES ME ve FOA EB (2002). Automatic and strategic activation and inhibition of threat-relevant information in posttraumatic stress disorder. *Cognitive Therapy and Research*, **26** (5): 645-655.
- AVCI D, DOĞAN S (2014). Kanser Hastlarında Travma Sonrası Stres Bozukluğu, Sosyal Destek ve Stresle Başa Çıkma Arasındaki İlişki. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, **3** (1): 16-21.
- AZOULAY E, POCHARD F, KENTISH-BARNES N, CHEVRET S, ABOAB J, ADRIE C, ANNANE D, BLEICHNER G, BOLLAERT PE, DARMON M, FASSIER T (2005). Risk of post-traumatic stress symptoms in family members of intensive care unit patients. *American journal of respiratory and critical care medicine*, **171**(9): 987-994.
- BAL-YILMAZ H, ERSUN A (2010). Hasta Çocuk ve Ebeveynlerinde Post-Travmatik Stres Bozukluğu. *Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, **26** (3)45-50.
- BARON RM, KENNY DA (1986). The Moderator- Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology* **51** (6) : 1173- 1182.
- BASOĞLU M (1994). Torture and psychiatry: The psychological effects of torture and their treatment. *Turkish Journal of Psychiatry*, **5** (4):243-250.
- BAUM A (1991). Toxins, technology, and natural disasters. *Stress and Coping: An Anthology*. (3d Edt.) (Edt. Monat A. ve R.S. Lazarus). Newyork: Columbia University Press.
- BAUMEISTER RF, CAMPBELL JD, KRUEGER JI, VOHS KD (2003). Does high self-esteem cause better performance, interpersonal success, happiness, or healthier lifestyles?. *Psychological science in the public interest*, **4** (1): 1-44.
- BİLGİÇ S (2011). Travma sonrası stres bozukluğu ve akut stres bozukluğu ile uyum bozukluğunun klinik açıdan karşılaştırılması. Tıpta Uzmanlık tezi, Eskişehir.
- BİLİCİ R, TUFAN E, TURHAN L, UĞURLU GK, TAN S, KAŞAN T (2013). Deprem Sonrasında Bireylerin Anksiyete Düzeyleri ve Etkileyen Faktörler: Elazığ Merkezli Bir Ön Çalışma. *Fırat Tıp Dergisi*, **18** (1): 015-019.
- BOZKURT A, KARLIDERE T, ERDEM M, AK M, ÇELİK C, ÖZMENLER KN, AYDIN H (2011). Çubuk Hortumu sonrası yetişkinlerde ortaya çıkan travmatik belirtilerin değerlendirilmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, **12** (4).
- BRADY KT, KILLEEN TK, BREWERTON T, LUCERINI S (2000). Comorbidity of psychiatric disorders and posttraumatic stress disorder. *J Clin Psychiatry*, **61**: 22-32.

- BRESLAU N, KESSLER RC, CHILCOAT HD, SCHULTZ LR, DAVIS GC, ANDRESKI P (1998). Trauma and posttraumatic stress disorder in the community: the 1996 Detroit Area Survey of Trauma. *Arch Gen Psychiatry*, **55**: 626-632.
- BREWEN CR, ANDREWS B, ROSE S, KIRK M (1999). Acute stress disorder and posttraumatic stress disorder in victims of violent crime. *American journal of Psychiatry*, **156** (3): 360-366.
- BREWEN CR, ANDREWS B, VALENTINE JD (2000). Meta-analysis of risk factors for posttraumatic stress disorder in trauma-exposed adults. *Journal of consulting and clinical psychology*, **68** (5): 748-766.
- BREWEN CR ve HOLMES EA (2003). Psychological theories of posttraumatic stress disorder. *Clinical psychology review*, **23** (3): 339-376.
- COHEN AB (2009). Many forms of culture. *American Psychologist*, **64**: 431-453.
- CREAMER M, BURGESS P, MCFARLANE AC (2001). Post-traumatic stress disorder: findings from the Australian National Survey of Mental Health and Well-being. *Psychological medicine*, **31** (07): 1237-1247.
- DEMİRALP M ve SARIKOÇ G (2016). Psikiyatrik acillerden biri: cinsel şiddet ya da saldırı gören birey ve yardım etme. *TAF Prev Med Bull*, **15** (1): 360-367.
- DEMİRUTKU K. (2003). Aynadaki Ben: Teröre Anlam Vermenin Dayanılmaz Zorluğu. *Pivolka*, **2** (10): 17-19.
- DEVİRAN Y. (2015). Medya ve Terör Sorunsalı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, **3** (2): 84-95.
- DÜRÜ Ç (2006). Travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyümenin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi ve bir model önerisi. Doktora Tezi, Ankara.
- EROL N, ÖNER Ö (1999). Travmaya psikolojik tepkiler ve bunlara yaklaşım. *Türk Psikoloji Bülteni*, **5** (4).
- EŞSİZOĞLU A, AYDIN H, BÜLBÜL İ (2009). Terörist Saldırıları Sonrasında Travma Sonrası Stres Bozukluğu: Bir Gözden Geçirme. *Klinik Psikiyatri*, **12**: 99-104.
- EŞSİZOĞLU A, YAŞAN A, BÜLBÜL İ, ÖNAL S, YILDIRIM EA, AKER T (2009). Bir Terörist Saldırısı Sonrasında Travma Sonrası Stres Bozukluğu Gelişimini Etkileyen Risk Faktörleri. *Türk Psikiyatri Dergisi*, **20** (2): 118-126.
- FOA EB, STEKETEE G, ROTHBAUM BO (1989). Behavioral/cognitive conceptualizations of post-traumatic stress disorder. *Behavior therapy*, **20** (2): 155-176.
- FOA EB, CASHMAN L, JAYCOX L, PERRY K (1997). The validation of a self-report measure of posttraumatic stress disorder: the Posttraumatic Diagnostic Scale. *Psychological assessment*, **9** (4): 445-451.
- FOA EB, EHLERS A, CLARK DM, TOLIN DF, ORSILO SM (1999). The posttraumatic cognitions inventory (PTCI): Development and validation. *Psychological assessment*, **11** (3): 303-314.
- FOY DW, CARROLL EM, DONAHOE CP (1987). Etiological factors in the development of PTSD in clinical samples of Vietnam combat veterans. *Journal of Clinical Psychology*, **43** (1): 17-27.
- GABRIEL R, FERRANDO L, CORTO'N ES (2007) Psychopathological consequences after a terrorist attack: An epidemiological study among victims, the general population, and police officers. *Eur Psychiatry*, **22** : 339-346.
- GALEA S, VLAHOV D, RESNICK H, AHERN J, SUSSER E, GOLD J, KILPATRICK D (2003). Trends of probable post-traumatic stress disorder in New York City after the September 11 terrorist attacks. *American Journal of Epidemiology*, **158** (6): 514-524.

- GÖKLER-DANIŞMAN I, BERBEROĞLU E (2016). Suça yönelen ergenlerde, çocukluk döneminde örseleyici yaşantılara maruz kalma düzeyi ile adil dünya inancı arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, **12** (2): 111-119.
- GREENBERG J, SOLOMON S, PYSZCYNski T (1997). Terror Management Theory of Self-Esteem and Social Behavior: Empirical Assessments and Conceptual Refinements. *Advances in Experimental Social Psychology* **29**: 61-139.
- GREENBERG J, SOLOMON S, PYSZCYNski T, ROSENBLATT A, BURLING J, LYON D, SIMON L (1992). Assessing the terror management analysis of self-esteem: Converging evidence of an anxiety-buffering function. *Journal of Personality and Social Psychology*, **63** (6): 913-922.
- GREENBERG J, SOLOMON S, PYSZCYNski T, ROSENBLATT A, VEEDER M, KIRKLAND S, LYON D (1990). Evidence for terror management theory II: The effects of mortality salience on reactions to those who threaten or bolster the cultural worldview. *Journal of personality and social psychology*, **58** (2): 308.
- GRILLS-TAQUECHEL AE, LITTLETON HL, AXSOM D (2011). Social support, world assumptions, and exposure as predictors of anxiety and quality of life following a mass trauma. *Journal of anxiety disorders*, **25** (4): 498-506.
- GÜLOĞLU B, KARAIRMAK Ö (2013). Güneydoğu gazilerinde travma sonrası stres bozukluğu gelişimi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, **14** (3): 237-244.
- HACIOĞLU M, AKER T, KUTLAR T, YAMAN M (2002). Deprem tipi travma sonrasında gelişen travma sonrası stres bozukluğu belirtileri alt tipleri. *Düşünen Adam*, **15** (1): 4-15.
- HERMAN J (2011). Travma ve İyileşme Şiddetin Sonuçları Ev İçi İstismardan Siyasi Teröre. (2. Baskı) Çev.: Tosun T. Literatür Yayınları, İstanbul.
- HESS U, ADAMS RB, GRAMMER K, KLECK RE (2009). Face gender and emotion expression: Are angry women more like men?. *Journal of Vision*, **9** (12): 19-19.
- HOFFMAN B (2002). Rethinking terrorism and counterterrorism since 9/11. *Studies in Conflict and Terrorism*, **25** (5), 303-316.
- IKIN JF, SIM MR, MCKENZIE DP, Horsley KWA, Wilson EJ, Moore MR, Jelfs P, HARREX WK, HENDERSON S (2007). Anxiety, post-traumatic stress disorder and depression in Korean War veterans 50 years after the war. *The British Journal of Psychiatry*, **190** (6): 475-483.
- IRMAK F, KAHYA Y (2014). Amerika Birleşik Devletlerinde Terörizm ve Terörizm Korkusu: 11 Eylül Terör Saldırılarının Öncesi ve Sonrasına İlişkin Bir Analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, **7** (33): 315-324.
- IŞIKLI S (2006). Travma Sonrası Stres Belirtileri Olan Bireylerde Olaya İlişkin Dikkat Yanlılığı, Ayırışma Düzeyi ve Çalışma Belleği Uzamı Arasındaki İlişkiler. Doktora Tezi, Ankara.
- IŞIN G (2004). Deprem: Suçlu Kim?. *PİVOLKA*, **3** (13), 7-11.
- IVERSEN AC, FEAR NT, EHLERS AJ, HUGHES H, HULL L, EARNSHAW M, GREENBERG N, RONA R, WESSELY S, HOTOPF M (2008). Risk factors for post-traumatic stress disorder among UK Armed Forces personnel. *Psychological medicine*, **38** (4): 511-522.
- JANOFF-BULMAN R (1989). Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct. *Social cognition*, **7** (2): 113-136.
- JANOFF-BULMAN R, BERG M, HARVEY JH (1998). Disillusionment and the creation of value: From traumatic losses to existential gains. *Perspectives on loss: A sourcebook*: 35-47.
- JANOFF-BULMAN R, MCPHERSON FC (1997). The impact of trauma on meaning: From meaningless world to meaningful life. *The transformation of meaning in psychological therapies: Integrating theory and practice*: 91-106.

- JOHANSEN VA, WAHL AK, EILERTSEN DE, WEISAETH L (2007). Prevalence and predictors of post-traumatic stress disorder (PTSD) in physically injured victims of non-domestic violence. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, **42** (7): 583-593.
- JOSEPH S, WILLIAMS R, YULE W (1997). Understanding post-traumatic stress. A psychosocial perspective on PTSD and treatment. John Wiley & Sons, New York.
- KASAPOĞLU A (2007). Yeni Toplumsal Travmalar. Referans Yayınları, Ankara.
- KAĞITÇIBAŞI Ç (1993). İnsan ve İnsanlar. Evrim Yayınları, İstanbul.
- KAVAKCI Ö (2015). Travma Sonrası Stres Bozukluğunun Etiyolojisi. *Turkiye Klinikleri Journal of Psychiatry Special Topics*, **8** (1): 31-37.
- KETEN A, KARAGOL A, KETEN HS, AVCI E, KARANFIL R (2014). Post-traumatic stress disorder among anti-terrorism military veterans. *J For Med*, **28** (1): 33-40
- KÖKDEMİR D (2003). Bir İnsan Davranışı Olarak Terör. *Pivolka*, Savaş Özel Sayısı: 17-18.
- KULA N (2002). Deprem ve Dini Başa Çıkma. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, **1** (1): 234-255.
- LEARY MR (2004). The function of self-esteem in terror management theory and sociometer theory: comment on Pyszczynski et al. *Psychological Bulletin*, **130** (3): 478-482.
- LERNER MJ (1980). The belief in a just world. *The Belief in a just World* (pp. 9-30). Springer US.
- MAGWAZA AS (1999). Assumptive world of traumatized South African adults. *The Journal of social psychology*, **139** (5): 622-630.
- MASCHI T, BAER J (2013). The heterogeneity of the world assumptions of older adults in prison: Do differing worldviews have a mental health effect?. *Traumatology*, **19** (1): 65-72.
- MEHDIYEV ES, ÇELİK C, ÖZDEMİR B (2009). Comorbidity of posttraumatic stress disorder and alcohol use disorders in a sample of Karabagh war veterans. *Gulhane Medical Journal*, **51** (4): 212-215.
- MIKKELSEN EGE, EINARSEN S (2002). Basic assumptions and symptoms of post-traumatic stress among victims of bullying at work. *European Journal of work and organizational psychology*, **11** (1): 87-111.
- MUŞ E, CAN A, GÜÇLÜ İ (2015). Terörün Toplum ve Sosyal Hayata Etkileri. *Turkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine-Special Topics*, **1** (2): 5-14.
- NAKAJIMA Ş (2012). Deprem ve Sonrası Psikolojisi. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, **28** (2): 150-155.
- NJENGA FG, NICHOLLS PJ, NYMAI C, KIGAMWA P, DAVIDSON JR (2004). Post-traumatic stress after terrorist attack: psychological reactions following the US embassy bombing in Nairobi. *The British Journal of Psychiatry*, **185** (4): 328-333.
- NORTH CS, NIXON SJ, SHARIAT S ve ark. (1999). Psychiatric disorders among survivors of the Oklahoma City bombing. *JAMA*, **282**: 755-762.
- O'CONNOR WE, MORRISON TG, MCLEOD LD, ANDERSON D (1996). A meta-analytic review of the relationship between gender and belief in a just world. *Journal of Social Behavior and Personality*, **11** (1): 141-148.
- ORBACH Y, LAMB ME, STERNBERG KJ, WILLIAMS JM, DAWUD-NOURSI S (2001). The effect of being a victim or witness of family violence on retrieval of autobiographical memories. *Child Abuse Negl*, **25**:1427-1437.
- ÖNSÜZ MF, TOPUZOĞLU A, İKİİŞİK H, KARAVUŞ M (2009). Marmara Depreminden Altı Yıl Sonra Sapanca'da Travma Sonrası Stres ve Anksiyete Bozukluklarının Değerlendirilmesi. In *Yeni Symposium*, **47** (4): 164-167.

- ÖZALTIN M, KAPTANOĞLU C, AKSARAY G (2004). Motorlu Araç Kazalarından Sonra Görülen Akut Stres Bozukluğu ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu. *Türk Psikiyatri Dergisi*, **15** (1): 16-25.
- ÖZÇETİN A, MARAŞ A, ATAĞLU A, İÇMELİ C (2008). Deprem Sonucu Gelişen Travma Sonrası Stres Bozukluğu ile Kişilik Bozuklukları Arasında İlişki. *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi*, **2**: 8-18.
- POLUSNY MA, ERBES CR, MURDOCH M, ARBISI PA, THURAS P, RATH MB (2011). Prospective risk factors for new-onset post-traumatic stress disorder in National Guard soldiers deployed to Iraq. *Psychological medicine*, **41** (04): 687-698.
- PYSZCZYNSKI T, GREENBERG J, SOLOMON S (1997). Why Do We Need What We Need? A Terror Management Perspective on the Roots of Human Social Motivation. *Psychological Inquiry*, **8** (1): 1-20.
- PYSZCZYNSKI T, GREENBERG J, SOLOMON S (1999). A dual-process model of defense against conscious and unconscious death-related thoughts: an extension of terror management theory. *Psychological review*, **106** (4): 835-845.
- PYSZCZYNSKI T, SOLOMON S, GREENBERG J (2003). In the wake of 9/11: Rising above the terror. American Psychological Association: Washington DC.
- RESNICK HS, KILPATRICK DG, DANSKY BS, SAUNDERS BE, BEST CL (1993). Prevalence of civilian trauma and posttraumatic stress disorder in a representative national sample of women. *J Consult Clin Psychol*, **61** (6): 984-999.
- ROSENBLATT A, GREENBERG J, SOLOMON S, PYSZCZYNSKI T, LYON D (1989). Evidence for terror management theory: I. The effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of personality and social psychology*, **57** (4): 681-690.
- SAYLOR N (1993). After disasters, what about the children? *PsycCRITIQUES*, **4**: 12-18.
- SOLMUŞ T (2015). Travma Psikolojisi. (1. Basım) Nobel Yaşam: Ankara.
- SOLOMON S, GREENBERG J., PYSZCZYNSKI T (1991). Terror management theory of self-esteem. *Handbook of social and clinical psychology: The health perspective*, **162**: 21-40.
- SOLOMON S, GREENBERG J., PYSZCZYNSKI T (2000). Pride and prejudice: Fear of death and social behavior. *Current Directions in Psychological Science*, **9** (6): 200-204.
- SÖZEN A, ÖZGÜR TB, ELÇİ Ç, BAKIR P, EFİL H, ÖZVER İ, EMÜL M. (2013). Erişkin yaşta cinsel istismara uğramış bireylerde içselleştirilmiş damgalama ve psikopatoloji arasındaki ilişki. *Journal of Mood Disorders*, **3** (2): 64-69.
- SUNGUR M, KAYA B (2001). The onset and longitudinal course of a man-made post-traumatic morbidity: Survivors of the Sivas disaster. *International Journal of Psychiatry in Clinical Practice*, **5** (3): 195-202.
- ŞAKİROĞLU M (2011). Positive Outcomes Among the 1999 Düzce Earthquake Survivors. Doctoral dissertation. Ankara.
- ŞAVUR E, TOMAS SA (2010). Terör Olayları Sonrasında Psikososyal Destek Hizmetleri. *Kriz Dergisi*, **18** (1): 45-58.
- ŞUER T (2005). Posttravmatik Stres Bozukluğu. *Medikal Açıdan Stres ve Çareleri Sempozyum Dizisi*, **47**: 205-210.
- TANHAN F, KARDAŞ F (2014). Van Depremini Yaşayan Ortaöğretim Öğrencilerinin Travmadan Etkilenme ve Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, **4** (1): 102-115.

- TAYMUR İ, SARGIN AE, ÖZDEL K, TÜRKÇAPAR HM, ÇALIŞGAN L, ZAMKI E, DEMİREL B (2014). Endüstriyel Bir Patlama Sonrasında Akut Stres Bozukluğu ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu Gelişiminde Olası Risk Faktörleri. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi*, **51** (1): 23-29.
- TOWSEND MC (2015). Trauma-and Stressor- Related Disorder. *Psychiatric Mental Health Nursing: Concepts of Care in Evidence-Based Practice* (8th Edition): 559-578.
- TUNÇ AŞ (2015). Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye'deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, **2** (2): 29-63.
- TURAL Ü, TOLUN HG, KARAKAYA I, EROL A, YILDIZ M, ERDOĞAN S (2001). Marmara Depremzedelerinde Travma Sonrası Stres bozukluğuna Eşlik Eden Başka Bir ruhsal Hastalık Gelişiminin Yordalayıcıları. *Türk Psikiyatri Dergisi*, **12**:175-83.
- TURPOĞLU-ÇELİK A (2015). Toplumsal Ruh Sağlığı ve Psikoterapi Sürecinde Tarihsel ve Kültürel Boyutlar: Bir Ayrılık, Bir Yoksulluk, Bir Ölüm... *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, **3** (9): 246-259.
- TÜFEKÇİ S (2011). Trafik kazası geçirmiş kişilerin dünyaya ilişkin varsayımları, travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası gelişim düzeylerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- TÜRK DİL KURUMU. Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü. Erişim Adresi: [http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bati&view=batı]. Erişim Tarihi: 1/10/2016.
- TÜRK DİL KURUMU, Güncel Türkçe Sözlük. Erişim adresi: [http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts]. Erişim tarihi: 1/10/2016.
- TÜRK PSİKOLOGLAR DERNEĞİ (2014). SomaDA Faaliyet Raporu. Erişim adresi: [https://www.psikolog.org.tr/assets/uploads/file/APHB_SOMADA_Raporu_TPD.pdf]. Erişim tarihi: 1/11/2016.
- TÜRK TABİPLER BİRLİĞİ (2016). 10 Ekim Ankara Emek, Barış, Demokrasi Mitingi Saldırısı Hekim Tanıklıkları, Uzman Görüşleri, Değerlendirmeler Raporu. Türk Tabipler Birliği Yayınları. Ankara.
- UĞURLU M, BAKIM B, GÜVELİ M, KARAMUSTAFALIOĞLU KO, SOYDAL T, ERGÜDER T (2003). Afet Yaşantıları, Afet Psikiyatrisi ve Bingöl Depremi Sonrası Ruhsal Müdahale Programı. *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, **16**: 203-210.
- URSANO RJ, FULLERTON CS, VANCE K, KAO TC (1999). Posttraumatic stress disorder and identification in disaster workers. *American Journal of Psychiatry*, **156** (3): 353-359.
- ÜNAL S (2014). Türkiye'nin Beklenmedik Konukları: "Öteki" Bağlamında Yabancı Göçmen ve Mülteci Deneyimi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, **6** (3): 65-89.
- VERGER P, DAB W, LAMPING DL, LOZE JY, DESCHASEAUX-VOINET C, ABENHAIM L (2004). The psychological impact of terrorism: An epidemiologic study of post traumatic stress disorder and associated factors in victims of the 1995-1996 bombings in France. *Am J Psychiatry*, **161**: 1384-1389
- WELCH M (2006). Scapegoats of September 11th: Hate crimes & state crimes in the war on terror. Rutgers University Press.
- WHATLEY MA (1993). Belief in a Just World Scale: unidimensional or multidimensional?. *The Journal of social psychology*, **133** (4): 547-551.
- WICKIE SK, MARWIT SJ (2001). Assumptive world views and the grief reactions of parents of murdered children. *Omega*, **42**: 101-113.
- WICKLUND RA (1997). Terror management accounts of other theories: Questions for the cultural worldview concept. *Psychological Inquiry*, **8** (1): 54-59.

- WOODS SJ, WINEMAN NM (2004). Trauma, posttraumatic stress disorder symptom clusters, and physical health symptoms in postabused women. *Archives of psychiatric nursing*, **18** (1): 26-34.
- YAŞAN A, GÜZEL A, TAMAM Y, OZKAN M (2009). Predictive factors for acute stress disorder and posttraumatic stress disorder after motor vehicle accidents. *Psychopathology*, **42** (4): 236-241.
- YEHUDA R (2002). Post-traumatic stress disorder. *New England Journal of Medicine*, **346** (2): 108-114.
- YEŞİL A, AKER AT, SEZGİN U. (2009). Hemodiyaliz Tedavisi Gören Hastalara Bakım Veren Ekipte Ruhsal Belirtiler. *Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*, **22** (1-4): 9-17.
- YILMAZ B (2006). Arama-kurtarma çalışanlarında travma sonrası stres belirtileri ve travma sonrası büyüme ile ilişkili değişkenler. Doktora Tezi, Ankara.
- YILMAZ B (2008). Dünyaya ilişkin varsayımlar ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışması: Ön çalışma. *Türk Psikoloji Yazıları*, **11** (21): 41-51.
- ZARA-PAGE A (2004). Cinsel İstismara Bağlı Travma: Psikolojik Tedavi Süreci ve İlkeleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, **7** (14): 15-21.

EKLER

Ek-1: Etik Kurur Kararı

ANKARA ÜNİVERSİTESİ ETİK KURULU KARAR ÖRNEĞİ

Karar Tarihi : 10/03/2016

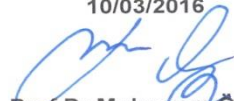
Toplantı Sayısı : 6

Karar Sayısı : 82

82- Üniversitemizin Sağlık Bilimleri Enstitüsü yüksek lisans öğrencilerinden **Hilal Kaya**'nın "Terörün Psikolojik İzleri: Doğrudan ve Dolaylı Tanık Olan Bireyler Üzerinde Bir İnceleme" başlıklı çalışması ile ilgili 04/01/2016 tarihli "İnsan Üzerinde Yapılan Klinik Dışı Araştırmalar Başvuru Formu" Etik Kurulumuzca incelenmiştir.

Üniversitemizin Sağlık Bilimleri Enstitüsü yüksek lisans öğrencilerinden **Hilal Kaya**'nın "Terörün Psikolojik İzleri: Doğrudan ve Dolaylı Tanık Olan Bireyler Üzerinde Bir İnceleme" başlıklı çalışması ile ilgili çalışmasının araştırma protokolüne uyulması ve etik onay tarihinden itibaren geçerli olması koşuluyla uygulanmasının etik açıdan uygun olduğuna oy birliği ile karar verildi

ASLININ AYNIDIR
10/03/2016

Prof. Dr. Muharrem ÖZEN
Ankara Üniversitesi
Etik Kurulu Başkanı

Ek-2: Araştırmada Kullanılan Form ve Ölçekler

Bilgilendirilmiş Onam Formu

Değerli katılımcı,

Prof. Dr. Gülsen ERDEN danışmanlığında Adli Psikoloji tezli yüksek lisans programı kapsamında Hilal KAYA tarafından yürütölen “Terörün Psikolojik İzleri: Doğrudan ve Dolaylı Tanık Olan Bireyler Üzerinde Bir İnceleme” başlıklı tez çalışmasına davet edilmektesiniz. Bu araştırmada, 10 Ekim 2015 günü Ankara’da meydana gelen terör saldırısına doğrudan ve dolaylı maruz kalan bireylerde görölebilecek etkiler üzerine hazırlanmış bazı form ve anketleri doldurmanız beklenmektedir.

Araştırmaya katılım tamamen **gönüllölük** ve **gizlilik** esasına dayanmaktadır. Araştırmaya katılmayı kabul etmeyebilir ya da istediğiniz zaman vazgeçebilirsiniz. Eğer araştırmaya katılmayı kabul ederseniz kimlik bilgileriniz sorulmayacak ve verdiğiniz diğer bilgiler üçüncü kişilerle paylaşılmayacaktır. Araştırma kapsamında toplanan veriler bireysel olarak değerlendirilmeyecek olup bilimsel amaçlı kullanılacaktır.

Anketi tamamlama süresi yaklaşık 20 dakika sürmektedir. Araştırmaya katıldığınız için herhangi bir ücret verilmeyecektir. Mümkün olduğunca tüm soruları eksiksiz doldurmanız beklenmektedir. Katılımınız için şimdiden teşekkür ederiz.

Araştırma ile ilgili detaylı bilgi almak isterseniz ve/veya araştırma ile ilgili olarak sizi rahatsız eden bir durum olduğunu düşünürseniz hikaya@ankara.edu.tr e-posta adresinden araştırmacıyla iletişime geçebilirsiniz.

Sorumlu Araştırmacılar

Arş. Gör. Hilal KAYA

Prof. Dr. Gülsen ERDEN

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

1. Yaşınız: _____
2. Cinsiyetiniz: Kadın Erkek
3. Eğitim durumunuz: okur yazar ilkokul ortaokul
lise üniversite
4. Yaşadığınız Şehir: _____
5. Mesleğiniz: _____
6. Medeni Haliniz:
Bekar Evli Boşanmış Dul
7. Aylık Gelirinizi Nasıl Değerlendiriyorsunuz:
Düşük Orta Yüksek
8. Herhangi bir psikiyatrik rahatsızlığınız oldu mu?
Evet **Hayır**
Cevabınız 'Evet' ise lütfen ne olduğunu belirtiniz: _____
Tedavi sürecinin ne kadar sürdüğünü belirtiniz: _____
9. Daha önce hiç uyuşturucu madde kullandınız mı?
Evet **Hayır**
10. Kendinize zarar verme davranışında bulunduğunuz oldu mu?
Evet **Hayır**
11. Başkalarına zarar verme davranışında bulunduğunuz oldu mu?
Evet **Hayır**
12. Bugüne kadar herhangi bir suçtan dolayı ceza aldığınız oldu mu?
Evet **Hayır**
Cevabınız 'Evet' ise suçun türünü belirtiniz: _____
Cezanızın türü neydi? Para cezası Hapis cezası
Cevabınız 'Hapis cezası' ise ceza süreniz ne kadardı belirtiniz: _____
13. Şimdiye kadar sizin veya bir yakınınızın başından geçen ve sizi çok etkileyen, yoğun kaygı duymanıza sebep olan ve ölümle burun buruna geldiğinizi hissettiğiniz bir olay oldu mu? (Aşağıdaki listeden yaşadığınız olay ya da olayları işaretleyiniz)
 Doğal afet
 Fiziksel saldırı
 Cinsel saldırı (sözlü/fiziksel/duygusal taciz, tecavüz)
 Ciddi bir kaza ya da yaralanma (trafik kazası, iş kazası, vs.)
 Ciddi bir hastalık
 Askeri bir çatışma
 Hapis
 İşkence
 Sevilen bir yakının ölümü
 Bunların dışında başka bir olay (Lütfen ne olduğunu kısaca anlatınız):
_____
14. Bu olay ne zaman başınızdan geçti? _____

15. 10 Ekim 2015 günü Ankara'da Barış Mitingi öncesi meydana gelen terör saldırısını duyduunuz mu? Lütfen aşağıdaki listeden sizin için uygun olan seçenekleri işaretleyiniz.

- Hayır, duymadım.
 Evet, medyadan (gazete, dergi, televizyon, haber siteleri, vs.) ve/veya sosyal ağlardan (facebook, twitter, instagram, vs.) duydum.
 Evet, o gün mitinge katılmak için ben de oradaydım.
 Evet, o gün ben de mitinge gitmek üzere yoldaydım.
 Evet, bir yakınım (eş, akraba, arkadaş, vs.) mitinge katılmak için oradaydı.
 Evet, o gün tesadüfen patlamanın olduğu yerden geçmekteydim.
 Evet, patlamaya çok yakın bir yerde çalışıyordum.
 Evet, patlamadan kısa bir süre sonra görevli olarak olay yerinde bulundum.
 Evet, patlamadan etkilenenlere profesyonel sağlık hizmeti verdim.
 Evet, patlamadan sonra 10 Ekim Dayanışması içinde yer aldım.

16. Olay günü saldırısının yapıldığı yerde bulundunuz mu?

Evet ( ) Hayır ( )

17. Olayda fiziksel bir yara aldınız mı?

Evet ( ) Hayır ( )

18. Olayda bir yakınınız fiziksel bir yara aldı mı?

Evet ( ) Hayır ( )

19. Olayda bir yakınınızı (eş, akraba, arkadaş, vs.) kaybettiniz mi?

Evet ( ) Hayır ( )

20. Bu olayda hayatımı kaybedenler ile kendinizi ne derece özdeşleştiriyorsunuz?

Hiç

Orta

Çok fazla

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

21. 10 Ekim 2015 günü meydana gelen bu terör saldırısı sonrasında bir ruh sağlığı uzmanından profesyonel bir psikolojik hizmet aldınız mı?

Evet ( ) Hayır ( )

Cevabınız 'Evet' ise uzmanla görüşmeye ne zaman başladığınızı ve ne kadar süre devam ettiğinizi lütfen belirtiniz:

22. 17 Şubat 2016 günü Ankara Merasim Sokakta askeri servis araçlarının geçişi sırasında gerçekleştirilen terör saldırısını duyduunuz mu? Aşağıdaki listeden sizin için uygun olanları işaretleyiniz.

- Hayır, duymadım.
 Evet, medyadan (gazete, dergi, televizyon, haber siteleri, vs.) ve/veya sosyal ağlardan (facebook, twitter, instagram, vs.) duydum.
 Evet, o gün patlamanın olduğu yerdeydim.
 Evet, bir yakınım (eş, akraba, arkadaş, vs.) oradaydı.
 Evet, patlamaya çok yakın bir yerde çalışıyordum.
 Evet, patlamadan kısa bir süre sonra görevli olarak olay yerinde bulundum.
 Evet, patlamadan etkilenenlere profesyonel sağlık hizmeti verdim.

23. 13 Mart 2016 günü Ankara'da Güvenpark otobüs duraklarında meydana gelen terör saldırısını duyduunuz mu? Aşağıdaki listeden sizin için uygun olanları işaretleyiniz.

- Hayır, duymadım.
 Evet, medyadan (gazete, dergi, televizyon, haber siteleri, vs.) ve/veya sosyal ağlardan (facebook, twitter, instagram, vs.) duydum.
 Evet, o gün patlamanın olduğu yerdeydim.
 Evet, bir yakınım (eş, akraba, arkadaş, vs.) oradaydı.
 Evet, patlamaya çok yakın bir yerde çalışıyordum.
 Evet, patlamadan kısa bir süre sonra görevli olarak olay yerinde bulundum.
 Evet, patlamadan etkilenenlere profesyonel sağlık hizmeti verdim.

OŞAÖ

10 Ekim 2015 günü Ankara Garında Barış Mitingi öncesinde meydana gelen terör saldırısını düşünerek aşağıdaki soruları yanıtlayınız. **Evet için E harfini, Hayır için H harfini işaretleyiniz.**

1.	E	H	Fiziksel bir yara aldınız mı veya sağlığınız bozuldu mu?
2.	E	H	Başka bir kişi fiziksel bir yara aldı mı veya sağlığı bozuldu mu?
3.	E	H	Yaşamınızın tehlikede olduğunu düşündünüz mü?
4.	E	H	Başka bir kişinin yaşamının tehlikede olduğunu düşündünüz mü?
5.	E	H	Kendinizi çaresiz hissettiniz mi?
6.	E	H	Büyük bir korku duygusu yaşadınız mı?

OEAÖ

10 Ekim 2015 günü Ankara Garında Barış Mitingi öncesinde meydana gelen terör saldırısının yaşamınızın aşağıda belirtilen alanlarından herhangi birini engelleyip engellemediğini belirtiniz. **Evet için E harfini, Hayır için H harfini işaretleyiniz.**

1.	E	H	İş yaşamı
2.	E	H	Evin günlük işleri
3.	E	H	Arkadaşlarınızla ilişkiler
4.	E	H	Eğlence ve boş zamanlardaki etkinlikler
5.	E	H	Okulla ilgili işler
6.	E	H	Ailenizle ilişkiler
7.	E	H	Cinsel yaşam
8.	E	H	Genel anlamda yaşamdan memnuniyet
9.	E	H	Yaşamınızın her alanında genel işleyiş düzeyi

TSSBAÖ

Aşağıda insanların travmatik olayın ardından yaşayabileceği bazı sorunlar belirtilmiştir. Her maddeyi dikkatlice okuyunuz ve 10 Ekim 2015 günü Ankara'da meydana gelen terör saldırısını düşünerek **GEÇTİĞİMİZ AY İÇİNDE** bu sorunun sizi ne sıklıkla rahatsız ettiğini en iyi ifade ettiğini düşündüğünüz sayıyı (0, 1, 2 ya da 3) işaretleyin. Aşağıda belirtilen, olayla ilgili her sıkıntıyı **10 Ekim 2015 günü meydana gelen bu saldırı açısından** değerlendiriniz.

0 Hiç ya da yalnızca bir kez

1 Haftada bir ya da daha az / kısa bir süre

2 Haftada 2 – 4 kez / yarım gün

3 Haftada 5 ya da daha fazla / neredeyse bütün gün

1. Bu travmatik olay hakkında, istemediğiniz halde aklınıza rahatsız edici düşünceler ya da imgelerin gelmesi.
0   1   2   3
2. Bu travmatik olayla ilgili kötü rüyalar ya da kabuslar görme.
0   1   2   3
3. Bu travmatik olayı yeniden yaşama, sanki tekrar oluyormuş gibi hissetme ya da öyle davranma.
0   1   2   3
4. Bu travmatik olayı hatırladığınızda duygusal olarak altüst olduğunuzu hissetme (örneğin; korku, öfke, üzüntü, suçluluk vb. gibi duygular yaşama).
0   1   2   3
5. Bu travmatik olayı hatırladığınızda vücudunuzda fiziksel tepkiler meydana gelmesi (örneğin; ter boşalması, kalbin hızlı çarpması).
0   1   2   3
6. Bu travmatik olayı düşünmemeye, hakkında konuşmamaya ya da hissetmemeye çalışma.
0   1   2   3
7. Size bu travmatik olayı hatırlatan etkinliklerden, kişilerden ya da yerlerden kaçınmaya çalışma.
0   1   2   3
8. Bu travmatik olayın önem taşıyan bir bölümünü hatırlayamama.
0   1   2   3
9. Önemli etkinliklere çok daha az sıklıkta katılma ya da bu etkinliklere çok daha az ilgi duyma.
0   1   2   3
10. Çevrenizdeki insanlarla aranızda bir mesafe hissetme ya da onlardan koptuğunuz duygusuna kapılma.
0   1   2   3
11. Duygusal açıdan kendinizi donuk, uyuşuk hissetme (örneğin; ağlayamama ya da sevecen duygular yaşayamama).
0   1   2   3
12. Gelecekle ilgili planlarınızın ya da umutlarınızın gerçekleşmeyeceği duygusuna kapılma (örneğin; bir meslek yaşamınızın olmayacağı, evlenmeyeceğiniz, çocuğunuzun olmayacağı ya da ömrünüzün uzun olmayacağı duygusu).
0   1   2   3
13. Uykuya dalma ya da uyumada zorluklar yaşama.
0   1   2   3
14. Çabuk sinirlenme ya da öfke nöbetleri geçirme.
0   1   2   3
15. Düşüncenizi ya da dikkatinizi belli bir noktada toplamada sıkıntı yaşama (örneğin; bir konuşma sırasında konuyu kaçırma, televizyondaki bir öyküyü takip edememe, okuduğunuz şeyi unutma).
0   1   2   3
16. Aşırı derecede tetikte olma (örneğin; çevrenizde kimin olduğunu kontrol etme, sırtınız bir kapıya dönük olduğunda rahatsız olma, vb.).
0   1   2   3
17. Diken üstünde olma ya da kolayca irkilme (örneğin; birisi peşinizden yürüdüğünde).
0   1   2   3

DİVÖ

Lütfen, aşağıdaki ölçekte yer alan ifadelere ne kadar katıldığınızı ya da karşı olduğunuzu belirtiniz. Her bir ifadeyi okuduktan sonra, o ifadeye ne kadar katıldığınızı ya da karşı olduğunuzu, yanında yer alan bölmedeki uygun rakamı seçerek işaretleyiniz (1=kesinlikle katılmıyorum, 6=tamamen katılıyorum).

Aşağıdaki ifadeye ne kadar katılıyorsunuz?	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1. Kötü olaylar insanlara tesadüfi olarak denk gelir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
2. Bu dünyada kötü olaylardan çok daha fazla, iyi şeyler yaşanır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
3. Hayatımızın gidişatı büyük ölçüde tesadüflere bağlıdır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
4. İnsanlar genellikle yaşadıklarını hak ederler.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
5. Sık sık aslında iyi bir insan olmadığımı düşünürüm.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
6. Dünyada kötülükten çok iyilik vardır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
7. Temelde şanslı biriyimdir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
8. İnsanların kötü kaderleri yaptıkları hatalardan kaynaklanır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
9. İnsanlar, eğer kendileri de iyiye iyi bir talihe sahip olurlar.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
10. Yaşam, tesadüflere bağlı belirsizliklerle doludur.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
11. Çok şanslı bir insan olduğumu düşünürüm.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
12. Hemen her zaman başıma kötü şeylerin gelmesini engellemek için çaba harcarım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
13. Kendime ilişkin olumsuz düşüncelere sahibim.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
14. Kendi davranışlarımızla, başımıza kötü şeylerin gelmesini engelleyebiliriz.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
15. Hayatıma baktığımda, şansın yüzüme güldüğünü fark ediyorum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
16. Eğer insanlar tedbirli davranırlarsa, pek çok talihsizliğin önüne geçilebilir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
17. Kendimi talihsizliklerden korumak için gerekli önlemleri alırım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
18. Genel olarak yaşam bir kumardır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
19. Dünya iyi bir yerdir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
20. İnsanlar temelde nazik ve yardımseverdir.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
21. Kendim olmaktan son derece memnunum.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
22. Kötü şeyler olduğunda, bunun nedeni; insanların kendilerini korumak için gerekenleri yapmamasıdır.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
23. Eğer yeterince yakından bakarsan, dünyanın iyiliklerle dolu olduğunu görürsün.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
24. Kişisel özelliklerimden utanmak için nedenim var.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
25. Pek çok insandan daha şanslıyım.	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)

ÖZGEÇMİŞ

I- Bireysel Bilgiler

Adı : Hilal
Soyadı : KAYA
Doğum yeri ve tarihi : Şanlıurfa- 29.01.1990
Uyruğu : T.C.
Medeni durumu : Bekar
Askerlik durumu :
İletişim adresi ve telefonu : Disiplinlerarası Adli Bilimler Enstitüsü. Ankara
Üniversitesi Tıp Fakültesi Cebeci
Kampüsü.Dikimevi/ANKARA.
0312 319 27 34

II- Eğitimi (tarih sırasına göre yeniden-eskiye doğru)

- 2014- .... Ankara Üniversitesi Disiplinlerarası Adli Bilimler Anabilim Dalı Adli Psikoloji Tezli Yüksek Lisans Programı
- 2013 Anadolu Üniversitesi İşletme Bölümü
- 2012 Ankara Üniversitesi Psikoloji Bölümü
- 2008 Ümitköy Anadolu Lisesi
- 2004 Mehmet Memişoğlu İlköğretim Okulu
- Yabancı dili: İngilizce

III- Ünvanları (tarih sırasına göre eskiden-yeniye doğru)

2014- Araştırma Görevlisi

2012- Psikolog

IV- Mesleki Deneyimi

Ankara Üniversitesi Disiplinlerarası Adli Bilimler Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi (devam ediyor)

Adıyaman Üniversitesi Psikoloji Bölümü

V- Üye Olduğu Bilimsel Kuruluşlar:

- Türk Psikologlar Derneği- 2015

VI- Bilimsel İlgi Alanları

Yayınları: (ulusal ya da uluslararası makale, bildiri, poster, kitap ya da kitap bölümü vb.):

- A Compare of ADHD an LD in Clinical and Non-Clinical Samples by WISC-IV (Oral Presentantion)- 14th European Congress of Psychology, Milano, Italy: 7-10 July 2015.

VII- Bilimsel Etkinlikleri

Aldığı burslar:-

Ödüller:-

Projeleri:-

Verdiği konferans ya da seminerler:-

Katıldığı paneller (panelist olarak):-

VIII- Diğer Bilgiler

Eğitim programı haricinde aldığı kurslar ve

Katıldığı eğitim seminerleri:

- Pozitif Psikoterapi Temel Eğitimi 4 Modül (Ocak-Haziran 2016, Olgu Psikolojik Danışma Merkezi)
- Adli Psikolojide Psikolojik Testlerin Yeri Kursu (13-22 Şubat 2015, Adli Bilimciler Derneği)
- Araştırma Görevlileri İçin Araştırma Yöntemleri Eğitimi (3-19 Haziran 2015, Ankara Üniversitesi)

Organizasyonunda katkıda bulunduğu bilimsel toplantılar:-

Diğer üyelikleri:-